

BELVEDERE

MERIDIONALE

SZEGEDI TÖRTÉNÉSZHALLGATÓK LAPJA XII. évfolyam, 1-2. szám

Az utolsó Báthory

BARTHA KRISZTINA ÉLETRAJZI
TANULMÁNYÁNAK ELSŐ RÉSZE
BÁTHORY ZSÓFIA FEJEDELEM-
ASSZONYRÓL LAPUNK
4-21. OLDALÁN OLVASHATÓ

MM

február - március

BELVEDERE

SZEGEDI TÖRTÉNESSHALLGATÓK LAPJA

Főszerkesztő: KISS GÁBOR FERENC

Főszerkesztő-helyettes: KOTECZKI ISTVÁN

Szerkesztők: BODNÁR TAMÁS, FORRÓ LAJOS, HEGYI GERGELY, MÉSZÁROS CSABA

Főmunkatársak: DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, NAGY TAMÁS

Munkatársak: JAKSA HELGA, PETHEŐ ATTILA, VINCZE JÓZSEF

Fényszedés: MÉNESI GABRIELLA, TAR LEVENTE

A technikai szerkesztést ZÉKÁNY EDMUND és társa végezte

Számunk az EMKE Kft.,
Gyermek és Ifjúsági Alapprogram,
Oktatási Minisztérium,
Nemzeti Kulturális Alap,
Magyar Országgyűlés Oktatási Bizottság,
Millenniumi Kormánybiztosi Hivatal,
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó,
Szegedi Tudományegyetem,
SZTE JGYTFK Hallgatói Önkormányzat,
Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja,
Magyar Államvasutak Szegedi Területi Igazgatósága
és a Vasúttörténeti Alapítvány támogatásával készült.

Megjelenik tavasszal: február–március és április–május;
ősszel szeptember–október és november–december hónapokban.

A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat
a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

A tanárképző főiskolai kar Történettudományi Tanszékén megrendezett
konferenciák előadásai a BELVEDERE KISKÖNYVTÁR, a felsőoktatási tananyagul
szolgáló kiadványok a BELVEDERE SEGÉDKÖNYVTÁR sorozatban jelennek meg.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY

Felelős kiadó: DR. SZEGFÜ LÁSZLÓ

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Boldogasszony sugárút 6.

Telefon 62/544-000/62-81

Nyomás: BÁBA ÉS TÁRSAI KFT.

Megjelenik 1000 példányban

Lapengedély B/KUL/523/SS1993.

ISSN 1419-0222

Tartalom

Referátumok

BARTHA KRISZTINA: Az utolsó Báthory Somlyai Báthory Zsófia életrajza (1628–1680)	4
ANDÓ JÁNOS: Az 1990. évi vásárhelyi vérengzés története (2. rész)	22
ERDÉLYI MÓNika: Egy nemzeti ünnep születése 1849. március 15.	44

Hajdani vármegyéink

Békés (BALOGH ZSUSZANNA)	63
---------------------------------	----

Balkane moj – Az én Balkánom 13.

FORRÓ LAJOS: Loša noć, bježim iz grada, oni dolaze	67
---	----

Hadak útján

CSONKARÉTI KÁROLY: Fejezetek az osztrák–magyar haditengerészet tengeralattjáró flottillájának történetéből (2. rész)	71
---	----

Antik

HOFFMANN ZSUSZANNA: Aktuális ókor – Hogyan adóztak a rómaiak?	98
NÓTÁRI TAMÁS: Quaestio Ligariana	100

Egykori és mai tanáraink

Vincze József beszélgetése RÁCZ LAJossal	106
---	-----

Pihenő, avagy a közúti személyszállítás története

ENGI JÓZSEF: A közúti közlekedés szervezési és vezetési vázlata 2. rész: A 19. század végétől az első világháborúig	110
---	-----

Messzelátó

SOMOGYI FERENC: Vázlat az észak-írországi (vallási köntösbe bújtatott) konfliktusokról	128
---	-----

Téka

A XVIII. századi magyar nyelvű sajtótermékek kutatási lehetőségei a Szegedi Tudományegyetem Tanárképző Főiskolai Karán (<i>Baricz Árpád</i>)	134
Tóth Pál Péter: Szórványban (<i>Kovács Zoltán</i>)	137
Max Hastings: Bombázók. A brit RAF légioffenzívája Németország ellen. 1939–1945 (<i>Kiss Gábor Ferenc</i>)	139

Anekdotalinck

Adomák múlt századi nagyjainkról (Adomagazda: MÉSZÁROS CSABA)	141
--	-----

Melléklet

NAGY TAMÁS: Néhány jámbor tanács az igényes publikációhoz	143
--	-----

BARTHA KRISZTINA

Referátumok

Az utolsó Báthory

Somlyai Báthory Zsófia életrajza (1628–1680)

*„Idvességnek gyermeke voltam én,
és Márialeány, nememnek utolsója, kívülem
több Báthory már nem volt e föld kerekén.*

(Móricz Zsigmond: Báthory Zsófia gyónása)

*„Szerencsénk volt, hogy voltak,
szerencsénk volt, hogy kihaltak.
A fényre, amit árasztottak, ráveti magát
– a saját árnyuk.”*

(Rexa Dezső: Báthory Erzsébet)

A BÁTHORY-CSALÁD
SOMLYAI ÁGÁNAK CÍMERE

Bevezetés

Báthory Zsófiát, II. Rákóczi György erdélyi fejedelem feleségét nem kényeztette el a magyar történeti irodalom. Mutatja ezt az a tény, hogy meglehetősen kevés munka foglalkozik kimerítően életével, személyével, másrészt e művek többsége is egyértelműen negatív prekoncepcióval közelít hozzá.¹ Ugyanakkor méltatóinak szava kevesebb visszhangot kapott mind a szakirodalomban, mind pedig a közvéleményben. Mi lehet ennek a népszerűtlenségnek az oka? A történetírók szempontjából kétségtelenül az dominált, hogy művelt, kultúrát támogató anyósával, Lorántffy Zsuzsannával és „hőslelkű” menyével, Zrínyi Ilonával összehasonlítva Báthory Zsófia jóval szürkébb, érdektelenebb egyéniségnek tűnik fel. Még Meszlényi Antal is, aki elsősorban Báthory Zsófia végrendeletével foglalkozva életrajzára is kitért, azt írja: „Csak a nagy vagyon, amely őt kiemeli a történelmi szürkéségből, s olyanná mintázza, akiről jól-rosszul, magasztalólag vagy elmarasztalólag, de meg kell emlékezni.”² Anyósáról és menyéről dicshimnuszokat zeng a magyar történetírás, de mintha e két asszony árnyékában elfeledkeztek volna Báthory Zsófiáról, akit legfeljebb mellékesen említene meg, leginkább Zrínyi Ilona életének megkeserítőjeként.³

A negatív megítélés másik oka lehet a Báthory-családdal szemben megnyilvánuló nagyfokú előítélet, főleg a múlt századi történetírásban. A Báthory-család tagjait előszeretettel minősítették vérbajos terheltséget cipelőnek, idegbajosnak és aberrálnak, így nem csoda, ha Báthory Zsófia viselkedésében is felfedezték a kóros tudathasadás jeleit.⁴ A legfontosabb ok azonban, ami az ifjabbik Rákóczi fejedelemasszony negatív megítélésében közrejátszott, az heves gyűlölete a protestantizmus iránt, a katolikus vallás tűzzel-vassal való terjesztése férje halála után a Rákóczi birtokokon, és tántoríthatatlan Habsburg-hűsége, amelyért még hazárulással vádolták.⁵

Ki is volt hát ez az asszony, akit elmarasztaltak ridegszívűsége és hazafiatlansága miatt,⁶ akit szidalmaztak „curva rossz asszonymnak”,⁷ de akit méltattak férfias bátorságáért,⁸ emlegettek a katolicizmus újjáépítőjeként, és akiről unokája, II. Rákóczi Ferenc úgy emlékezett meg, mint aki „emberi vélekedés szerint szent életű vala”.⁹ „A biographia a történetírásnak leghá-

lásabb, de talán legnehezebb faja is”, mivel az íróat arra a hibára vezetheti, hogy saját fantáziáit írja meg történeti igazság helyett – mondta Pauler Gyula.¹⁰ Ennek a munkának éppen az a célja, hogy objektívebb képet próbáljon adni egy szélsőségesen megítélt asszonyról, akinek életműve sok pozitívumot is tartalmaz, és akiről a múlt század nagy történésze, Acsády Ignác is megállapította, hogy tetteinek „politikai tekintetben is főfontosságú következményei voltak, melyek nemzeti történetünk további folyamára döntő hatást gyakoroltak.”¹¹

Egy főúri nő a XVII. századból

A XVII. század sok szempontból újat hozott a magyar történelem folyásában, de az egyik legszembeötlőbb változás a nők megjelenése a közéletben. A nő állása egyszerre megváltozik: nyilvánosan is szerepelni kezd, érdeklődik a körülötte folyó nagy nemzeti mozgalmak iránt, részt vesz az irodalomban, beleszól, sőt már fontos tényezője is a politikának.¹² Valóban, feltűnően nagyszámú híres nőalakot termelt ki ez a század. Elég megemlíteni Lorántffy Zsuzsannát, Zrínyi Ilonát, Bornemisza Annát, Lónyay Annát, Széchy Máriát a leghíresebbek közül.

Ennek a „korai emancipációs mozgolódásnak”¹³ sok oka lehetett, többek között a reformáció azzal, hogy engedélyezte a házasság felbontását, ami bármekkora nehézségekkel és megaláztatásokkal járt, a protestáns asszonyoknak lehetőséget teremtett egy rossz házasság kötelekeit ledobva új életet kezdeni. Összefügg a háborús időkkel is, hiszen a távollévő férjeket, akik valahol a hadak útját járták, otthon, a háztartásban feleségeik helyettesítették. Különös jelentősége volt ennek a főúri családok esetében: a hatalmas uradalmak gazdasági irányítása a férj távollétében az asszonyra hárult, s ez nem kis felkészültséget igényelt: nemcsak írni-olvasni kellett tudnia, de értenie kellett a gazdálkodáshoz, a számok világához, és egy kicsit a joghoz is. Jellemző, hogy mikor I. Rákóczi György bekapcsolódott a harmincéves háborúba, otthon az ügyek tényleges intézését nem immár nagykorú, sőt házasember fiára és örökösére, hanem feleségére, Lorántffy Zsuzsannára hagyta.¹⁴

Amikor Mikes Kelemen híres leveleiben megalkotta „édes nénjét”, a korabeli erdélyi és királyságbeli nemes asszonyokat vette mintául, akik nagy levelezők, bőkezű mecénások, otthonaikat a nemzetközi igények szerint rendezik be, szeretik a széphistóriákat és a vallásos olvasmányokat. Ha magukra maradnak, erős kézzel tartják össze a családot, nevelik gyerekeiket, kereskednek és politizálnak, s akárcsak a korabeli Európában, Magyarországon is a kalendáriumok olvasóközönsége között már nagyszámú nő is megtalálható.¹⁵

Hiába hozott azonban oly sok lehetőséget ez a század a megelőzőekhez képest a nők számára, még ekkor is leginkább csak az özvegyiség adta meg a sóvárgott önállóságot. A Rákóczi özvegyek esetében ez történelmi méreteken mutatkozott meg.¹⁶ Bármennyire becsülte I. Rákóczi György felesége kulturális törekvéseit, a puritán szellemű sárospataki iskolát csak az ő halála után hozhatta létre a fejedelemasszony, mivel életében Rákóczi ellenezte volna azt, és szintén férje, II. Rákóczi György (és hozzátehetjük: anyósa) halála adott lehetőséget Zsófia fejedelemasszonynak a rekatolizációra, valamint nagyszabású tértől munkájának ellátására a Rákóczi birtokokon.

Nem lehet véletlen, hogy Makkai László épp e két asszonyt emelte ki tanulmányában, hiszen Acsády Ignác is úgy gondolta, hogy nem élt ez időben Magyarországon asszony, aki olyan kiváló szerepet játszott és férje útján közvetve és közvetlenül közdolgokra is olyan befolyást gyakorolt volna, mint Széchy Mária és a két Rákóczi fejedelemné: Lorántffy Zsuzsanna és Báthory Zsófia.¹⁷

Származás, gyermekkor

Zsófia a híres és hírhedt Báthory-család somlyói ágából származott. A család eredetével a XVII. században foglalkozó historikus, Bethlen Farkas a kalandos messzi régmúltba vezeti vissza a családfát.¹⁸ Idő múltán a Báthoryak egysége megbomlott, a XVI. században már három águk is volt: a somlyai, az ecsedi és szaniszlóffy ág. Az első kettő tekintélyes és dúsgazdag, nagy politikai súlya van, a somlyaiak katolikusok, az ecsediek protestánsok. A szaniszlóffy ág azonban teljes jelentéktelenségbe sülyedt, és a magyar történelem folyamán nem is hallatott magáról többet.

A somlyói ág, melyből Zsófia is származott, volt talán a legfényesebb: több erdélyi fejedelmet és egy királyt is adott a történelemnek. A családról az az általános vélemény alakult ki – már a kortársakban is, de szinte valamennyi történetíró is megerősíti ezt –, hogy rendkívüli testi szépséggel és kiváló észbeli tulajdonságokkal áldotta meg őket a sors. De szinte mind hozzáteszik azt is, hogy valami erkölcsi vagy vérbajos terheltség kezdi jellemezni a család utolsó nemzedékeit.¹⁹ Nem egy történész egyenesen azt állította, hogy a Báthory-család tagjai a XVI. század derekától mind perverz, dekadens, aberrált személyek és örültek voltak.²⁰ Rexa Dezső szavait idézem: „Élhetetlenség, erkölcstelenség, gonoszság, ismét szerencsétlenség, ledérség, gőg, indulatosság ... ha végigtekintünk e család földi pályáján, terheltek sorát látjuk elvonulni magunk előtt.”²¹ Ezen a szélsőségesen negatív véleményen próbált rést ütni több tanulmányában Nagy László, és maga Benda is elismeri, hogy a legtöbb vád, amelyekkel a Báthory-család tagjait illették, alaptalanok: nem támasztják alá őket a történelmi tények, de a kortársi nyilatkozatok sem.²²

Esetünkben ennek azért van kiemelkedő jelentősége, mert a Benda által elvégzett pszichografológiai vizsgálat Báthory Zsófiáról a következőt állapította meg: „Írásában a *szizofrenia tükröződik*. Bigottan vallásos, minden dogmához végsőig ragaszkodó, a külsőségekre sokat adó, szenvedélyes, de szenvedélyei megvalósításában *józanul kiszámított* teremtés volt, ellenvetést nem tűrt, s akaratát vaskövetkezetességgel hajtotta végre.”²³ Csak-hogy az itt leírt viselkedés igen kevésbé vall skizofréniára, sokkal inkább beleillik a kor szellemébe, amikor a fanatikus vallásosság és a tudatos, józanul kiszámított cselekvés jól megfértek egymással. Hiszen épp ez jellemezte I. Rákóczi Györgyöt is: Báthory Zsófia apósa nemcsak óvatossá, országa érdekeit messzemenően figyelembe vevő realpolitikus volt, de kálvinista vallását mindenek fölé emelő kérelhetetlen térítő is, aki a neki nem tetsző „elhajlásokat” könyörtelenül elpusztította, s a tudós Péchy Simont is börtönbe vettette szombatosságáért, de még olyan is előfordult, hogy egy éppen miséző püspököt az oltár mellől hurcoltatott börtönbe. I. Rákóczi Györgyöt mégsem vádolta senki elmebajjal, ahogyan az sem jutott eszébe senkinek, hogy a Báthoryakkal vérrokon, ámde egyéb neveket viselő családtagokat ilyen gyanúba keverje. Példának hozható Báthory Zsófia unokája, II. Rákóczi Ferenc, a szabadságharcos fejedelem, a báró Jósika család tagjai, akik a „vérfertőző boszorkány” Báthory Anna leszármazottai, vagy említhetőek a Nádasdyak (közülük ország-bírók és nádorok kerültek ki): özanyjuk Báthory Erzsébet, a csejtej rém volt.

A Báthory-családnak Zsófiával szakadt magva, ő azonban nemcsak a somlyai ág utolsó sarja volt. Az öreg Báthory István éppen azért fogadta örökbe az árva somlyai Báthory Gábort, a későbbi fejedelmet és hűgát, Annát (Zsófia nagybátyját és nagynénjét), mert övele az ecsedi ág is kihalt: „...én terajta nem kaptam semmiért, hanem láttam árvaságotat hűgoddal, Annával egyetemben. Látom azt is, a mi nemzetünket a mi istenünk bűneinkért,

kiváltképp az én ágamat elfogyatá” – írta 1603-ban készült végrendeletében gyámfiának.²⁴ Az 1594-ben született Báthory András, Zsófia édesapja csak féltestvére volt Gábornak és Annának, s apjuk halála után őt édesanyja, a lengyel Kostka Zsófia nevelte tovább. Félig Lengyelországban, félig Szilágysomlyón laktak, mely uradalmat 1612-ben Gábor fejedelem-től kapták örökron.²⁵

A fejedelem halála után rossz idők következtek a Báthory testvérekre: Bethlen Gábor szabályos irtóhadjáratot szervezett ellenük. Annát boszorkányság vádjával többször perbe fogatta, így 1621-ben a testvérek kényszerűségből Lengyelországba emigráltak. Birtokaikat Bethlen természetesen elkobozta, s így egyúttal megszabadult a veszedelmes „báthoryz-mustól” is,²⁶ fülébe jutott ugyanis a hír: a Porta Báthory András erdélyi fejedelemségét latolgatja, s ő ilyen módszerrel oldotta meg a problémát.

Zsófia 1628-ban született²⁷ Szilágysomlyón.²⁸ Ebben a korszakban a lányok születési dátumát nem jegyezték föl még főúri körökben sem, így csak abból indulhatunk ki, hogy 1643-ban, amikor férjhez ment, tizenöt éves volt. Azt sem tudjuk, hogy édesapja lengyel feleségével, Zakreska Annával mikor tért haza Erdélybe, de valószínű, hogy ez 1628-ban lehetett, amikor sor került Báthory Gábor ünnepélyes temetésére,²⁹ s ez egyúttal valamilyen formában a család rehabilitációját is jelentette. A Báthory-házaspárnak Zsófián kívül több életben maradt gyereke nem volt.³⁰ Szinte semmit sem tudunk Zsófia gyerekkoráról. A források szerint szülei példás családi életet éltek, „édesapjának Gábor testvérétől különböző erkölce volt”.³¹ Szívéhez közelebb állhatott a lengyel nemzet, (anyja is, felesége is lengyel volt), mert Sepsi Laczkó Máté, a Lorántffyak udvari papja leírta róla, hogy 1613-ban, az ecsedi várban „sok injuriákkal és gyalázzal illetött vala minden rendeket”. Megfenyegette őket, hogy helyükbe lengyeleket hoz, „mert azok valának az ő atyafiai mind vér szerént anyjáról, s mind vallásáról.” – teszi hozzá megrovóan a krónikás.³²

Az említett vallás a római katolikus volt, s ebben nevelték Zsófiát is, de hogy ezen túl milyen nevelést kapott, azt csak sejtethetjük. Legvalószínűbb, hogy főúri leánytársaihoz hasonlóan elsajátította az alapismereteket. Az írás-olvasáson és a vallástanon kívül „a kis-asszony fejét nemigen tömték sokféle tudománnyal”³³: kézimunka, szövés-fonás, főzés, ennyiben merült ki a fiatal lányok oktatása. Lócsey Mária biográfiájában azt írta Zsófiáról, hogy nem volt művelt, átlagosan a korhoz mérten sem, rosszul és nehezen ír, saját kezű levele alig is van.³⁴ Mivel lényegében ez az egyetlen tudományos igénnyel készült biográfia Báthory Zsófiáról, igen meglepő, hogy a szerző erre a következtetésre jutott. Báthory Zsófiának ugyanis viszonylag sok sajátkezű levele maradt fenn. Ezeknek egy részét már az író is ismerhette (műve 1914-ben jelent meg). Igaz, hogy zömük a fejedelemasszony özvegyisége idején íródott, házasságában inkább férje tartotta kezében az ügyeket, a családdal és a beosztottakkal is ő érintkezett, akár még felesége helyett is, kivéve azt az időszakot, amikor Lengyelországban harcolt. A II. Rákóczi György halála után kezdődő új korszak idején Báthory Zsófiából, az elnyomott feleségből hatalmas földbirtokos lett, de ügyeit már nem szerette kiadni a kezéből. Lehetőleg mindent saját maga intézett, s akár saját kezűleg írta, akár a titkáranak diktálta, szinte valamennyi levelét leellenőrizte, átnézte, mielőtt elküldte, erre utal a szignók után feltüntetett m. p. (manu propria) rövidítése. Lócsey a következőre alapozza feltevését: amikor I. Rákóczi György kötelezvényt kért menyétől arról, hogy pénteken és szombaton nem fog böjtölni, a fiatalasszony arra hivatkozva próbált a kérés elől kitérni, hogy nem tud jól írni. Ez persze csak kifogás, de ha nem volna igaz, nem lehetne rá hivatkozni.³⁵ Mindazok a történészek, akik később Báthory Zsófia személyiségét

vizsgálták, Lócsey Máriának e véleményét kritikátlanul átvették, s meg sem próbálták megvizsgálni az állítás helyességét, holott ezt a véleményt több tény látszik cáfolni, mint alátámasztani. Lehetséges ugyan, hogy a tizenöt éves Zsófia nem jeleskedett túlságosan az írás tudományában, de később annál inkább belejöhett. Fennmaradt levelei, melyek a korban használatos magyar nyelvezeten íródtak, arról tanúskodnak, hogy a fejedelemasszony jártatos volt valamelyest a latin nyelvben és a jogban is. Másrészt az írásban való jártasság nem volt feltétlenül a műveltség fokmérője, hiszen éppen Lorántffy Zsuzsanna egyik levele kapcsán állapította meg Rummy Károly György, hogy az aláírás magától a fejedelemasszonytól származik, melyből az „*írásban nem nagy jártassága*” kitészik.³⁶ Holott ezt a levelet az ötven esztendőes fejedelemasszony írta, akit kora egyik legműveltebb asszonyának tartottak! Sztén nem Báthory Zsófia műveletlenségét látszik alátámasztani a Felső Magyar-országi Málnerva 1826. évi számában megjelent írás. Ez a folyóirat a nyelvújítók egyik szócsöve volt, Kazinczy Ferenc védnöksége alatt. A közlő, Makáry György, Báthory Zsófiának Szegedi Ferenc váci püspökhöz íródott két levele alapján lelkesen méltatja a fejedelemasszony nyelvi kifejezőképességét, stílusát: „Ezen egy pár levélben oly szép nyelvet találni, millyent sok újabb szerzeményekben haszontalan keresnénk.”³⁷ Az a tézis tehát, hogy Báthory Zsófia kifejezetten műveletlen, vagy gyöngé szellemi képességekkel megáldott lett volna erősen vitatható, s nehezen vág össze azzal a ténnyel is, hogy a hatalmas Rákóczi birtokokat ügyesen és hozzáértően igazgatta két évtizeden át

Lócsey Mária szerint Lorántffy Zsuzsanna vallásos műveltségével összehasonlítva Zsófiának határozottan alacsonyabb rendű.³⁸ Ezzel a véleménnyel már Meszlényi Antal is vitakozott,³⁹ holott ő szinte mindenben Lócseyre hagyatkozik. Lehetséges, hogy Lorántffy Zsuzsanna protestáns vallási műveltsége magasabb szintű volt Zsófia katolikus műveltségénél, azonban ez még nem feltétlenül jelenti azt, hogy ez csupán érzésekre és nem ismeretekre alapozott lett volna.⁴⁰ Valószínűtlen, hogy a családi házban ne okították volna szélesebb vallási ismeretekre a mélyen vallásos szülők, nem beszélve a későbbi jezsuita környezetről, amellyel férje halála után vette körül magát.

Zsófia külsejéről érdemes még szólni, mert ez a kortársak egybehangzó véleménye szerint rendkívül vonzó volt.⁴¹ Olyannyira, hogy Apafy Mihály fejedelemnek 1673-ban „a Báthory Zsófia fejedelemasszony régi szépségét fejébe ütötte az ördög, annyira ment a dolog, hogy Inczédi Mátyás által jártatta a fejedelem, hogy ő a feleségét [Bornemisza Annát] elűzi, teszi ide vagy tova, s emezt elveszi”⁴² – az erdélyi urak legnagyobb rémületére és szörnyülködésére.

Báthory András 1635-ben bekövetkezett halála után Zakreska Anna egyedül nevelte tovább leányát, akiért hamarosan igen magas rangú kőrő jelentkezett: az ifjabbik Rákóczi György váradi kapitány, az erdélyi fejedelmi trón várományosa.

Politikai érdek vagy szerelmi házasság?

A XVII. században, különösen főúri vagy fejedelmi családoknál politikai elgondolások domináltak a házasságok létrejöttében. Csak nagyon ritkán esett meg az, hogy a felek szerelemből házasodhattak. Ha a jegyeseknek szerencsájuk volt, az együttélés éve alatt megszerették egymást (ilyen volt I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna házassága is). Bethlen Miklós, bár magas rangú főember fia volt, azon kevesek közé tartozott, aki szabad kezét kapott a párvalasztásban, így maga indulhatott országjáró körútra megfelelő menyasszonyt

találni magának.⁴³ Ritkán, de mégis előfordult olyan eset is, amikor a fiatalok egymással szerelembe estek, s ezután kikényszerítették a nász létrejöttét. Ilyesmiről lehetett szó II. Rákóczi György és Báthory Zsófia esetében is.

A dolog a következőképpen történt: öreg Rákóczi György fejedelem idősebbik fiát, jövődó utódát, a tizenkilenc esztendő Györgyöt váradi kapitánnyá nevezte ki, s a fiatalember 1640. augusztus 21-én meg is érkezett új posztjára.⁴⁴ Somlyó Váradhoz közel fekszik, s így elkerülhetetlenné vált a környéken kirándulató fejedelemfi és a kis Báthory-lány találkozása. Mennyire volt kölcsönös a vonzalom? Nem tudhatjuk. Az azonban bizonyos, hogy az ifjú György alaposan belehabarodott az igen szép gyereklányba: „Ennek a mi fiúnknak *bolond s rendfelett való szeretetét* naponként inkább vesszük eszünkben az mátkájához”⁴⁵ – írta szomorúan az öreg fejedelem hűséges emberének, Kassai Istvánnak. A menyasszonyjelölt ugyanis hiába volt nagyon szép, hiába származott atyjáról „régí méltóságos úri nagy és fejedelmi” családból, s anyjának is nagy úri atyafiai és szép urasággal való jószági volnának⁴⁶, egy nagyon fontos dolog személye ellen szólt, mégpedig az, hogy „igen pápista vala”⁴⁷ A fejedelemnek a szíve is elszorult a gondolatra, hogy egy római katolikus lányt engedjen a családjába: „Rákóczi György mátkájának pápistasága bennünket annyira bágyaszt, nyughatatlankodtat, hogy mi azt kegyelmednek meg nem tudjuk írni”⁴⁸ – panaszkodott bizalmasának. Péter Katalin szerint, bár a család hivatalos magyarázata a házasságra a fiatalok szerelembe esése volt, a valóságban politikai szempontok miatt kerültek össze.⁴⁹ A Báthory-családdal rokonságba kerülni semmiképp sem jelenthetett hátrányt még a Rákócziaknak sem, de az öreg fejedelem húzódozása a frigy ellen mégis azt látszik alátámasztani, hogy azt végül is az ifjú György erőszakoskodta ki, makacsul kitartva választottja mellett. A fejedelem végül beleegyezett a házasságba, de csak azzal a feltétellel, ha Zsófia áttér a reformált vallásra. Ehhez a leány édesanyjának beleegyezésére volt szükség, aki viszont buzgó katolikus volt. Leánya érdekeit azonban Zakreska Anna előrébb tartotta vallási kérdésnél, és beleegyezett az áttérésbe. A kézfogó 1641 nyarán vagy őszén meg is történt.⁵⁰ Az eljegyzésről I. Rákóczi eleve tett jelentést Konstantinápolyban. A Báthory név ott igen jó hangzású volt, mert fejedelmi tagjai hívek voltak a Portához. Sokkal inkább örültek ennek a frigynek, mintha valamely külföldi uralkodóházból hoztak volna menyasszonyt.⁵¹ Ekkor kezdődtek azonban az igazi problémák. A kislány ugyanis semmi módon nem akarta hitét elhagyni. Kitartása, elszántsága már ekkor megmutatkozott, megcsillantva valamit a későbbi vasakaratú nagyasszonyból.

A fejedelemnek más gondja is volt: 1642. március 4-én a rendekkel törvényes utódául választotta György fiát.⁵² Európában ekkor vallásháború dúlt, s Rákóczi fontolgatta a hadba lépést a protestáns hatalmak oldalán. Már csak ezért sem vetett volna rá túl jó fényt, ha ugyanekkor utóda katolikus nőt vesz feleségül. A vegyes házasság még fejedelmi körökben sem volt precedens nélkül való (Báthory Kristóf, aki bátyja, a lengyel király helyett kormányozta Erdélyt, katolikus volt, felesége, Bocskai Erzsébet viszont haláláig buzgó kálvinista maradt.) Csakhogy nem I. Rákóczi György családjában! Attól tartott, hogy halála után fia majd pápista hitre tér felesége befolyására. Ezért 1642 szeptemberében így inti fiát: „Szeresd feleségedet annyi szeretettel s ragaszkodással, mennyivel minden igaz férfi tartozik nejének, de csak annyira, hogy ahhoz való szereteted hazádnak, nemzetednek, kiváltképpen az isten tisztességének szeretetét feljebb ne haladja, s cezektől el ne vonjon.”⁵³ A kisasszonyt pedig *categorice, aperte* akarja megkérdeni: meg akar-e maradni a pápistaságban, vagy hajlandó lesz azt elhagyni?⁵⁴

Az esküvőt végül Fehérváron, 1643. február 3-án tartották meg katolikus menyaszszonnyal és református püspökkel, az összeeskető Geleji Katona István személyében. A lakodalmom igen nagyszabású volt, fejedelemhez méltó: meghívták rá a római császárt, a lengyel királyt, a velencei dózsét, az oláh vajdákat, német fejedelmeket és még sok más herceget és főurat.⁵⁵ A lakodalmi ünnepségen egy ízben sárkány volt látható, amely a tűzijáték közepette a palotán kívül a mező fölött igen magasra szállott⁵⁶ – nyilvánvalóan a Báthory-család mitikus ősére, Báthory Vidre utalva, aki a fáma szerint az ecsedi mocsarakban megölt egy sárkányt.

Ezzel Báthory Zsófia bekerült Magyarország és Erdély leggazdagabb és leghatalmasabb családjába, s az itt eltöltött évek sorsdöntőnek bizonyultak további életére és jellemének fejlődésére.

Az ifjú fejedelemasszony

1643-ra a Rákóczi ház igen nagy tekintélyt vívott ki magának Magyarországon. I. Rákóczi György a jó emlékezetű Bethlen Gábort váltotta fel a fejedelmi székben, s az ő uralkodása hasonlóan áldásosnak bizonyult Erdély számára, mint a nagy elődé. Kortársaihoz hasonlóan Rákóczi is elsősorban családja és vallása érdekeit tartotta szem előtt. Benne is élt a dinasztia-alapítás vágya, ami Bethlennek nem sikerült, de Rákóczi számára elérhetővé vált. Fiát már életében örökösévé tette, és hatalmas magánvagyon gyűjtött. Fejedelmi széke lehetőséget nyújtott neki bálványozott vallása, a kálvinizmus terjesztésére, gazdagon támogatta a protestáns művelődést.

Lorántffy Zsuzsanna éppoly buzgón vallásos, mint férje. Találkozásukból a XVII. századnak talán legboldogabb, legsikerültebb házassága lett. Szinte mindenben egyetértének: világfelfogásuk, ízlésük, céljaik és vágyaik azonosak.

Két fiúgyermeküket, Györgyöt és Zsigmondot is abban a szellemben nevelték, amit leghelyesebbnek tartottak, s melynek alapköve a kálvini vallás tanításán nyugodott. Amint a fejedelem mondja: „Én benneteket isteni jellemben, jó erkölcsben igyekeztem anyáttal együtt nevelni, oktatni, tanítani, s jó állapotban hagyni.”⁵⁷ Lorántffy Zsuzsannát az anyák mintaképeként szokták emlegetni, pedig a fiúknak nem lehetett könnyű gyerekkoruk. Nem kényeztették őket, a becézést nem ismerték. Szüleik éppoly tárgyilagosan érintkeztek velük, akárcsak egymással.⁵⁸ A gondos nevelés magvai nem jó talajba hullottak: mindkét fiú alaposan elütött a puritán, vallásos szülőktől. Györgyöt tízéves kora óta uralkodásra nevelték, ehhez képest makacs, önfejű, mulatozós fiatalemberre serdült. „Az mint hallom az sokféle italt elkezdted, az kitől félek, hogy megárat” – dorgálta fiát a fejedelemasszony.⁵⁹ A fejedelem is igen szigorúan reagált egy-egy olyan hírré, ami nagyobbik fiának időnkénti mértéktelen italozásáról számolt be. Nem volt éppen absztinens, de a borissza embereket nem szerette és környezetében sem igen tűrte meg. Zsigmond egészen más. Simulékonyabb, de szüleitől ő is különbözik. Művelt, nagyon értelmes,⁶⁰ és ami új: rendkívül kelles és vonzó egyéniség. Volt hozzá tehetsége, hogy megszerettesse magát az emberekkel, s emellett tehetséges, széles látókörű politikus. Egyik svédországi követsége idején állítólag Krisztina svéd királynő is szerelmes lett belé.⁶¹ A szülők Zsigmondot szerették jobban, és ez Györgynek rendkívül fájhatott. Egész életében nekik akart bizonyítani, de ami Zsigmondnak oly könnyedén ment, az neki sehogy sem sikerült. A Rákóczi-házaspár sohasem bízott idősebbik fiában, folyton „abajgatták, dorgálták, oktatták, s szép intésekkel igyekeztek jó útra terelni.”⁶²

Amikor Báthory Zsófia megérkezett a Rákóczi családba, még csak tizenöt esztendő volt. Apósa nem véletlenül egyezett bele az esküvőbe: arra számított, hogy ezután a Rákóczi család teljes befolyása alá tudja vonni a fiatalasszonyt, s így idővel sikerül majd megtörni ellenállását. Zsófia igen szerencsétlennek érezhette magát. Kikerült a meleg, óvó családi otthonból, még édesanyjától is el kellett szakadnia, akit nagyon szeretett, s aki egyetlen támasza volt. Egészen a Rákócziaké lett, még lengyel hűségesküje alól is felszabadították.⁶³

Az esküvő után az egész család Fogarasra utazott, csak Zakreska ment haza, Somlyóra.⁶⁴ A mézeshetek nem egészen úgy teltek, ahogyan azt a fiatal leány megálmodhatta: férje szüleinek felügyelete mellett megkezdődött a hitoktatás. Az ifjú férjre is igyekeztek nyomást gyakorolni: Kemény Jánost, I. Rákóczi György hűséges emberét küldték hozzá, aki szerint György „az kisasszonytól való szeretettől úgy meggyőzetett vala, hogy nem akar vala semmit azíránt az religióra nézni”. Kemény innen eredezteti a fiatal fejedelemmel és annak feleségével kialakult rossz viszonyát is, „mivel engedetlenkedik vala az ifjú, kemény szókat is kell vala nékie mondanom”, sőt, hozzáteszi, hogy György felesége anyját jobban tiszteli, mint saját édesanyját,⁶⁵ ami mindenképpen erős túlzásnak tűnik. Rákóczi György sajnálta feleségét és próbálta védeni, de azt nem kockáztathatta, hogy szülei komolyan megharagudjanak rá.

Zsófia csak igen nagy lelki tusa árán adta fel vallását. Előtte volt az elborzasztó példa: nagybátyja, Báthory Gábor fejedelem és Anna nagynénje elhagyták a katolikus hitet a kálvinizmus kedvéért, s lám milyen szörnyű véget értek: Gábort saját hajdúi koncolták fel, Annát pedig boszorkánynak bélyegezték, minden vagyonától megfosztották, és koldusként fejezte be életét könyörödományra szorulva. Mi másnak tekinthette volna ezt a XVII. században egy rajongó lelkű leány, mint égi jelnek: a bosszúálló isten megbünteteti hitehagyott fiait! Végül 1643. március vége felé bejelentette: kész az áttérésre, s április 5-én „szabad akaratából” felvette az úrvacsorát.⁶⁶ Az áttérés őszinteségében már ekkor mindenki kételkedett: a fejedelem továbbra is állandóan arra inti fiát, hogy feleségét az igaz vallásban vastagítsa.⁶⁷ Nem bíztak a fiatal fejedelemasszonyban a rendek sem, s ezért 1652-ben biztosították magukat egy esetleges áttérés ellen.⁶⁸

Ennek a bizalmatlanságnak volt is oka. Jól mutatja ezt Órsy Zsigmond követje-

lentése urának, III. Ferdinánd királynak: május 12-én a fiatal fejedelemnél díszebéd volt, ahonnan a hitvita sem maradhatott el. György azzal dicsekedett, hogy felesége önként vette fel az úrvacsorát, mire Zsófia szemei könnyel teltek meg. Őrsy így vigasztalta: „sose búsuljon Nagyságod, nincsen abban semmi bűn, ha egy darab kenyeret megeszik. Jóízűn megeszem én is a kenyeret hússal, csak az igaz katolikus vallást, melyet szüleitől örökölt, tartsa meg továbbra is szívében!”⁶⁹ Ez a biztatás sokat jelentett a meggyötört fiatalasszonynak. Megerősítette abban a reményében, hogy régi és új hitét összeegyeztetheti, még úgy is, hogy a pénteki és szombati böjtöt megtartja. Késérően csalódnia kellett. Mikor apósának fülébe jutott a hír, éktelen haragra gerjedt. György édesanyja közbenjárását kérte: „Úgy vagyon kegyelmes asszonyom, istent hívom bizonyosságul, mint igyekeztem feleségem szombat napi húsmegételében, isten ítélje meg látván urunknak ő nagyságának reám való nehézségét.”⁷⁰ Mire a fejedelem ezt válaszolta: „az mi az neheztelésünket illeti, csak felelj meg annak, amivel nekünk tartozol... végben viheted még kívánságodat, csak te rajtad ne múljk.”⁷¹ Újból elküldik Keresztúrt és Keményt, hogy puhítsák meg az özvegyet és térítsék jobb belátásra leányát. Zsófia kijelenti: csak akkor hajlandó elállni a böjttől, ha a papok felszabadítják alóla, de akkor is csak szombatra vonatkozóan.⁷² Reménytelen próbálkozás volt ez, a rideg és kérelhetetlen fejedelmet nem lehetett meghatni. A papok felmentették Zsófiát, de Rákóczi ettől még nem nyugodott meg, félt, hogy menyé még fiát is meghódoltatja, ezért saját kézzel írt térítvényt kér: „mi megelégszünk olyan írásával, aminőt neked írt, s az gazdasszonynak, s azon is legyen maga írja le, hiszem diktálhatod magad és igazgathatod, s ámbár ne mondja el, csak írja le maga subscribálván”, s még hozzáteszi kissé szabadkozva: „Bizony dolog, mi is kevesebb búval kívántuk volna minden részit elmúlatnunk házasságodnak”.⁷³ Zsófiának be kellett látnia, hogy nincs menekvés: 1643. augusztus 27-én György már megírhatja anyjának: „én az feleségemet urunk kívánságára reá vettem”.⁷⁴

A családi levelezés tanúsága szerint vallási kérdésekben nem volt többé vita. Zsófia elrejtette hitét: színleg kálvinista lett, de lelkében továbbra is katolikus maradt. Egész életében bántotta lelkiismerete az „igaz vallás” elhagyása miatt. A hosszas tortúra, s aztán az évekig tartó rejtekezés nem tett jót a fiatal lány lelki fejlődésének. Ekkor alakultak ki azok a tulajdonságai, amelyeket később annyit kárhoztartak benne: ravaszság, keménység, egyfajta önzőség és bosszúálló hajlam. De ugyanezek a tulajdonságai tették lehetővé azt is, hogy a Rákóczi-ház fennmaradjon, vagyonát megtarthassa, s így majd bázisául szolgálhasson a Thököly-felkelésnek és II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának is.

Házasevek

Zsófia áttérését követően csöndes évek következtek. Az ifjú fejedelmi pár Váradon, Somlyón, Székelyhidán és a környéken lakott.⁷⁵ A fiatalasszony leginkább édesanyja közelében szeretett élni, nagyon is anyás volt.⁷⁶ Beleszólásuk a politikába, vagy bármilyen közéleti jelentőségük nem volt. Az államügyeket a fejedelem intézte belső embereivel, s ha mégis segítségre volt szüksége, hamarabb fordult feleségéhez, mint nagyobbik fiához. Ez történt 1644-ben is, amikor Rákóczi fejedelem kiszállt Magyarországra, hogy a protestáns hatalmakkal, a svédekkel és franciákkal szövetségben vegye ki a részét a harmincéves háborúból. A svédok már régóta meg akarták nyerni szövetségesül Rákóczit, mint a Habsburgok potenciális ellenfelét, de a fejedelem rendkívül óvatos volt. Végül 1643. november 16-án megszületett az egyezmény, s 1644. január 3-án Rákóczi az országgyűlésen meghirdette

a háborút. Január 5-én György nejével Gyulafehérvárra tette át székhelyét, hogy apja megbízásából a kormányzói posztot átvehesse. A fejedelem bizalmatlanságát mutatta, hogy névleg ugyan fiát hagyja meg helytartóul, de a pénzügyi, gazdasági jogkör kizárólag Lorántffy Zsuzsannát illette meg.⁷⁷ György még a kis jelentőségű ügyekben is csak tanácsosai beleegyezésével dönthetett.

Gyulafehérváron Zsófiának még kevesebb beleszólása lehetett bármibe: anyósa volt a „gazdasszony”, ahogyan férje szokta leveleiben nevezni, az ő szava döntött. De ekkor már sokkal jelentősebb esemény kötötte le a fiatalasszony figyelmét: gyermeket várt. 1645. február 24-én egy kisfiúnak adott életet, aki a keresztségben a Ferenc nevet kapta.⁷⁸ A fejedelem még Magyarországon tartózkodott, de az utód születésének rendkívüli módon megörült, s az egész országban mindenhol hálaadást rendelt el. A kisbaba keresztapjául Lupul moldvai vajdát kérték fel, és a keresztlőt június elején meg is tartották.⁷⁹ Mind az anya, mind a kis Rákóczi Ferenc sokat betegeskedett ezután. Nem sokára az ifjú fejedelem-asszony ismét teherbe esett: 1646. nyarán valószínűleg már ezért nem tudta lakodalomba kísérni férjét, bár György sejtelmesen csak annyit ír öccsének, hogy feleségének a hosszú út most nem igen hasznos.⁸⁰ 1646. november 4-én megszületett a második kisfiú. A névválasztást az apa Lorántffy Zsuzsannára bízta, de a kis újszülött nem sokáig élhetett, mert a levelek egy idő múltán őt már egyáltalán nem említik.

Báthory Zsófiának több terheességéről nem tudunk, ami nem jelenti feltétlenül azt, hogy nem is voltak. Több gyermeke viszont nem született. A lengyel királyi udvarban 1657-ben pontosan tudni vélték, hogy a fiatal fejedelmi párnak nem lehetett többé gyereke.⁸¹ Péter Katalin megfigyelése szerint a Rákócziak minden generációjának feltűnően kevés felnőtt tagja volt. Szerinte genetikai okok miatt nem tudtak sokszor a kis Rákócziak felnőni.⁸² Esetünkben valószínűbb, hogy a fiatal anya utolsó terheességénél valamilyen komplikáció lépett fel, s emiatt kellett lemondania a további gyermekáldásról. Nem csoda hát, ha a kis Ferkóra még a szemük világánál is jobban vigyáztak. Az ifjú anya minden gondolatát kitöltötte a kisfiú gondozása, állandó betegeskedése miatti aggodalom. Ferkónak hol a torka, hol a feje fáj.⁸³ Előbb csak borbély kezeli, de mikor betegsége komolyabbra fordult, egy német orvost is kihívtak hozzá.⁸⁴ Megalapozatlannak tűnik az a vélemény, hogy Zsófia fiát szerette ugyan, de ebből a szeretetből hiányzott az a gyengédség, amely a nők és anyák igazi mintaképét, Lorántffy Zsuzsannát jellemezte.⁸⁵ H. Kiss Kálmán nem indokolja, hogy szerinte mitől volt jobb anya Lorántffy Zsuzsanna menyénél, mi volt az a többlet, amelyet ő gyermekeinek adott, s mi hiányzott Báthory Zsófia esetében. Ha csak nem arra gondol a protestáns szerző, hogy I. Rákóczi Györgyné kálvinista hitben neveltette gyermekeit, míg Rákóczi Ferencet anyja a jezsuitákra bízta. Báthory Zsófia élete végéig féltő szeretettel vette körül fiát, sőt anyai gondoskodásából kicsit többet is kapott fia, mint kellene, de amikor az belekeveredett a Wesselényi-összeesküvésbe, minden követ megmozgatott, hogy végül súlyos áldozatok árán életét megmentse a bakó pallosától.

1645. december 16-án I. Rákóczi György megkötötte a linzi békét, s ezzel a maga részéről a háborúból kiszállt. Az egyezmény értelmében a nagy birtokszerző hét felső-magyarországi vármegyét haláláig, Szatmárt és Szabolcsot utódai számára is megkapta, tovább növelve ezzel a Rákóczi-ház gazdagságát és presztízsét.

A fejedelem hazaérkezése után a fiatal pár visszatért Váradra.⁸⁶ Végre újból saját háztartást vihetek, csakhogy ennek hiányzott az anyagi fedezete. Apja helytartójaként húszezer forintot kapott az ifjabb György, de a tisztség megszűntével megszűnt a fizetség is. A fiatal

pár már megszokott egy drágább életvitelt, nehéz szívvel mondtak volna le róla. Rákóczi most is édesanyja közbenjárását kérte apjánál, hogy ezt a pénzt ne vonja meg tőle, hiszen neki „nincs kitől mástól várnia”.⁸⁷ Ráadásul Zsófia vagyona is a fejedelem viselt gondot, éberem őrködött felette.⁸⁸ Ez az anyagi függőség sok feszültséget okozott a családban, ekkor is, később is: a fiatal házaspárt teljesen kiszolgáltatottá tette a Rákóczi szülőkkel szemben, és ez nem segítette elő a közeledést Zsófia és férje szülei között. Ritkán ír anyósának, akkor is csak a legszükségesebbekről: a gyermek és maga egészségéről, a küldött ajándékok kézhezvételéről.⁸⁹ Az érdemi dolgokról férje értekezik szüleiével. Zsófia soha nem bocsátotta meg nekik, hogy imádott vallása elhagyására kényszerítették, s azok sohasem bíztak az áttérés őszinteségében, de 1648. október 11-én meghalt I. Rákóczi György fejedelem,⁹⁰ s ez új helyzetet teremtett a családban.

Rákóczi a lengyel korona megszerzésének gondolatán túl hatalmas birtokkomplexumot és rengeteg pénzt is hagyományozott fiaira, de biztonsági okokból vagyongigilag anyjuknak rendelte alá őket.⁹¹ Talán azt gondolta, hogy mire felesége meghal, gyerekei is megkomolyodnak annyira, hogy a hatalmas Rákóczi-vagyon kezelésének felelősségteljes feladatát rájuk lehet bízni. A végrendelet értelmében Báthory Zsófia csak azzal a feltétellel örökölhét, ha kálvinista vallásában megmarad.⁹²

A fiatal fejedelmi pár a fővárosba, Gyulafehérvárra költözött. II. Rákóczi György ekkor már választott erdélyi fejedelem, az utódlás így nem lehetett kétséges, s Báthory Zsófia előtt is új távlatok nyíltak meg az uralkodó fejedelem feleségeként. Nagy megkönnyebbüléssel vette tudomásul anyósa döntését, hogy kiköltözik Erdélyből, és sárospataki birtokán fog tovább élni Zsigmonddal. Ez az uradalom eredetileg is Lorántffy Zsuzsanna tulajdona volt, az ő örökségéből került be a Rákóczi-vagyonba. Döntésének személyes okai voltak: férje végrendelete nem váltott ki osztatlan lelkesedést a családtagokból. Különösen György volt elégedetlen, az osztozkodás során össze is zördült anyjával: szerinte apja csak Zsigmondnak és anyjának hagyott, őt pedig kisemmizték.⁹³

Innentől Sárospatak lett az ellenudvar,⁹⁴ még vallási szempontból is. II. Rákóczi György nem támogatta a presbiterianizmust mint egyházkormányzati rendszert, anyjának viszont ez szívügye volt. Az erdélyi országgyűlés a fejedelemszpony ellen döntött ebben a kérdésben, amiért az külön fiára is neheztelt.⁹⁵ Mindezek ellenére politikai kérdésekben György még mindig inkább hallgatott anyjára, mint feleségére. Leginkább azonban nem hallgatott senkire, legkevésbé apja tanácsosaira. A fiatal fejedelemlné most elérkezettnek látta az időt politikai kérdésekben is állást foglalni. Kemény Jánosnak is rá kellett döbbsennie, hogy az ifjú fejedelemszponnyal számolni kell. II. Rákóczi György nem szívelte különösebben apja régi tanácsadóinak többségét, de Kemény esetében Báthory Zsófia keze is benne volt a kegyvesztettségben.⁹⁶ Egyetlen szerencséje az volt, hogy szolgálatai nélkülözhetetlenek voltak. A fejedelemszpony még később is éreztette ellenszenvét Keménnyel, amikor az már fejedelem volt. Nem akarta átengedni Kemény Simon seregét a birtokán, mert „nyílt ellensége volt Kemény fejedelemlné”,⁹⁷ de aztán mégis jobb belátásra tért.

Az ötvenes évek nagy megpróbáltatásoknak teszik ki a családot. Először Pfalzi Henriette, Zsigmond fiatal felesége távozott az élők sorából. A család politikai tekintetben sokat várt ettől a házasságtól, és a Rákóczi név igen nagy presztízsét mutatja Európában, hogy az erdélyi fejedelem öccsét méltónak találták a legtöbb európai uralkodócsaláddal közeli rokonságban álló cseh királylány kezére, akinek édesanyja I. Károly angol király nővére, unokahúga Krisztina svéd királynő, unokatestvérének férje pedig Orániai Vilmos holland

uralkodó volt. Hasonló kaliberű házasságot az utóbbi időkben csak Bethlen Gábor kötött, de ő uralkodó fejedelem volt. A nagy remények semmivé foszlottak, mikor alig néhány hónapig tartó házasság után 1651. szeptember 28-án egy vérhasjárvány elvitte a fiatalasszonyt, s nemsokára, 1652 februárjában követte őt férje is, a nagy reményű politikus. Ekkoriban az egész család beteg. Zsófiát forró hideg leli, Ferkó is lázas,⁹⁸ a fejedelmet pedig csaknem elvitte ugyanaz a himlőjárvány, mint öccsét, Zsigmondot. Az erdélyi rendek halálától tartottak, s 1652. február 24-én a kis Ferencet fejedelemmé választják, de kikötik, hogy amennyiben kálvinista vallását nem tartja meg, a rendek is fel vannak mentve hűségesküjük alól.⁹⁹ Annyira féltek Báthory Zsófiától, hogy még a Szent Andrássra vonatkozó pontot is kihagyták a kondíciókból, mert tartottak tőle, hogy ez is alapot szolgáltatna neki és a százszoknak a katolikus vallás megerősítésére Erdélyben.¹⁰⁰ Ez a félelem jogos volt. II. Rákóczi György közel nem volt olyan kérlelhetetlen vallási kérdésekben, mint szülei. A jezsuitákat a rendek követelésére 1653-ban kitiltatta ugyan Erdélyből, de azok ezután is bennmaradtak az országban, és világiaknak öltözve járták a falvakat terjeszteni az igét.¹⁰¹ A kortársak ezt az engedékenységet a fejedelemné hatásának tudták be, és ez nem tette őt népszerűvé a protestáns Erdélyben. A jezsuiták most saját bőrükön érzékelhették: a fejedelem felesége titokban katolikus. Különben sem volt az az egyéniség, akit tulajdonságai meg-nyerővé tehetek volna. Zárkózott volt, nagyon kevés embert engedett magához közel. Két barátnője volt csak egész életében: Széchy Mária és Luptovszka Hedvig apáca. Széchy Máriával levelezett is, a Hegyalján több szőlőt is ajándékozott neki, ám amikor az belekeveredett a király elleni összeesküvésbe, szembefordult vele.¹⁰² Első látásra különösnek tűnik ez a barátság. Mi vonzhatta az egész életében példás erkölcsi életet élő Báthory Zsófiát egy olyan asszonyhoz, aki kora legnagyobb botrányhősnőjének számított? Zsófiának is ismernie kellett Széchy Mária második házasságának Erdélyben és Magyarországon szélteben-hosszában mesélt kalandos végű történetét. Mária Kún Istvánt hamar magunta, de a férfi nem törődött bele a visszautasításba, ostrom alá vette neje dévai udvarházát, aki onnan kiszökött, és a magasban fekvő Déva várából ágyúval lövette saját férjét. A fejedelemasszonynak titokban bizonyára imponáltak Széchy Mária tettei. Ez az asszony úgy élt, hogy dolgaiba beleszólást nem engedett senkinek, míg Zsófiának minden tetteire, de még gondolataira is rátelepedett a Rákóczi-család. Mindössze egy évvel az után, hogy Zsófiát vallása elhagyására kényszerítették, történt meg a híres murányi kaland. Széchy Mária alaposan kibabrált a Felső-Magyarországon hadakozó I. Rákóczi Györggyel, amikor császári kézre játszotta a stratégiai fontosságú murányi várat. Ekkor zárhatta őt szívébe az apósát nem túlzottan kedvelő II. Rákóczi Györgyné: példaképe lett e roppant önálló és öntörvényű asszony – amilyenénél aztán később ő is vált.

Az ötvenes évek közepén Rákóczi elérkezettnek látta az időt apja lengyelországi terveinek megvalósítására. A lengyelek felajánlották I. Rákóczi Györgynek a trónjukat, de annak hirtelen halála megghiúsította a reményeket. A terv viszont nem lett feledve. 1655-ben, amikor X. Károly Gusztáv svéd király öt hét alatt lerohanta Lengyelországot, II. Rákóczi György állásfoglalása hirtelen nagyon fontossá vált. A háborúba való belépés nagy körültkéntést igényelt. János Kázmér lengyel király a segítség fejében felajánlotta Rákóczi Ferencnek a koronát, abban az esetben, ha a kisfiút katolikus hitben a lengyel udvarban nevelik trónörökösnek.¹⁰³ Mellette szólhatott az is, hogy édesanyja ereiben lengyel vér csörgedezik. Maga Báthory Zsófia sem valószínű, hogy ellenezte volna ezt a tervet. Neki szinte mindenél fontosabb lett volna, hogy fia katolikus hitben nevelkedjen, ráadásul az ő második

házában, Lengyelországban. A svéd király viszont magának Rákóczi Györgynek ajánlotta fel a lengyel koronát. II. Rákóczi György rokoni kapcsolatai és Erdély politikai hagyományai a lengyelek mellett szóltak, de ellenük nyomott a latban az, hogy I. Rákóczi végakarataiban a protestáns vallás védelmét bízta fiára. Ha viszont a svédekkel szövetkezik, felesége kiterjedt lengyel rokonságával száll harcba. II. Rákóczi György végül a svéd szövetség mellett döntött, és 1657 januárjában elindította katasztrofális végű hadjáratát Lengyelországba. „*Menyny része van e szerencsétlen hadjáratban Báthory Zsófiának, nem tudjuk*, de az biztos, hogy Lorántffy Zsuzsanna ellenezte” – mondja H. Kiss.¹⁰⁴ Az igaz, hogy sokkal rosszabb színben tűnne fel Báthory Zsófia, ha az egész Erdélyt romlásba döntő hadjárat ódiumát is a nyakába lehetne varrni. Ezzel szemben pontosan tudjuk, hogy mindkét fejedelemszony határozottan ellenezte Rákóczi tervét, amint azt több magyar forrás és a svéd királyi követek jelentései is bizonyítják.¹⁰⁵ A fejedelem mielőtt kiindult volna, Viskén találkozott hadaival, és ide elvitte a fiatal fejedelemszont és annak anyját is, „*akik nem javalván eleitől fogva*” a fejedelem szándékát, az utolsó pillanatig igyekeztek elállítani tervétől és „*neki néhányszor kesergéssel reménykednek vala*.”¹⁰⁶ A búcsúlakomán így vigasztalta az egyik kozák követ a feltűnően szomorú fejedelemnét: „Ne búsuljon Nagyságod, úgy fogjuk kísérni a fejedelmet, hogy rövid idő alatt mint királynét fogjuk Nagyságodat a fővárosban üdvözölhetni.”¹⁰⁷ A kozák jóslata éppúgy nem vált be, ahogyan Comenius pártfogoltjái, Drabik prófétái sem. Szerinte az osztrák ház bukni fog és a kiszemelt király Rákóczi lesz (ebben volt egyezés Zrínyi Miklós elképzeléseivel is), de e helyett Rákóczinak az erdélyi fejedelemségtől is meg kellett volna válnia, ha engedelmeskedik Köprülü nagyvezír parancsának.

Ezekben a nehéz években a család levelezése intenzívebbé, hangja melegebbé vált. Talán ekkor látták be, hogy már csak négyen maradtak egymásnak. 1658. március 28-án Zakreska Anna is távozott az élők sorából.¹⁰⁸ Rákóczi praktikus tanácsokkal látta el feleségét az otthoni teendőkre vonatkozóan. „Viselj édesem mindenre gondot” – inti, és még arra is, hogy Lorántffy Zsuzsanna tanácsaira ügyeljen. De erre már hiába kéri. Zsófia egyszer kikerült anyósa terhes gyámkodása alól, többet senki rá nem veheti, hogy újból alávesse magát! Ha anyósa kéri, költözzön Váradra, csak azért sem megy oda, marad inkább Ecseden.¹⁰⁹ Panaszkodott is fiának az öreg fejedelemszony, hogy menyé idegenkedik tőle,¹¹⁰ de Zsófiának is szemrehányást tesz: „látom, nincsen kegyelmed előtt hitelem nekem.”¹¹¹ Pedig anyósa csak jót akart, féltette kis unokáját a betörő, portyázó ellenségtől. Zsófia hajthatatlan maradt, meg is írta férjének: „asszonyunk ír is kegyelmednek felőle, ne parancsolja kegyelmed, mert én bizony nem megyek.”¹¹² Összeütközései voltak Barcsai Ákossal, férje otthon hagyott helyettesével is, mivel „Barcsai uram meghagyta, semmit ne adjanak... s az én írásomra se az gyermekére” – írta felháborodottan férjének. „Tatár hámnak, török császárnak ajándékot kell küldeni ... asszonyunk is irton írja, ne várjak kegyelmétül, hanem adjak”,¹¹³ de miből, ha egyszer nem nyúlhat pénzhez? Katonát is közösen fogad anyósával.¹¹⁴ A dolgok érdemi részét most is az öreg fejedelemszony vitte, fia is inkább őrá számított, mint fiatal és tapasztalatlan feleségére. Volt azonban valami, amiben Zsófia tudott leginkább segíteni, s ez a császári udvar jóindulatának elnyerése volt. Rendszeresen levelezett Szelepcsényi György nyitrai püspökkel, a későbbi primással, s az meg is ígérte támogatását és közvetítő szerepet vállalt az udvar és a Rákócziak között.¹¹⁵ Olyan jó kapcsolatba került Zsófiával, hogy egyesek már „rákóczistának” nevezték.¹¹⁶ Ez a baráti viszony később is megmaradt közöttük, szinte már apa–leány kapcsolattá melegeedett. Az erdélyi

rendekkel is fenntartotta a kapcsolatot férje érdekében, de olyan hangot ütött meg velük szemben, hogy azok felháborodottan visszaküldték leveleit.¹¹⁷

A lengyel hadszíntéren közben az első sikerek után fordulat következik be: Rákóczi kénytelenségből ugyan, de összes szövetségesei elhagyták, így 1657 júliusában elfogadta a lengyelek megalázó békefeltételeit és hazaindult. Seregétől különválva szerencsésen haza is ért, de közben a teljes erdélyi haderő tatár fogságba esett. Rákóczi azonnal Ecsedre sietett feleségéhez és fiához,¹¹⁸ megnyugvást azonban itt sem talált. A haragvó Köprülü Mehmed nagyvezér Rákóczi letételét követelte, máskülönben seregével elpusztítja Erdélyt. Rákóczi a császár segítségével bízott, I. Lipót meg is üzenté neki: a török ellen megsegíti, mégis cserbenhagyta őt.¹¹⁹ 1660. április 18-án legfőbb támasza, Lorántffy Zsuzsanna is meghalt, otthagyva fiát kétségbeejtő harcában. Rákóczi még intézkedni tudott anyja temetéséről, feleségét bízva meg ennek lebonyolításával.¹²⁰ 1660. május 22-én a szászfenesi csatában maga is súlyos sebesülést szenvedett a töröktől. Báthory Zsófia éppen hogy eltemette férje anyját, akihez sohasem tudott közel kerülni, amikor Keresztes András leveléből értesült férje súlyos sebesüléséről.¹²¹ Lélekszakadva rohant fiával Váradra, s még éppen idejében érkezett II. Rákóczi György halálos ágyához. A fejedelem már „csak szerelmesit emlegetné, és hogy még velek egyet szólhatna”. A fejedelemasszonyt nagyon megkérték, hogy sírással ne izgassa fel a beteget, „de olyan méltóságbeli személyeknek, kik egymáshoz nagy istenes buzgó szeretettel volnának, főképpen pedig olyan gyenge asszonyi állatnak, olyan elváltozásra hanyatlott boldogtalan sorsban attól magát megtartóztatni mint lehetne? akárki megítilheti.”¹²² A fejedelem nagyon megörült érkezésüknek, de másnap „júniusnak hetedik napján, éjjel egy órakor, életének negyvenedik esztendejében keresztyénül kimúlék e világból, vére hullásával és élete letételével pecsételvén meg nemzetéhez való szeretetét, magyaros magyarságát és jó keresztyénységét” – méltatta Báthory Zsófia „szerelmes urát” – ki míg élt, hazájának erős oszlopa, s a nemzetére szakadó veszedelmet saját életével tartóztató pajzsa volt.¹²³

Igen rövid idő alatt már másodszor állt a pataki ravatal fölött II. Rákóczi Györgyné. 1661. április 24. szimbolikus időpont: ekkor búcsúztatta el férjével együtt trónját, ifjúságát és erdélyi éveit, mert oda soha többé nem ment vissza. Szakított Erdéllyel, de szakított a Rákóczi-ház évtizedes hagyományaival is: mindent megsemmisített, ami csak hatalmában állt abból, amit a Rákócziak oly sok gondnal és munkával alkottak. Soha olyan hálátlan tanítványa I. Rákóczi Györgynek és Lorántffy Zsuzsannának nem volt, mint Báthory Zsófia. Nem is sejtették, mekkora hibát követnek el azzal, hogy vallása elhagyására kényszerítik, mert sokszorosan megbosszulta ezt később, amikor lehetősége adódott rá. A Rákócziak közül fián kívül egyedül férjét szerette, de az ő végakarata sem volt tekintettel: mint valami visszataszító ragályt vetette le magáról a kálvinizmust, hogy végre visszatérhessen szeretett felekezetéhez, a katolikus egyházba.

Jegyzetek

¹ H. KISS KÁLMÁN: *Báthory Zsófia*. Magyar Prot. Egyh. Isk. Figyelő, 1879. [A továbbiakban: H. Kiss 1879] 335–341., 339–407., 479–485., 528–540.; CSENGERY JÓZSEF: *Somlyai Báthory Zsófia*. Felső Magyar-országi Minerva, 1831. [A továbbiakban: Csengery 1831.] 401–411.

² MESZLÉNYI ANTAL: *Báthory Zsófia élete és végrendelete*. Budapest, 1939, Stephaneum Kiadó. [A továbbiakban: Meszlényi 1939.] 5.

- ³ LÁSD HORVÁTH MIHÁLY: *Zrínyi Ilona életrajza*. Pest, 1869. [A továbbiakban Horváth 1869.] 20–22.; H. KISS, 1879. 532–533.; THALY KÁLMÁN: *II. Rákóczi Ferenc fejedelem ifjúsága*. Pozsony, 1882. [A továbbiakban: Thaly 1882.] 11–12.
- ⁴ BENDA KÁLMÁN: *Egy új forrástudomány, a pszichografológia*. Levéltári közlemények 1974. 1. sz. [A továbbiakban: Benda 1974.] 70.
- ⁵ „A hazafias érzelem kevésbé volt sajátja a Báthori családnak s így Zsófiának is.” H. Kiss 1879. 533.; „lelki gátlásai ezen a téren nem voltak. Itt már a Báthory család ama tagjaihoz tartozott, kik 1 nem egy esetben a tál lencséért készek voltak eladni Erdélyt.” Meszlényi 1939. 7.
- ⁶ H. Kiss 1879. 532–533.
- ⁷ NAGY LÁSZLÓ: *Kard és szerelem*. Budapest, 1985. Gondolat Kiadó. [A továbbiakban: NAGY, 1985.] 335.
- ⁸ ACSÁDY IGNÁCZ: *Magyarország Budavár visszafoglalása korában*. Budapest, 1886. [A továbbiakban: Acsády 1886.] 226.
- ⁹ *Fejezetek a vallomásokból*. Bev.: BENKŐ SAMU, Bukarest, 1977. [A továbbiakban: Benkő 1977.] 29.
- ¹⁰ PAULER GYULA: Horváth Mihály „Zrínyi Ilona életének ismertetése”. *Századok*, 1869. 397.
- ¹¹ ACSÁDY IGNÁCZ: *Magyarország története I. Lipót és I. József korában (1657–1711)*. Budapest, 1898. [A továbbiakban: Acsády 1898.] 140.
- ¹² Acsády 1886. 226.
- ¹³ MAKKAJ LÁSZLÓ: A magyar nő a XVII. században. *Élet és tudomány*, 1961. [A továbbiakban: Makkai 1961.] 580.
- ¹⁴ SZILÁGYI SÁNDOR: *II. Rákóczi György*. Budapest, 1891. [A továbbiakban: Szilágyi 1891.] 31.
- ¹⁵ R. VÁRKONYI ÁGNES: *Pelikán a fiaival*. 232. Liget Műhely Alapítvány.
- ¹⁶ Makkai 1961. 581.
- ¹⁷ ACSÁDY IGNÁCZ: *Széchy Mária (1610–1679)*. Budapest, 1885. [A továbbiakban: Acsády 1885.] 160.
- ¹⁸ BETHLEN FARKAS: Báthory István uralkodása. In *Erdély öröksége*. II. Szerk.: Makkai László, Budapest, 1993, Akadémiai Kiadó, 17–19.
- ¹⁹ Benda 1974. 71.
- ²⁰ Benda 1974. 61–77.
- ²¹ REXA DEZSŐ: *Báthory Erzsébet Nádasdy Ferencné. 1560–1614*. Budapest, 1908. 12.
- ²² Benda 1974. 71.
- ²³ Benda 1974. 70.
- ²⁴ NAGY LÁSZLÓ: *A rossz hírű Báthoryak*. Budapest, 1984. Kossuth Könyvkiadó, 171.
- ²⁵ LÖCSEY MÁRIA: *Báthori Zsófia*. Budapest, 1914. [A továbbiakban: Lőcsey 1914.] 5.
- ²⁶ NAGY LÁSZLÓ: „Sok dolgot próbála Bethlen Gábor!” Budapest, 1981. [A továbbiakban: Nagy 1981.] 112.
- ²⁷ Treuzner lengyelországi követjelentése 1643-ból. In SZILÁGYI SÁNDOR (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* [A továbbiakban E. O. E.] X. köt. 1637–1648. Budapest, 1884. 393.: „ifjú asszonyunk tizenötödik évében jár”. Csengery és H. Kiss 1629-et adnak meg születési dátumként, de semmivel sem indokolják meg.
- ²⁸ Lőcsey 1914. 5.

- ²⁹ Nagy 1981. 122.
- ³⁰ Hacsak nem Hedvig, aki férje Luptovszki gróf halála után apáca lett, és az özvegy Zsófia mellett élt később. De mivel az egykorú krónikák egyike sem említ testvért, így valószínűbb, hogy Hedvig nővér unokatestvér, vagy más távolabbi nőrokon volt.
- ³¹ Lőcsey 1914. 5.
- ³² Sepsi Laczkó Máté Krónikája 1521–1624. In MIKÓ FERENC (szerk.): *Erdélyi Történelmi Adatok* III. köt. Kolozsvár, 1858. 141–142.
- ³³ Acsády 1886. 229.
- ³⁴ Lőcsey 1914. 6.
- ³⁵ Lőcsey 1914. 6.
- ³⁶ Lorántffy Zsuzsanna levele * Jónáshoz 1650. ápr. 2. *Monumenta Hungarica* I. 1817. 237.
- ³⁷ *Felső Magyar-országi Minerva* 1826. 998.
- ³⁸ Lőcsey 1914. 6.
- ³⁹ Meszlényi 1939. 5.
- ⁴⁰ Lőcsey 1914. 6.
- ⁴¹ Szalárdi János *síralmas magyar krónikája*. Budapest, 1980. Európa Könyvkiadó. [A továbbiakban: Szalárdi 1980.] 196.
- ⁴² Bethlen Miklós élete leírása magától. In *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. Budapest, 1980. Szépirodalmi Könyvkiadó. [A továbbiakban: Bethlen M. 1980.] 644.
- ⁴³ Bethlen M. 1980. 196.
- ⁴⁴ Szalárdi 1980. 196.
- ⁴⁵ I. Rákóczi György Kassainak 1642. dec. 26. id. SZILÁGYI SÁNDOR: *Lorántffy Zsuzsanna*. Budapest, 1872. [A továbbiakban: Szilágyi 1872.] 27.
- ⁴⁶ Szalárdi 1980. 196.
- ⁴⁷ *Kemény János önéletírása*. Budapest, 1986, Szépirodalmi Könyvkiadó. [A továbbiakban: Kemény 1986.] 282.
- ⁴⁸ I. Rákóczi György Kassainak 1642 végén id. NAGY LÁSZLÓ: *A „Bibliás őrálló” – fejedelem*. Budapest, 1984. Magvető Kiadó, 120–121.
- ⁴⁹ PÉTER KATALIN: *Lorántffy Zsuzsanna 1600–1660*. In R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Nők a magyar történelemben*. Budapest, 1997, Zrínyi. [A továbbiakban: Péter 1997.] 94.
- ⁵⁰ Szalárdi júl. 29-re teszi, de Szilágyi Sándor szerint akkor nem történhetett. Viszont Zakreska 1641. nov. 28-i levelében Rákóczi „jóakaró anyjának” nevezi magát. In SZILÁGYI SÁNDOR: *A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése. 1632–1660*. Budapest, 1875. 97. [A továbbiakban Csal. lev.]
- ⁵¹ E. O. E. X. 67.; GARÁDI: *Könyvismertetés a török–magyar kori államokmánytár III. kötetéről. Századok*, 1873. 559.
- ⁵² Szalárdi 1980. 197.; E. O. E. X. 311.
- ⁵³ Id. SZILÁGYI SÁNDOR: *II. Rákóczi György. 1621–1660*. Budapest, 1891. [A továbbiakban Szilágyi 1891.] 22.
- ⁵⁴ Szilágyi 1872. 27.
- ⁵⁵ Szalárdi 1980. 198.; az esküvőről részletesen E. O. E. X. 353–362.
- ⁵⁶ GEORG KRAUS: *Erdélyi krónika. 1608–1665*. Budapest, 1994. [A továbbiakban: Kraus 1994.] 161.

- ⁵⁷ I. Rákóczi György végrendelete. Csal. lev. 585.
- ⁵⁸ PÉTER KATALIN: *A magyar romlásnak századában*. Budapest, 1975. Gondolat. [A továbbiakban: Péter 1975.] 62.
- ⁵⁹ Lorántffy Zsuzsanna levele fiának, Györgynek, 1641. okt. 9. *Csal. lev.* 94.
- ⁶⁰ Bethlen Miklós leírta, hogy Keresztúri Pál református lelkész-tanító mindig két tanítványával büszkélkedett: ő volt az egyik és Rákóczi Zsigmond a másik. In Bethlen M. 1980. 532.
- ⁶¹ Péter 1997. 94.
- ⁶² Szalárdi 1980. 196.
- ⁶³ TRÓCSÁNYI ZSOLT: *Erdély központi kormányzata. 1540–1690*. Budapest, 1980, Akadémiai Kiadó, 60.; E. O. E. X. 66.
- ⁶⁴ Lócsey 1914. 12.
- ⁶⁵ Kemény 1986. 282.
- ⁶⁶ Szilágyi 1891. 28.
- ⁶⁷ I. Rákóczi György fiának, Györgynek 1643. dec. 19. Csal. lev. 116.
- ⁶⁸ Szilágyi 1891. 80.
- ⁶⁹ E. O. E.: X. 69–70., 389.
- ⁷⁰ Ifj. Rákóczi György anyjának 1643. júl. 19. Csal. lev. 101.
- ⁷¹ I. Rákóczi György fiának, Györgynek 1643. aug. 2. Csal. lev. 102.
- ⁷² Ifj. Rákóczi anyjának 1643. aug. 4. Csal. lev. 103.
- ⁷³ I. Rákóczi György fiának, Györgynek 1643. aug. 20. Csal. lev. 105–106.
- ⁷⁴ Ifj. Rákóczi György anyjának 1643. aug. 27. Csal. lev. 106.
- ⁷⁵ Ezekben az években leveleiket innen keltezik, vagy ide küldik. Csal. lev. 101–115.
- ⁷⁶ Szalárdi 199.
- ⁷⁷ Szilágyi 1891. 31.
- ⁷⁸ Szilágyi 1891. 35.
- ⁷⁹ Lócsey 1914. 15.
- ⁸⁰ Ifj. Rákóczi György öccsének 1646. jún. 26. Csal. lev. 362.
- ⁸¹ Nagy 1985. 322.
- ⁸² Péter 1997. 90.
- ⁸³ Zakreska Lorántffynak 1646. júl. 4. Csal. lev. 362.; ifj. Rákóczi György anyjának 1646. Júl. 5. uo. 363.
- ⁸⁴ Ifj. Rákóczi György anyjának. 1646. aug. 3. *Csal. lev.* 365.
- ⁸⁵ H. Kiss 1879. 532.
- ⁸⁶ 1646 elejétől már innen címezi leveleit II. Rákóczi György.
- ⁸⁷ Rákóczi György levele anyjának. 1646. júl. 31. Csal. lev. 364.
- ⁸⁸ I. Rákóczi György levelei fiának, Györgynek. Csal. lev. 125., 583.
- ⁸⁹ Báthory Zsófia levelei anyósának 1647. dec. 11., 1649. nov. 25. Csal. lev. 399., 411.

- ⁹⁰ MAKKAI LÁSZLÓ (szerk.): *Erdély története. II. köt. 1606–1830.* Budapest, 1987, Akadémiai Könyvkiadó, 711.
- ⁹¹ Szilágyi 1891. 42.
- ⁹² II. Rákóczi György végrendelete. Csal. lev. 594.
- ⁹³ Lorántffy Zsuzsanna levele fiának, Györgynek. 1649. ápr. 30. Csal. lev. 405–407.
- ⁹⁴ LUKÁCS Zs. TIBOR: A korabeli propaganda és II. Rákóczi György megítélése. *Actas*, 1995. 1–2. 75.
- ⁹⁵ Szilágyi 1891. 131–132.
- ⁹⁶ Kemény 1986. 283.
- ⁹⁷ Kraus 1994. 444.; BETHLEN JÁNOS: *Erdély története. 1629–1673.* Budapest, 1992, Balassi Kiadó. [A továbbiakban Bethlen J. 1992.] 98.
- ⁹⁸ Báthory Zsófia levelei anyósának 1651-ből. Csal. lev. 434–435.
- ⁹⁹ E. O. E. XII. 144.; Trócsányi 1980. 20.
- ¹⁰⁰ Szilágyi 1891. 80.
- ¹⁰¹ POMPÉRY AURÉL: A két Rákóczi György és a jezsuiták. *Magyar Kultúra*, 1918. II. köt. 106–107.
- ¹⁰² Acsády 1885. 202–203.
- ¹⁰³ Trócsányi 1980. 63.
- ¹⁰⁴ H. Kiss 1879. 400.
- ¹⁰⁵ SZILÁGYI SÁNDOR (szerk.): *Erdély és az északkeleti háború.* II. köt. Budapest, 1891. 173., 197.
- ¹⁰⁶ Szalárdi 1980. 351.
- ¹⁰⁷ Szilágyi 1891. 175.
- ¹⁰⁸ II. Rákóczi György levele Rhédey Ferencnek 1658. aug. 2. *Történelmi Tár*, 1893.
- ¹⁰⁹ Lorántffy Báthory Zsófiának 1657. júl. 6. Csal. lev. 519.
- ¹¹⁰ Rákóczi György nejének 1657. ápr. 19. Csal. lev. 516.
- ¹¹¹ Csal. Lev. 519.
- ¹¹² Báthory Zsófia levele férjének 1657. júl. 13. Csal. lev. 521–522.
- ¹¹³ Csal. lev. 521–522.
- ¹¹⁴ Lorántffy menyének 1657. jún. 22. Lorántffy Zsuzsanna okmánytára. In Szilágyi 1872. 68.
- ¹¹⁵ Szelepcsényi levelei Báthory Zsófiának 1657-ben *Történelmi Tár*, 1892. 200–203.
- ¹¹⁶ Szelepcsényi Mednyánszkinak 1657. júl. 10. *Történelmi Tár*, 1892. 200.
- ¹¹⁷ Acsády 1898. 84.
- ¹¹⁸ Bethlen J. 1992. 28.
- ¹¹⁹ R. VÁRKONYI ÁGNES: *Magyarország keresztútjain.* Budapest, 1978, Gondolat, 165.
- ¹²⁰ II. Rákóczi György Rhédey Ferencnek. 1660. ápr. 24. *Történelmi Tár*, 1892. 125.
- ¹²¹ Szalárdi 1980. 556.
- ¹²² Uo. 557.
- ¹²³ Báthory Zsófia levele Teleki Mihálynak 1661. márc. 18. In HARGITTAY EMIL (szerk.): *Régi magyar levelestár* (16–17. század) II. köt. Budapest, 1981, 305–306.

ANDÓ JÁNOS

Az 1990. évi vásárhelyi vérengzés története (2. rész)**IV. A Vatra Romaneasca forgatókönyve: az etnikai konfliktus menete****1. Az előkészítés**

Ebben a fejezetben azt a folyamatot kívánom nyomon követni, ahogyan a magyarság végig békés szándékai a Vatra egyre inkább durva válaszait kiváltották.

Mialatt *Király Károly* Bukarestben tárgyalt, távollétében megválasztották az NMF Marosvásárhelyi Tanácsát, melynek elnöke *Ioan Judea* mérnökeztredes, titkára pedig *Ioan Sabau* bírósági lett. Elkötelezettségük irányát jelzi, hogy a márciusi eseményeket követően Judeát a Vatra politikai pártjának, a RNEP (Románok Nemzeti Egységpártja) alelnökévé, Sabaut a Vatra alelnökévé választották.¹ Ugyanezen a napon alakult meg titokban Marosvásárhelyen a Vatra nevű kulturális szervezet, mely február 1-ig illegalitásban működött; bár nem lépett a közönség elé, de törekvése egyre nyilvánvalóbb lett. Ennek ismeretében különösen érdekes, hogy az előző nap megalakult Barátság Platform alapító nyilatkozatát a Vatrát másnap létrehozó *Radu Ceantea* és *Grigore Ploesteanu* is aláírták.²

Az új év első napján Iliescu felhívta telefonon az otthon tartózkodó Királyt azzal, hogy bejelentés érkezett hozzá, miszerint a magyar nacionalisták felülkerekedtek a két székely többségű megyében. Király válaszul a néhány nappal korábban szerzett személyes tapasztalatait közölte az elnökkel: tényleg vannak sovén megnyilvánulások, mégpedig a helyi kisebbségben élő románok részéről, mert nem akarják elfogadni, hogy a 85 illetve 78%-ban magyar többségű megyékben magyar vezető legyen.³ „Ezen lehet vitatkozni” – mondta Iliescu. „Ha neked is ez a véleményed, akkor én fel sem jövök Bukarestbe – nincs mit keresnem ott” – válaszolt Király, mire az elnök visszakozott, és megállapodtak egy tisztázó, de a kérdésről később soha meg nem történő megbeszélésben.

Január 3-án hosszas vita után a következő Maros megyei vezetést választották:

Király Károly elnök,

Ioan Scricciu tartalékos tábornok, első alelnök,

Valer Galea mérnök, alelnök,

Kincses Előd alelnök,

Dan-Eugen Baculea közjegyző, titkár.⁴

* * *

Miután Király országos alelnöki teendőinek ellátására január 4-én Bukarestbe, majd január 9-től 25-ig gyógykezelésre Budapestre utazott, Kincses alelnök szerepe helyi szinten felértékelődött. Emlékiratában megemlíti két, az általános eufóriában még csak különösnek tartott esetet: míg a Romániát ezekben a napokban elárasztó segélyszállítmányok közül mindegyik kiemelkedő nyilvánosságot kapott, addig a rengeteg magyar adományt meg sem említették az országos sajtóban. „Ma már nem furcsállom mindezt, hanem arra a következtetésre jutottam: az egész egy jól átgondolt stratégia szerves része volt.”⁵ Ennek része volt az a másik beugratás, melyet még a magyar Külügyminisztérium sem tudott kivédeni. Január elején a Kossuth Rádió közzétette *Horn Gyula* nyilatkozatát, amelyben felhívta a Romániába

utazókat, hogy ne avatkozzanak a belügyekbe. Tehát a magyarok segélyszállítás helyett beavatkozni mennek. Ide kapcsolódik majd az a logikai láncszem, ami Ion Iliescu január 25-én tett kijelentése lesz az erdélyi magyarság címére elhangzó szeparatizmus vádjával, ami a románok egyoldalúan tájékoztatott tömegeinek számára Erdély elszakításának veszélyét jelenti.

Január 5-én a Nemzeti Megmentési Front Végrehajtó Bizottsága elvi nyilatkozatot adott ki a románság és az együtt élő nemzetiségek barátságáról, valamint jogaik betartásáról. Király véleménye szerint ezt a lépést egyrészt megnyugtató válasznak szánták Budapestnek, másrészt az új hatalom meg akarta nyerni a kisebbségek támogató szavazatait a választásokra.⁶

Idézet az NMF nyilatkozatából:

„1. Az ország alkotmánya ismerje el és garantálja a nemzeti kisebbségek egyéni és kollektív jogait és szabadságjogait.

2. Ki kell dolgozni és meg kell szavazni az Alkotmány előírásait konkrét formában kifejtő nemzeti kisebbségi törvényt. E törvénynek a parlament által való elfogadása történjék meg az új alkotmány életbe lépésétől számított hat hónapon belül.

3. A törvényes előírásoknak megfelelően biztosítani kell a kisebbségek alapvető jogainak gyakorlásához szükséges intézményrendszer létrehozását, s ezáltal az anyanyelv szabad használatát, a nemzeti kultúra ápolását, a nemzeti identitás megőrzését. E célból a Nemzetiségügyi Minisztérium is létrehozandó.”⁷

A tervezetben a kollektív jogokon belül a szöveg konkrétan megnevezte a területi autonómiát, mely azóta is az RMDSZ olyan követelése, melyről a hatalom hallani sem akar. A megszövegezés szemtanújaként Király leírja, ahogy Iliescu *Domokos Gézához* fordult: „De Géza, a kisebbségek számára területi autonómia? Hisz a megyéknek úgylis lesz autonómiájuk, minden megyének. Minek a kisebbségeknek külön?”⁸

Domokos az RMDSZ elnöke: „Hát végül is, ha mindenkinek lesz akkor nem fontos a kisebbségeknek külön.” Erre Király: „Ha Romániában megint egy olyan kormányzat kerül hatalomra, amelyik, mint Ceausescu idején, románokat, moldvaikat telepít tömegesen a Székelyföldre azzal a céllal, hogy megbontsa a nemzeti közösséget, akkor az autonóm helyi önkormányzat, ha van ilyen, mondhatja, hogy elég volt.” A két magyar vezető vitája Királynak a megbeszélésről való távozásával és Iliescu győzelmével zárult. Szintén a későbbi események kapcsán nyer új értelmet, hogy január 6-án Iliescu kérésére Király fogadta a Hargita megyei románok panaszos küldöttségét, akik mind a megye volt vezetői és tisztségviselői voltak. Memorandumban sorolták fel a magyarok 1989. december 22-én elkövetett ún. bűncselekményeit: „1989. december 22-én délután, miután bejelentették a diktátor szökését, a megye több helységében románellenes, sovén megnyilvánulások történtek. Megtámadták és megrongálták a karhatalom épületét, atrocitásokat vittek véghez, amelyek emberáldozatokat követeltek.”⁹

Valójában féligazságot állítottak a vádlók. Ceausescu bukását követően ugyanis ország-szerte kitört a népharag a volt diktatúra vezető emberei ellen, így Galacon, a dél-erdélyi románlakta Kudzsíron, Karánsebesen és Fehér megyében.¹⁰ Székelyföldön a Securitate és a rendőrség hét magas rangú tisztségviselőjét ölték meg, akik közül három magyar és négy román volt.¹¹ A hargitai román kisebbség panasa azért érdemel figyelmet, mert a román tömegtájékoztatás azóta is románellenes tettek mutatja be a spontán népharagot, amely egyaránt sújtott magyart és románt, míg az ország más részein történeteket a népfelkelés természetes velejárójának nevezik.

Ezenkívül a helyi románok azzal vádolták meg Királyt, hogy december 30-án a NMF Hargita megyei ülésén beszédét a részben magyarul nem tudó román hallgatóság ellenére csak magyarul mondta el. Az állítást az érintett cáfolta. A gyilkosságok kivizsgálására küldött bukaresti bizottság, melyet a vásárhelyi események után SRI néven újjászervezett titkosszolgálat majdani vezetője, az NMF Tanácsának tagja, Virgil Magureanu vezetett, megállapította, hogy a karhatalmi szervek elleni támadásoknak nem volt románellenes tartalmuk, hanem azok kizárólag a kommunista diktatúra kiszolgálói ellen irányultak. Rövidesen számos magyar fogznak románok meggyilkolásáért letartóztatni és börtönbe zárni.

Január 10-től kezdve érezhetővé vált, hogy a heterogén összetételű, népfrontos NMF-en belül radikalizálódnak a régi vezetés emberei, ezért Bukarestben éleződött a hatalmi harc az egyes csoportok között.¹² Az NMF elhatározta, hogy párttá alakul és indul a választásokon, ami együtt járt a nacionalista szárny megerősödésével. Az emberek érzékelték, hogy a volt RKP-s vezetők, a Securitate és a rendőrség kulcsfigurái az NMF-hez csapódva át akarják menteni hatalmukat és nyilvánvalóvá lett, hogy a decemberi tömegbe lövetők felelősségre vonását tényleges szándék híján csak halogatják. Január 12-én az egész országban megemlékeztek a decemberi áldozatokról, így Marosvásárhelyen is, ahol a görög katolikus templom lépcsőiről ökumenikus istentiszteletet tartottak, melyen Kincses Előd megyei alelnök mondott beszédet mindkét nyelven. A megemlékezést követően este fél kilenckor tömegtüntetés kezdődött az ellen, hogy a demokratizálás folyamata leállt, és a bűnösök zavartalanul élnek. Kincses itt is kétnyelvű beszédet mondott, melyben valódi rendszerváltást és felelősségre vonást követelt. Visszaemlékezésében megjegyzi, hogy ezt a közszereplést követően indított el ellene támadást a Vatra Maros megyei napilapja, a *Cuvintul liber*.¹³

Erdély-szerte, de különösen Marosvásárhelyen az etnikai ellentétek a korábban erőszakkal egybeolvasztott oktatási intézmények szétválasztásában csúcsosodtak ki. A városban január 18-án megállapodás született arról, hogy a négyszázötven éves Bolyai Farkas Líceum jogilag azonnal ismét magyar iskola lesz, de a román diákok a tanév végéig továbbra is oda járhatnak, a nyáron pedig megtörténik a diákok cseréje a román Ilarian Papiu Líceummal.¹⁴ Két nap múlva kérésére Kincsest fogadta Iliescu, aki teljes megértést mutatott a magyar oktatási igények iránt. A kellemes megbeszélés után hidegzuhanyként érte az erdélyi magyarságot az elnök január 25-ei televíziós nyilatkozata, melyben szót emelt a magyar szeparatista törekvések ellen. Az elnök kijelentése miatt mindkét magyar vezető tiltakozását fejezte ki. Kincsesnek Iliescu úgy mentegetőzött, hogy ő mindkét oldal szélsőségeit intette,¹⁵ míg Királynak nyilvános helyesbítést ígért, de kifejtette, hogy nem ért egyet az iskolák különválásával és ezeket *Pálfalvy Attila* tanügyminiszter túlkapásainak nevezte,¹⁶ akit azonnal leváltottak. Király emlékeztette az elnököt, hogy a Ceaucescu-rendszer azzal a céllal egyesítette a magyar és román iskolákat, hogy felszámolja az anyanyelvű oktatást, melynek következtében a magyar tanulók fele román osztályokban tanul. Iliescu megismételte, hogy ő támogatja még a Bolyai-egyetem visszaállítását is, csak vegyes osztályokban tanuljanak a gyerekek.

Az elnök nyilatkozatának napján, január 25-én a Marosvásárhelytől északra fekvő Szászrégenben idegengyűlölő tüntetést tartott a Fratia Romaneasca (Román Testvériség) nevű szervezet,¹⁷ mely alkalmat a márciusi események első próbájának lehet nevezni. Az 5-600 rendbontó többségét a görgegyvölgyi Libánfalváról és Görgegyhodákról autóbuszokkal hozták be, majd a szervezők által az utcán osztogatott italtól megrészesgélve felgyújtották a cigányok házáit, mint később kiderült, teljesen büntetlenül.

Tiltakoztak a marosvásárhelyi Bolyai Líceum magyar intézménnyé válása és Mitterand francia köztársasági elnök a trianoni békét igazságtalannak, de egyben már megváltoztathatatlanak nevező budapesti nyilatkozata ellen. Ezekben a napokban a kisebbségek vezetői halálos fenyegetéseket kaptak telefonon és levélben.¹⁸ Néhány, a legtöbbet hangoztatott jelszavak közül: „Magyar vért akarunk inni!”, „Minden magyart legyilkolunk, majd csak azután távozzunk!”, „Románia a románoké! Nem túrunk meg sem magyar, sem német iskolákat!”, „Ki a magyarokkal a városházából!”, „A vezetőiket lássuk! Mindahányat felakasztjuk!”, „Akár magyar, akár német, nem szerezhetsz szövetséget!”, „Tűzre minden magyar könyvet! Tűzre minden német könyvet!”, „Mit akartok magyarok? Nincs itt semmi jogotok!”¹⁹; „Le Tőkessel!”, „Egy ország egy nyelv!”, „Mi vagyunk a nép, ti vagytok a szemét!”²⁰

Január második felében a kompromisszumos megállapodás ellenére folytatódott és egyre durvább lett az iskolaháború Marosvásárhelyen. A két líceum tanári karának közös megbeszélésén a Bolyai román tanárai élesen ellenezték a „szeparatista” önállósodást. A magyarok mellett kiálló román értelmiségieket nem engedték szóhoz jutni és állandó fenyegetések céltáblái lettek. Így járt *Smaranda Enache* tanárnő és *Emil Țirnavăanu* mérnök, az NMF marosvásárhelyi tanácsának alelnöke.²¹

A hónap végén a Bolyai magyar tanulói ülősztrájkot kezdtek az anyanyelvi oktatás azonnali visszaállításáért. Kincses a román fél érzékenysége tekintetével azt javasolta a szülőknek és a diákoknak, hogy ne azonnal, hanem csak ősszel állítsák vissza a magyar iskolát, de a többség nem bízott abban, hogy a május 20-i választások után felálló új kormány hozzájárul ehhez, ezért Kincsest a magyar szülők egy része árulónak nevezte.²²

Az iskolaügyön kívül az ellentétek másik forrása a városi vezető helyek újraelosztása volt. A megye román vezetői semmibe vették a megyei tanács elvi döntését, miszerint a román túlsúly miatt a megyei polgármesternek románnak, az alpolgármesternek magyarnak kell lennie, a magyar többségű megyeszékhelyen viszont magyar polgármester és román alpolgármester legyen a megoldás. Ehelyett a Judea ezredes és Scriciu tábornok irányította választásokon öt románt és két magyart választottak meg, a polgármesteri tisztséget pedig egy régi Ceausescu-párti emberre bízták.²³ Az RMDSZ tiltakozására elrendelt új szavazáson a román ifjúság támogatásával lényegesen kedvezőbbben módosultak a nemzetiségi arányok.

Január eleje óta szinte mindennaposakká váltak az utcai támadások a marosvásárhelyi magyarok ellen.²⁴ A hónap közepétől kezdve magyarellenés röpcédulák jelentek meg a városban és a környék románlakta vidékein, a vonatokon a székelyek kiirtására felhívó röpiratokat terjesztettek a kalauzok.²⁵ Január 25-én, Iliescu szeparatizmussal fenyegető nyilatkozata napján a marosvásárhelyi főpostáról a következő táviratot küldték szét a nagyobb románlakta városokba: „Nagyrománia románjai! A nemzethez fordulunk segítségért! Siesetek az erdélyi románok segítségére! Egy kicsi és gonosz nemzetiség – a magyar – azt akarja, hogy olyan iskolái legyenek, amelyek kizárólag magyar tanintézetek, ahová a mi gyerekeink nem tehetik be a lábukat! Magyar személyeket akarnak intézmények, gyárak élére állítani! Igazságos ez? Román testvérek, halljátok meg kiáltásunkat az egész ország területén. Siesetek Erdélybe meggyőződni szomorú sorsunkról!”²⁶

Különösen az utolsó bekezdés tehát azt sugallja, hogy a románok helyzete tarthatatlan, kénytelenek elköltözni és védelemre szorulnak. Február elsején Marosvásárhelyen az Ilarian Papiu Líceum dísztermében hivatalosan bejelentették a Vatra Romaneasca megalakulását.²⁷ Az egyre gyakoribbá és hevesebbé váló magyarellenesség miatt Király Károly újságcikkekből

és fényképekből összeállított egy tájékoztatót az ország vezetése részére, melyet az új legfelsőbb vezetés, a Nemzeti Egység Ideiglenes Tanácsa Végrehajtó Bizottsága minden tagjának személyesen adott át. A február 5-én benyújtott első összefoglalóban a bármely oldalról észlelhető sovén, nacionalista megnyilvánulások ellen kérte Ion Iliescu és *Petre Roman* állásfoglalását, melyre nem érkezett válasz. Ez egyértelműen jelezte, hogy a Vatra és az egyéb nacionalista erők szabad kezet kaptak a legfelsőbb szintről. A márciusi események utáni egyik ülésen az NMF alelnöke, Cazimir Ionescu így értékelte az államvezetés szerepét az ügyben: „Vádolom Iliescu elnök urat, hogy nem tett semmit a Marosvásárhelyen kibontakozó események megfékezéséért. Ismert volt, hogy ott mi történik, mégis szabad kezet adtak.”²⁸

Az NMF vezetői mindenáron meg akarták tartani hatalmukat a májusi választások után is, és jelentős társadalmi bázist láttak a Vatra mögött, amely főleg az erdélyi románok veszélyeztetettségi érzésére épített. Részükről a Vatrával kötött szövetség ügyes politikai lépés volt, melynek háttérét jelzi Iliescu egy Királynak tett kijelentése: „Nektek egymillió szavazatotok van, de a Vatrának hatmillió!”²⁹

A helyzet változatlanágát és az államvezetés tétlenségét látva Király február 10-én benyújtott második tájékoztatójában ismételt felhívta a figyelmet a Maros megyei helyzetre, megemlítve a szászrégeni lincshangulatú tüntetést és a vásárhelyi iskolák szétválását ellenző román tüntetést.³⁰ Király második beadványának elhallgatása nem meglepő olyan légkörben, amikor a parlament ülésein a tisztek percekön keresztül kiabáltak: „Harcolunk, védekezünk és Erdélyt nem adjuk fel!”³¹

Hasonló bánásmódban részesült Kincses Előd is. Míg a hatalomváltáskor Tőkés László volt védőügyvédeként a legmagasabb szinteken is fogadták, addig most a helyi és az országos sajtó valamint a televízió sorra visszautasította írásait és nyilatkozatait.

Február elején a Bolyai Líceum tanári karának román küldöttsége azzal a váratlan javaslattal kereste fel Kincsest, hogy a helyzet megoldása érdekében külön román intézményként szeretnének működni, és arra kérték az RMDSZ-es megyei alelnököt, hogy közölje kérésüket Mihail Sora tanügyminiszterrel. Távozásuk előtt a küldöttség kérésére megegyeztek abban, hogy látogatásuk ténye nem kerül nyilvánosságra. A miniszter beleegyező válasza megérkezett és hatalmas román tüntetéssorozatot okozott,³² melynek első eseményére február 8-án a városi sportszarnokban került sor a nyilvánosság teljes kizárásával. Elnökké Radu Ceonteát, alelnökké Ioan Sabaut és *Zeno Oprist* választották. A leginkább hangoztatott kijelentések önmagukért beszélnek:

„Nem engedhetjük meg a magyar nyelv használatát a bíróságokon és az államhatalom helyi szerveinél, mivel a hivatalos írott és beszélt nyelv a román.” – „A magyarokat nem szabad beengedni a vezetőségbe, mert ez olyan lenne, mintha egy farkast engednénk be huszonkét milliónyi bárány közé!”³³ – „Vissza a hunokkal Ázsiába!” – „45 évig azért szenvedtünk, mert a magyarok elleptek a pártot és az állambiztonságot!” – „Nyitva vannak a határok, menjetek!”³⁴

Másnap, 9-én a megállapodáshoz ragaszkodó Kincses megtagadta a román diákok és szülők azon követelését, hogy nevezze meg a négy, a Bolyaiból a megegyezést előterjesztő román tanárt.³⁵ Az iskolaügyben zajló tárgyalások befolyásolása érdekében román diákok százai tüntettek a főtéren, és súlyosan megsebesítettek több magyar diákot és a helyi televízió operatőrét. Mégis, a február 9-i megbeszélések azzal a döntéssel zárultak, hogy a Bolyai szeptember 1-vel lesz magyar iskola. A történések valódi mozgatóiról azonban sokat elmond

az a tény, hogy a három tanügyminiszter-helyettes vezetésével létrehozott egyezmény felolvasásakor Judea ezredes azzal nyugtatta meg a hallgatóságot, hogy a Bolyai ügysem lesz magyar iskola.³⁶ Közben Kincsesnek tudomására jutott, hogy a marosvásárhelyi televízió az esti órákban lejátssza az aznapi tüntetést, melyen ő szélsőséges, a Bolyaiból a románokat kiűzni akaró szeparatistaként szerepel. A közvetlen életveszély érzése miatt igyekezett elérni, hogy hozzák nyilvánosságra a minisztériumi döntést kezdeményező négy román tanár nevét. Mivel a helyi televízió *Solovastru* őrnagytól a nevek bemondását tiltó utasítást kapott, ezért Kincses kormánytelefonon felhívta *Constantin Cojocaru* tábornokot, a megye katonai parancsnokát. A katonatiszt a tiltás érvénytelenítése helyett katonai törvényszékkel fenyegette meg az alelnököt, mert személyesen destabilizálta a várost,³⁷ majd kijelentésének nagyobb súlyt adva, lépésének Petre Roman miniszterelnökkel történt egyeztetéséről tájékoztatta Kincsest. Hosszas vita után sikerült elérni a négy román tanár nevének nyilvánossá tételét, amelyet Kincses úgy értékel írásában, hogy az életét mentette meg. Néhány nappal később Judea ezredes is katonai törvényszékkel fenyegette meg őt, amikor az ismételten átszervezett megyei testületek a magyarok számára kedvezőtlen arányeltolódást és a polgári vezetés helyett a katonatisztek hatalmát kifogásolta.³⁸

A magyarok jogainak veszélyeztetése miatt az RMDSZ országos vezetősége február 6-án elhatározta, hogy 10-re békés tüntetést szervez Marosvásárhelyen. A szervezet 7-én engedélyeztette a felvonulást, tehát nem igaz az a román vád, hogy a – valójában engedély nélküli – 9-ei román tüntetésre lett volna ez válasz. Február 10-én, szombaton 120 000 magyar³⁹ tüntetett alapvető jogaiért, melynek példamutató voltát Judea ezredes is megköszönte a sajtóban.⁴⁰ A hangtalan, gyertyával és magyar könyvvel a kezükben felvonulókat a város összes „magyar” harangja kísérte. Az esemény szellemi vezére *Sütő András* volt. A magyar iskolákért tüntető magyarok piros-sárga-kék zászlók alatt vonultak fel. Az esemény hiteles közvetítése után betiltották a marosvásárhelyi körzeti televíziót, a Transsylvaniaiát, mert „a műsor fásaszta a dolgozókat”⁴¹, valójában mert pártatlan tudósításai akadályozták a helyi és a központi propagandát céljai elérésében.⁴²

A bukaresti televízió a tényeket meghamisítva mindkét tüntetést békésnek és azonos nagyságrendűnek mutatta be. Valójában a románok 17 magyart súlyosan bántalmaztak és majdnem kiszúrták Farkas István operatőr szemét, aki azóta a sorozatos fenyegetések miatt Svédországba menekült. A központilag irányított manipulációk következtében Király Károly azt a tanácsot adta Sütőnek és Kincsesnek, hogy gondoskodjanak az állandó személyes védelmükről, és menekülés esetére legyen érvényes útlevelük, mert „a szélsőséges gyűlölködőket bizonyos vezető körök nemhogy legyőzni, hanem támogatni próbálják.”⁴³

A magyar tüntetés után néhány nappal Judea ezredes átértékelte véleményét a helyi román lap, a *Cuvintul liber* hasábjain. Míg a román megmozdulásokat a szélsőséges és anarchista tevékenységek elleni hasznos tettek nevezte, addig a korábban megdicsért és példamutatónak tartott RMDSZ-es tüntetést határozottan ellenségesnek, anyagi kárt okozónak minősítette, mert nagy munkástömegeket vontak ki átmenetileg a termelésből.⁴⁴

Február közepén a marosvásárhelyi vegyipari kombinát a közelmúltban betelepített munkásai megszervezték a kétnyelvű helységnevtáblák leszedését.⁴⁵ 15-én a Vatra országos tiltakozó akciót tartott a magyarországi könyvek és tankönyvek bevitelle ellen. Követelték, hogy zárják börtönbe azokat, akik Magyarországon kiadott történelem- és földrajzkönyveket tartanak maguknál.

Február 17-én a marosvásárhelyi rádiónak az egyik tanügyminiszter-helyettes így nyilatkozott: „... nincs szükségünk arra, hogy a mócok lejöjjenek a hegyekből Kolozsvár felé vagy Marosvásárhely felé. Isten elleni vétek lenne.”⁴⁶ Egyértelmű tehát, hogy a nyilatkozó ismerte a forgatókönyvet.

A február második fele viszonylagos nyugalomban telt el, hogy azután márciusban minden indulat új erővel törjön fel. Február közepe óta a Vatra országos hálózatot épített ki, mely döntő részben Erdélyben jött létre. A helyi küldöttek március 4-én Gyulafehérváron megrendezett nagygyűlésén elítélték a magyar iskolák újraalakítását, a magyar nyelv használatát és az RMDSZ vezetőit. A tömeg a „Le Tőkés Lászlóval! Akasszátok fel!”-jelszavakat kiabálta. Ugyanczen a napon a Hargita megyében 14%-ot kitevő románság képviselőiben a Demokratikus Liga is csatlakozott a Vatrához.⁴⁷

A március 15-ét megelőzően mindkét oldalról egyébként is feszült hangulatot tovább fokozta az a feltehetően magyarellenes provokáció, melynek kapcsán Avram Iancu marosvásárhelyi lovas szobrára a „LE VED” szöveget festették rá. A Vatra helyi lapja, a román lakosságot folyamatosan lázító Cuvintu liber újabb uszító kampánysorozatba kezdett, melynek kivédésére Kincses tett kísérletet. Elmondta, hogy az ismeretlen tettes, aki „LE VED”-et írt a „VEDD LE” helyett, nem ismerte a magyar helyesírást és szórendet, tehát nem tudott rendesen magyarul.⁴⁸ A legnagyobb példányszámú országos napilap, az Adevarul továbbra is a magyarokat vádolta meg a szoborgyalázással, a vásárhelyi román napilap március 10-ci száma hasonló következtetésre jutott Nicolae Bălcescu szobárai szobrának ledöntése kapcsán.⁴⁹

2. Március 15-e és a 19–20-i pogrom

Azt, hogy március 15-e megünnepléséből botrányt kell csinálni, egy március 20-án az RMDSZ vezetéséhez eljuttatott dokumentum szerint még február végén elhatározták a Vatra és a velük szövetséges erők vezetői.⁵⁰

Az országszerte fokozódó nacionalista hangulat közepette Erdély egész magyarsága lelkesen, de mértéktartóan készült a majdnem fél évszázad utáni első szabad ünnepre. Az RMDSZ bukaresti ülésén nem alakítottak ki egységes irányvonalat a jelszavak és jelmondatok kérdésében és megoszlottak a vélemények a részletekkel kapcsolatban is: egyesek csak a románt, mások, így Király Károly is, a két zászló együttes használatát javasolták.⁵¹

Március 11-én az államfő kezdeményezésére rövid megbeszélés zajlott le Iliescu és Király között, melyen Király egyetértését fejezte ki az esemény megtartásáról, de hozzátette: „Vigyázzatok, mert vannak értesüléseim, hogy bizonyos szélsőséges elemek provokációkat készítenek elő. Az egyik részről is, a másik részről is.” A beszélgetés végén megállapodtak, hogy az ünnepségek fontosabb helyszínein egy központi elnöki megbízott és egy kisebbségi küldött vesz részt. Király egyedül Szatmár megyébe nem küldött megfigyelőt, mert teljesen veszélytelennek ítélte meg az ottani helyzetet.

A Szatmárnémetin március 15-én történtek rendkívüli hasonlóságot mutatnak a január 25-ci szászrégeni és a március 19–20-ai marosvásárhelyi eseményekkel. A szervezők feltehetően látták, hogy Marosvásárhelyen ekkorra még nem sikerült a magyarellenes megmozdulást teljesen előkészíteni, ezért a határmenti Szatmárra tették át a helyszínt, ahová Tira ezredes és Vasile Mois is ellátogatott a marosi megyeszékhelyről. Az ismerős forgatókönyvnek megfelelően a „főpróba” a következőképpen történt:

A helyi magyarok közül több százan a római katolikus székesegyház udvarán gyűltek össze Petőfi Sándor és Nicolae Bălcescu szobrának megkoszorúzására, de a helyi Vatra megvédte a „magyar barbárság” ellen a szobrot. A szélsőséges román szervezet ezúttal is a távolabbi városok leitatott lakosait szállította a megyeszékhelyre, amelyet információik szerint megszálltak a magyarok. A dorongokkal és vasvillákkal felfegyverzett emberek súlyos sérüléseket okoztak a békésen emlékezőknek, a magyar feliratokat leverték és összetörték, majd a húsz kilométerre lévő Erdődön ledöntötték és összezüzták a Petőfi-emlékművet.⁵² A januári és a marosvásárhelyi tömegekhez hasonlóan itt is a magyar vezetők eltávolítását követelték, aminek eredményeként *Formanek Ferenc* megyei alelnök fizikai nyomás hatására lemondott. A forgatókönyv megvalósításához nagy segítséget adott a televízió és a sajtó is.⁵³ A szatmári eseményeken kívül még ugyancsak 15-én Fehéregyházán megfenyegették az ünnepelni szándékozókat, hogy ne merjék kitűzni a román mellé a magyar zászlót, mert az sértené a többségi nemzet érzelmeit.⁵⁴

Az ünnepnapon Bukarestben tartózkodó Király egyórás beszélgetésen igyekezett rávenni az államelnököt a hatalmi beavatkozásra, mert ha nem tesz lépéseket, akkor ez a szélsőségesek támogatását jelenti. Király elkeseredve tapasztalta Iliescu véleményének negatív változását, aki elvben egyetértett a provokációk megfékezésével, de a magyar felet hibáztatta az iskolák gyors szétválasztása és a kétnyelvű feliratok miatt.

Az események kapcsán az erdélyi magyarság mellett mindig kiálló *Smaranda Enache* elmondta Kincsesnek, hogy Bukarestben járva március 11–12-én értesült a szatmári magyarellenes megmozdulás szervezéséről és ezért olyan, március 15-ét hitelesen bemutató műsor készítését ajánlották fel a bukaresti televíziónak, amellyel reményeik szerint talán megakadályozható lett volna az összetűzés. Természetesen a terv nem valósulhatott meg.⁵⁵

Marosvásárhelyen március 14-én este a kultúrpalotában tartott az RMDSZ műsoros megemlékezést, melyen román művészek is felléptek. Az eseményre hiába várták a megye román vezetését. Március 15-én a mérsékeltebb román pártok vezetőivel és a magyar nagykövettel⁵⁶ együtt közös koszorúzásra került sor a Székely Vértanúk és Nicolae Bălcescu szobránál, valamint a Bem József-emléktáblánál. Az elővigyázatosság miatt magyar zászlót sehol sem lehetett látni.⁵⁷ A Cuvintul liber 14-ei száma egy 1988-ban, Los Angelesben a református templom hirdetőjéről levett röpcédulát közölt, melynek szerzői a magyarellenes kultúrgenocídium ellen emeltek szót, és Erdélynek az anyaországhoz visszacsatolását szorgalmazták. Az újság 1990-es friss anyagként és a magyar irredentizmus bizonyítékaként találta a röpcédulát, majd 15-én este fő műsoridőben beolvasták a televízióban is. Kincses másnap a román tömegek számára alacsony határfokkal személyesen mondta el a cáfolatát, mert a műsorvezető nem vállalta a nyilatkozat közlését. A cáfolat újabb heves indulatokat váltott ki a Vatra köreiben, melynek alelnöke, *Dumitru Pop* személyesen azt mondta Kincsesnek: „Meglátod, mit kapsz ezért!”

A marosvásárhelyi helyi események kezdetét március 16-án, a túlnyomórészt betelepített románok lakta Tudor-lakótelep 28-as számú gyógyszertáránál rendezték meg. A délelőtti 11 órakor hivatalos engedéllyel az üzlethez érkezett egy munkás azzal a feladattal, hogy a városban utolsóként, tizenegyedikként a román elnevezés mellé a magyar feliratot is felfesse.⁵⁸ A magyar nyelvű feliratok elhelyezését egyébként Ioan Judea megyei elnök ezredes az érvényben lévő törvények ellenére is kifogásolta Dr. Nagy Leventénél, a Maros Megyei Gyógyszervállalat igazgatójánál.

Miután a címfestő nekikezdett a magyar felirat elkészítéséhez, mintegy tizenöt perc múlva egy rendőr érkezett a helyiségbe, és a hivatalos engedélyét kérte. 11.45 órakor egy rendőrautó jelent meg és nyomában kb. 200 fős tömeg követelte a magyar szöveg eltávolítását. A tüntetők felfeszítették a gyógyszerértár ajtaját, összetörték a berendezést, megfenyegették az alkalmazottakat,⁵⁹ és a magyarországi televíziós személyeket súlyosan bántalmaztak.⁶⁰

A hivatalos hírügynökség, a ROMPRESS tájékoztatásából a következőket tudhatta meg a közvélemény: „Mit engedett meg magának egy gyógyszerészsnő?” című hírből: Körmőczkyné, a 28-as gyógyszerértár főnöknője csak magyarul írta ki az üzlet nevét és közölte, hogy attól a pillanattól kezdve csak magyarokat szolgál ki.⁶¹ Kincses Előd visszaemlékezésében leírta, hogy a tévesen megnevezett Körmőczky Emese nem vezetője, hanem alkalmazottja a gyógyszerértárnak, és a neki tulajdonított képtelen kijelentéseket az érintett cáfolta. Kincses megemlíti, hogy tíz nappal korábban a gyógyszerészsnő férje, Körmőczky Zoltán egy helyi tanácskozáson Judea menesztését követelte, mert egy megelőző gyűlésen Erdély elszakításának háromlépcsős magyar tervéről beszélt.⁶²

A gyógyszerértári jelenet 16 óra körül a felirat eltávolításával végződött. A tömeg éjjelig garázdálkodott, az útjukba kerülő magyarokat megverték és a város forgalmát a hatóságok beavatkozása nélkül megbénították,⁶³ a magyar nyelvű rádióadás beszüntetését és Sütő, Kincses, Tőkés, Király felakasztását követelték. Jellemző, hogy – bár Király Károly ismét erőlyesen fellépett az államfőnél a hadsereg és a rendőrség közbelépése érdekében – a szatmárihoz hasonlóan ismét önhatalmúan viselkedhettek a vatrások. Míg helyben még éjjelig dúltak a tüntetők, közben Királyt mindenki – Iliescu elnök, Chitac belügyminiszter, Gambrea megyei rendőrfőnök, Cojocarú helyőrségparancsnok is – úgy tájékoztatta, hogy volt a délelőtti folyamán egy jelentéktelen incidens, de a rend már régen helyreállt.

Az esti órákban Király értesült a közben kétezerre nőtt tömeg tervéről, hogy a vatrások elhaladnak a Székely Vértanúk emlékműve előtt, ahol magyarok őrizték a koszorúkat, és onnan az egyetemhez vonulnak az iskolák megoldatlan kérdése miatt ülősztrájkot folytató magyar orvostanhallgatókhoz. Király látva a hatóságok szándékos passzivitását, végső érvként hadbíróság elé állítással fenyegette meg megyei alelnökét, Scriciu tábornokot, aki ennek hatására személyesen állította meg és küldte haza a tömeget. A feladat teljesítése után a tábornok Judea irodájából kormánytelefonon hívta fel Királyt: „Alelnök úr, jelentem, hogy nem történt semmi, és az emberek most szétoszlanak, hazatérnek.” Király így válaszolt: „Biztos voltam benne, hogy ha ön megígérte nekem, hogy semmi sem történik, nem is fog történni semmi, hisz önök szervezték és ha önök nem akarják, ennyi sem történik.”⁶⁴ A tábornok tiltakozott a kijelentés ellen. Két adalék a 16-ai történetekhez: a tömeget az a Vasile Tira őrnagy vezette, aki előző nap Szatmáron irányította az eseményeket és Marosvásárhelyen „a katonaság veletek van és leszámol az irredenta, revizionista horthystákkal” jelszóval biztatta a vatrásokat.⁶⁵ A másik epizód, hogy éjjel után egy órakor Gambrea megyei rendőrfőnök jelentette Királynak, hogy az emberek hazamentek és hozzátette: „Jól letolt engem Cojocarú tábornok és Scriciu is, amiért elmondtam Önnek, hogy is állnak a dolgok”.⁶⁶ Megjegyzem, hogy Király ekkor Iliescu helyettese, az alelnöke.

Ez az elszólás is mutatja, hogy a Vatra Romaneasca önmagában, a rendőrség, katonaság és a legfelsőbb vezetés belecsegyezése nélkül képtelen lett volna megszavazni a történeteket. Az elindított folyamat hirtelen leállításaival kapcsolatban megalapozottnak látszik Kincses Előd értékelése, mely szerint a március 16-án Bukarestből repülőgéppel váratlanul hazatért Király

Károly jelenléte, és határozott fellépése odázta el a tragédiát. A forró péntek után szombaton rendben zajlott le a román diákok tüntetése, majd a vasárnap teljes nyugalomban telt el.

Március 19-én, hétfőn reggel öt órakor Király gépkocsival indult Bukarestbe, ahonnan Marosvásárhelyre érkezett N. S. *Dumitru* és *Verestóy Attila* személyében az a héttagú kormánybizottság, mely az Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet vitás ügyében jött tárgyalni a diákokkal és a tanárokkal. Ezzel párhuzamosan összehívták a megyei vezetést is, melynek kezdetekor már ott voltak a tanácssteremben a román tüntetők és az épületet még háromezren állták körbe és követelték Király Károly megyei elnök, országos alelnök, Kincses Előd megyei alelnök, *Jakabffy Attila* nemzetiségi bizottsági elnök és *Tőkés András* megyei főtanfelügyelő-helyettes lemondását. A tanácssteremben megjelent Judea ezredes kijelentette, hogy megoldja a kérdést, bár Király eltávolítása nem biztos, hogy sikerülni fog, mert őt Bukarest túlságosan védi.⁶⁷ Az épületbe egyre több tüntető hatolt be akadálytalanul annak ellenére, hogy jelen volt a megyei politikai, katonai és belügyi vezető is. Kincses az etnikai konfliktus kirobbanásától tartva visszautasította a gyári munkásság mozgósítását védelmére.

Közben Scricciu tábornok a Bukarest felé tartó Királyt leváltva saját magát nevezte ki a NEIT (Nemzeti Egység Ideiglenes Tanácsa) Maros megyei elnökének és bejelentette, hogy az ország vezetése egyetért a magyar tisztségviselők leváltásával.⁶⁸ Ezt követően Kincses a székház erkélyéről igyekezett beszédet mondani az őt fenyegető, de tettelesen nem bántalmazó tömeghez. Miközben igyekezett megcáfolni az örökké hangoztatott „irredenta és szeparatista” vádakát, kijelentette, hogy nem követett el olyan politikai hibát, amiért le kellene mondania, a lincshangulat hatására azonban mégis lemondott azzal a feltétellel, hogy a 19-ci tüntetés szervezői is távoznak tisztségükből. Fél egy körül Kincses rövid beszédben bejelentette az ujjongó tömegnek a lemondását, mire Vasile Tira őrnagy a „Mi vagyunk az urak a saját országunkban!” és „A hadsereg veletek van!” kijelentésekkel felelt. A Vatra szempontjából sikeres akció után Kincses kormánytelefonon beszámolt Ion Iliescunak, aki egy „Jaj, de sajnálom, hogy leváltották”-kal intézte el az ügyet.⁶⁹

A 11 órakor Bukarestbe megérkezett Király Károly a hírek hallatára állandó kapcsolatba lépett a legfelsőbb vezetéssel és folyamatosan írásban sürgette a közbeavatkozást. Azt tapasztalta, hogy ismét elhallgatták előle a tényleges helyzetet, folyamatosan félretájékoztatták.⁷⁰

Eközben a helyszínen a román tüntetők nem oszlottak szét, hanem egyesültek a menetrendszerűen beszállított, szűrő- és vágóeszközökkel felszerelt görgényvölgyiekkel.⁷¹ A régi és szatmári főpróbához hasonlóan most is állami autóbuszokkal és teherautókkal érkeztek lerészegedve. Legalább tíz faluból toborozták őket itallal, kábítószerrel és pénzzel, nagy többségük Hodákról és Libánfalváról jött. Az utazás a helyi tanács és az ortodox lelkészek részéről már napokkal korábban meg volt szervezve azzal a céllal, hogy ha félreverik a harangokat, akkor azonnal indulni kell Marosvásárhelyre megvédeni a románokat a gyilkos, irredenta magyaroktól.⁷² A Szászrégenből induló konvojt a rendőrség biztosítása kísérte céljához.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy több marosvásárhelyi román kísérelte meg cáfolni a képtelen vádakát, de senki nem hallgatott rájuk. Közben állandóan telefonáltak az ország románlakta vidékeiről, hogy szükségük van-e segítségre, mert azonnal indulnak, ha kell.

Az egyesült román tömeg eredetileg az OGYI sztrájkoló magyar diákjait akarta bántalmazni, de ők közben felfüggesztették tiltakozásukat, majd a már bevált menetrend szerint levertek és összetörték minden magyar feliratot és utcanévtáblát. Délután öt órakor vezették fel a menetet az RMDSZ székházához, ahonnan néhány perccel korábban Sütő András

a Kincses Előd alelnök tisztségébe visszahelyezését követelő 150-200 fős magyar csoport többségét hazaküldte. A vatrások 2000-3000 fős tömegének érkezésére az ottmaradtak 79-en bemenekültek a székházba, majd az ajtók fejszékkal történt szétverése után a padlásra, melynek feljáratát délután 5-től 9 óráig védtek a bennrekedtek, míg az épület berendezését teljesen összetörték a betolakodók, akik a „Hozzátok ki őket, hogy akasszuk fel őket! Akasszuk fel Tökést, Kincsest, Bolyait!” jelszavakat kiabálták. Az ostrom ideje alatt a helyi rádió szerkesztői többször is hiába kérték a helyi és az országos vezetőket a közbelépésre. Szemtanuk szerint rendőrök is részt vettek az RMDSZ székház feldúlásában.⁷³

Este 9 órakor Scricciu és Judea személyi garanciával egy hézagos rendőrsorral között Sütő András és néhány társa elhagyták a padlást, és a székház előtt álló teherautóhoz igyekeztek, amely Sütő kérése ellenére nem zárt volt, hanem ponyvás és nem állt egészen a bejáratához. Közben Judea ezredes folyamatosan távozásra hívta fel a padláson meghúzódotkat. Sütő felháborodottan utasította vissza Judea javaslatát, hogy őt és társait megbilincselve vezessék ki az épületből, mintha ők lennének a felelősek a történetekért.⁷⁴

Az utcára kilépve véget ért a rendőrsorral, és Vasile Tira őrnagy jelszavára megtámadták Sütőt és társait, akiket a teherautó platóján is tovább ütöttek a fém- és egyéb tárgyakkal. Sütő ekkor vakult meg az egyik szemére. Királyt az este folyamán több alkalommal is a hadsereg beavatkozásáról és Sütőék kiszabadulásáról értesítették, majd a helyzet pontos ismeretében este 11 órakor bement Iliescuhoz, és ezt mondta neki: „Na, amit főztetek, az edényben van!”⁷⁵

A padláson maradt mintegy 75 ember a Sütőék megtámadása után szétosztott tömeg távozását követően bántalmazás nélkül elhagyta az RMDSZ székházát.

A 19-ei eseményekről csak néhány mondatban számolt be a román televízió és sajtó, de a 20-ai pogrom után már úgy tettek, mintha az előző nap semmi sem történt volna. Kivételt jelentett ez alól a Cuvintul Liber, mely cikkében tagadta, hogy a beszállított falusiaknak közül lett volna az RMDSZ székház elleni támadáshoz, mert ők már sokkal korábban hazamentek. Ez a hamis állítás kellemetlen helyzetbe hozta a rendfenntartó erők vezetőit, mert az elkövetett dolgokért ebben az esetben nekik kellene vállalniuk a felelősséget. Ilyen körülmények között született meg a román sajtó által visszautasított, csak a marosvásárhelyi Népújságban közölt „Az igazság nevében” című Judea-cikk:

„Az igazság nevében

(...) Csodálatos hőseink, akik 1989. december 21–22-én életüket áldozták az igazi szabadságért, demokráciáért és testvériségért, hevesen tiltakoznak és elítélik e vandál, a destabilizálást célzó tetteket, azt, hogy a szent helyen, ahol elestek, ilyen gyűlöletes dolgok történtek.(...)

(...) Sajnálom, hogy a Cuvintul liber napilap 63. (71). számában; 1990. március 27-én közzétett cikk címe: *In suflatul hodaceniilor salasluiesc intelegerea, toleranta, respectul reciproc* (A hodákiai lelkében szállást talál a megértés, a türelem, a kölcsönös tisztelet) teljesen ellentétben áll az 1990. III. 19-én este elkövetett szégyentelen tettekkel, melyeknek szemtanúja voltam. Közvetlenül az RMDSZ székházának feldúlása után jelen voltam az utolsó túsok eltávolításánál is, több mint hatórás drámai feszültséget és iszonyatot követően.

Vajon az urak elfelejtették az okozott szerencsétlenséget? Azt, hogy tüzet gyújtottak az épületben, halállal fenyegették a padlásra menekülteket?

Az uraságok megfeledeztek az én kéréséről és Moldovan alezredes kéréséről, aki mintegy 20-25 rendőrrel volt a helyszínen? Már nem emlékeznek arra, hogy kétszer is átszakították a védőkordont és megtagadták azt a felszólítást, hogy hagyják el az épületet, ne folytassák annak ostromát?

Elfelelték volna, ahogy gyűlölettel telített embereik már rájuk sem hallgattak?

Az igazság nevében nyomatékosan kérem, hogy az említett cikk aláírói sürgősen közöljék a sajtóban vagy a helyi sajtóbizottsággal, hogy a Nemzeti Egység Ideiglenes Muncípiumi Tanácsának tagjai (vezetői sz. m.) közül kivel vették fel a kapcsolatot, illetve kivel tárgyaltak, és azok milyen álláspontra helyezkedtek a tényállás magyarázatában. Ami személyesen engem illet, senkivel sem beszéltem, egyetlen görgényhodáki hivatalos vagy fizikai személy sem hívott fel telefonon, hogy ismertessem a tényállást, és úgy vélem, azáltal, hogy a neveimet a sajtóban erőszakos, vandál, destabilizáló akciókkal összefüggésben emlegették – melyeknek mindig az ellenzője voltam és leszek –, súlyos támadás érte a Nemzeti Egység Ideiglenes Muncípiumi Tanácsának összes tagját. Az akció során sohasem folyamodtam nacionalista megkülönböztetésekhez és nem is fogok ilyesmihez folyamodni, azonos tisztelettel foglalkoztam a magyarokkal, a cigányokkal és a románokkal, s tiszta lelkiismerettel vallom, hogy azok közül, akiket hűségesen szolgáltam, egynek sem volt oka arra, hogy a kötél általi halálomat előkészítse. E fékevesztett gondolatok rosszakaratú és bosszúvágyó emberek agyában születtek meg, akikkel szemben közös frontot kell kialakítanunk, és újból be kell bizonyítanunk, hogy az erdélyiek jók, becsületesek, tiszták, úriemberek, és amíg Erdély létezni fog, románok, magyarok, cigányok, németek és más nemzetiségűek békében és testvériségben fognak ebben az országrészben élni. Meggyőződésem, hogy összefogással és tisztességes munkával, úgy, amint ezt az erdélyiek szeretik, rövid időn belül újjáépítjük mindazt, ami tönkrement, anyagi és szellemi vonatkozásban egyaránt.

Folyó év március 20-án a román hadsereg egy különrepülőgéppel elkísértem Sütő András urat a Bukaresti Katonakórházba. Mindketten sajnálkozásunkat fejeztük ki az 1990. márc. 19-én este történtek miatt, anélkül, hogy gyanítottuk volna, milyen katasztrofális kihatással lesz a következő szomorú emlékü nap a román–magyar testvériségre.

Ugyanaznap fogadott Ion Iliescu úr, a Nemzeti Egység Ideiglenes Intéző Bizottságának elnöke, akinek kifejtettem: nagyon bánt és elégedetlenséggel tölt el az, ami március 15 és 19 között Marosvásárhelyen végbement.

Judea Ioan
mérnökelezredes⁷⁶

* * *

Az őszinte és hiteles Judea-vallomás mellett nem kapott nyilvánosságot Szatmár megye rendőrfőnökének, *Gavril Irsic*nek a bukaresti hivatalos nyilatkozatokat cáfoló kijelentése, mely tagadta, hogy a szatmári eseményeket az ellenséges szándékkal, tömegesen érkező magyar turisták provokációi okozták.⁷⁷

Március 20-a, kedd, a pogrom második, és az előző napinál még tragikusabb napja. A városban futótűzként terjedt el a tegnapi események híre, ezért minden magyar munkás letette a munkát és a főtéren, a városháza előtt gyülekeztek. Az RMDSZ Maros megyei vezetősége megkísérelte ezt a tömeget az utcáról a gyárakba irányítani, mert helyesen látták, hogy a Vatra célja a minél szélesebb körre kiterjedő etnikai összetűzés. Ennek jegyében született

meg az a helyi rádióban beolvasott felhívás, amely a négy pontban foglalt követelések teljesítéséig ülősztrájkra és otthonmaradásra szólította fel a város magyarságát.

„Követeléseink:

1. A nemzetiségi követelések azonnali és torzításmentes bemutatása a román televízióban szakemberek bevonásával. A Román Televíziót és Rádiót, a Cuvintul liber című napilapot felelőssé tesszük a mai súlyos helyzet kialakulásáért, mivel rendszeresen félretájékoztatták az országos közvéleményt, valamint a megye román lakosságát.

2. A városi és megyei Nemzeti Egység Tanácsból mondjanak le polgári és közeleti tisztségeikről azok, akik felelősek a Kincses Előd lemondásával kezdődő pogrom megszervezéséért, név szerint: Ioan Judea mérnökeztető, Vasile Tira őrnagy és Ioan Scriciu tartalékos vezérőrnagy.

3. Passzív és kollaboráns magatartása miatt a rendőrséget felelőssé tesszük az okozott erkölcsi és anyagi károkért, valamint ártatlan magyar embereknek okozott súlyos testi sérülésekért.

4. Követeljük a tüntetéssorozatot szervező Vatra Romaneasca Szövetség törvényen kívül helyezését, és bűnvádi eljárás megindítását mindazok ellen, akik megszervezték a fejszével, husánggal, vasvillával felfegyverzett tömeg által elkövetett pogromot Marosvásárhelyen. Felkérjük a lakosságot, hogy tartózkodjon az egyéni kezdeményezésektől, óvakodjon minden erőszakos megnyilvánulástól és provokációtól. Az RMDSZ Maros Megyei Intézőbizottsága. ⁷⁸

A felhívás elhangzása után a tömeg nem mozdult, hanem Iliescu elnök azonnali Marosvásárhelyre érkezését követelte, majd marosvásárhelyi személyiségek léptek a mikrofonhoz. A 15-20 ezres tüntető tömeg reménykedve várta Iliescut és a „Most vagy soha!; Testvérek vagyunk!” és „Igazságot!” jelszavakat hangoztatta.

A tüntetéssel egy időben üléselő megyei vezetés távollétében visszahelyezte Kincses Elődöt alelnöki tisztségébe és a román felszólalások is kivétel nélkül élesen elítélték a görgegyvölgyiek vandalizmusát. Scriciu tábornok a 17 fő szervező gyors elfogását ígérte, míg *Aurel Florian*, a Szociáldemokrata Párt Maros megyei elnöke Vasile Tira őrnagyot tette felelőssé az ellenségeskedés kirobbantásáért. A Maros megyei NEIT ezután közleményben ítélte el a tetteseket és kilátásba helyezte a felelősök leváltását, mire a magyar tömeg a „Le Judeával!”, „Le a Vatrával!”, „Jogainkat akarjuk!” és „Nem megyünk haza!” jelszavakkal románul felelt. ⁷⁹

Hamarosan felolvasták az RMDSZ megyei vezetőinek felhívását, mely március 22-én délelőtt 8 és 9 óra között országos néma ülősztrájkra hívta a magyarságot és a velük rokonszenvezőket. Követelték, hogy minden olyan helységben, ahol a nemzeti kisebbség arányszáma tíz százalék fölött van, március 29-ig jelenjenek meg a kétnyelvű utcanevek, cégtáblák és intézménynevek, állítsák vissza az önálló Bolyai Egyetemet és a marosvásárhelyi orvosegyetem magyar szakát, az anyanyelvi oktatás biztosítását minden szinten, és hangsúlyozták, hogy ezek nem előjogok, hanem a legalapvetőbb emberi alapjogok körébe tartoznak. Ezt követően *Létyán Ferenc* római katolikus főesperes és *Csiha Kálmán* református esperes olvasta fel minden egyház közös felhívását a rend helyreállításáért, majd az igehirdetés után a tömeg a mia Atyánkat imádkozta és a székely himnuszt énekelte. A tüntetők nemtetszését váltotta ki Scriciu tábornok beszéde, melyben közölte, hogy Iliescu két-három napon belül érkezik meg. Ez a jelenet 12 órakor történt, és ekkorra a főtéren tüntető magyarok mellé, a Grand szálló elé megérkeztek az ismételt beszállított vatrások, akiket hiába szólított fel

távozásra.⁸⁰ Sorra léptek a mikrofonhoz a helyi pártok és civil szervezetek képviselői, akik közül többen összehasonlították a tegnapi román és a mai magyar tömeg viselkedését és a magyarokat példamutatónak nevezik.

A Grand szálló és a görög katolikus templom előtt dél óta fokozatosan durvult az egyre ittasabb román tömeg, melynek sértő kiabálásaira a magyarok továbbra is a jogaikat követelik. „Mi itthon vagyunk, ti albérletben!; Székelyudvarhelyből Románudvarhelyt csinálunk!; Meghalunk, harcolunk, de Erdélyt nem adjuk!” hangoztatta a vatrás tömeg.⁸¹

A megyeháza előtt tüntető, ekkor 15-16 ezres munkásokból, nőkből és gyermekekből álló, fegyvertelen magyar tömeg 16 óra körül nagy örömmel vette tudomásul Kincses Előd megérkezését, aki előző este Székelyudvarhelyre utazott bírósági tárgyalásra, ahol 20-án délelőtt két gyárban és a város főterén beszélt a felháborodott emberekhez. Legalább 12 ezer udvarhelyit beszélt le sikeresen arról a szándékról, hogy a már hajnalban tucatszámra előállt autóbusszokkal Marosvásárhelyre utazzanak segíteni az ottaniakat. Elmondta, hogy véleménye szerint létezik egy forgatókönyv, amely szerint a sorozatos bántalmazásokra válaszul a magyarok az utcára mennek, és ott sorozatos etnikai alapú összetűzésekre kerül sor, mellyel igazolni lehet a szeparatizmus vádját.⁸² A székelyudvarhelyihez hasonlóan spontán gyűlésen ítélték el a 19-i vandalizmust a Székelyföld minden nagyobb településén. Hargita megye székhelyén, Csíkszeredán 20 ezren követeltek egyenlő jogokat és igazságot.

Az Udvarhelyen a tragédia fokozódását megakadályozó Kincsest úgy tájékoztatták, hogy a tüntetők kérésére Iliescu és Király Marosvásárhelyre utaznak és feltétlenül tárgyalni akarnak vele. Amikor 16 órára a főtérré ért, megrémülten tapasztalta, hogy az országos vezetők sehol sincsenek, de a békés magyarok mellett mintegy 3-4 ezres agresszív vatrás gyülekezik. A veszélyes helyzet miatt azonnal felhívta az államfőt, aki ismét kijelentette, hogy leghamarabb két-három nap múlva utazik le, de leküldi intézkedni a hadügy- és belügyminiszter-helyettest. Az államfő nemleges válasza után Kincses mindkét nyelven elmondott beszédében megismételte a magyar követeléseket, és hazamenetelre kérte a magyarokat, de ők attól tartottak, hogy távozásuk esetén a vatrások legyilkolják a székházban lévő magyar vezetőket és az utcán egyedül találtakat.⁸³

A beszéd befejezésekor az alelnököt értesítették, hogy a Régen környéki felfegyverzett román parasztok újabb csoportjai érkeztek a városba, ezért felhívta Chitac belügyminisztert, hogy a két tüntető tábor megfelelő erővel válasszák szét, és akadályozzák meg a hodákiak további beözönlését. A már 13.30 órakor felállított rendőrsorfalat megerősítették, de így is mintegy nyolcvan rendőr igyekezett féken tartani 20-22 ezer tüntetőt. Király Károly, figyelmeztette őt az önvédelem megszervezésére,⁸⁴ mert a katonai vezetők közbelépés helyett folyamatosan arra hivatkoztak, hogy nem áll rendelkezésükre elegendő erő. Kincses és Scricciu békére intő szavai alatt több katonai tank érkezett a térre.

A már dél óta elkerülhetetlennek látszó román támadás 17.30 órakor indul meg. A felfegyverzett és leitatott parasztok a Grand szálló előtti román tüntetőktől takarva váratlanul a magyarok előtt termettek, és a rendőrkordon azonnal eltűnt. A Vatra emberei a legbrutálisabban ütötték, szúrták a magyarokat, akik közül a nők és a gyermekek a megyeháza épületébe menekültek.

A megfutamodott magyar tömeg padok léceivel, közlekedési táblákkal felfegyverkezve ellentámadásba lendült, és a Grand Szállóig szorította a támadókat. A tények sokféle értelmezése miatt megjegyzem, hogy a magyarok mindenképpen el akarták kerülni az összecsapást, hiszen az első öt alkalmat (január 25. Régen, február 9., március 16., 17., 19. Maros-

vásárhely) tetteleges válasz nélkül hagyták, csak a hatodik provokációra támadtak vissza. A vi-deofelvételen kívül a kezdeményező felet egyértelműen leleplezi az, hogy az első hatvan sebesült és halott kivétel nélkül magyar volt, de ezeket az adatokat zároltatták a „vatrás” orvosok.⁸⁵

A tankok megérkezése felbátorította a második támadásra készülő vatrásokat, akik csak fedezékből, Molotov-koktélokkal, törött üvegekkel és kövekkel dobálták a magyarokat. Az este nyolc órakor kezdődött újabb rohamot a vásárhelyiek a helyi magyar cigányok, a Nyá-rádszeredáról és Szovátáról érkezett székelyek felfegyverzett erősítésével este 11 órára végle-gesen visszaverték,⁸⁶ és többségüket kikergették a városból, mások egy gyermekklinikán húzódtak meg. A Petre Roman miniszterelnök által 21 órakor megígért katonai gyalogsági alakulat reggel öt órakor érkezett meg a főtérre, ahol akkor már csak az egész éjjel kitartó magyarokat találták. Roman szerint a katonák – a Marosludas irányában nem is létező – magyar falvak barikádjai miatt nem tudtak gyorsabban haladni.⁸⁷ A foglyul ejtett románok vallomásait videóra rögzítették, akik beszámoltak a már bevált leitarási és lefizetési módszer-ről, sőt egyeseknek az adósságuk elengedése fejében kellett Marosvásárhelyre jönni.

Néhány fontos megjegyzés a történetekhez: Román szemtanúk beszámolóí alapján az orvosok esküjükhöz híven, különbségtétel nélkül ápolták a sebesülteket, de erről a tényről a nyilvánosság előtt nem mertek szólni, így sokakat megtévesztett az a sajtóbeli állítás, misze-rint a magyar orvosok megtagadták a románok ellátását.⁸⁸ A környező falvak – Maros-szentgyörgy, Ernye, Gesznyeszeg, Sáromberke lakossága – nagyon sok Marosvásárhelyre tartó görgényvölgyit megakadályoztak a beözönlésben, különben még sokkal súlyosabbak lettek volna az összecsapások, melyeknek 4 magyar és román halottja, illetve 296 sebesülte lett.⁸⁹ A második visszatámadáskor a magyarok behatoltak a Vatra Romaneasca székházába, ahol a már idézett titkos programon kívül megtalálták a szervezet és Iliescu elnök levelezését, az őket pártoló jogászok és a 300 vatrás rendőr névsorát, a Cuvintul Liber lappal kötött szerződést, melyben vállalták a szervezet propagandájának közlését és Kincses alelnökként jegyzett minden iratának másolatát. 20-án este Király az állam- és kormányfő felelősségét és bűnrészességét megnevező nyilatkozatot akart kiadni a ROMPRESS hírügynökségnek, mire Iliescu felhívta: „Tudod, hogy ez a szöveg a kormány bukását okozza, és ezzel esetleg én is bukom?”⁹⁰ Az alelnök végül a tényfeltáró kormánybizottság megalakulásának hírére visszavonta a közleményt.

3. Az események utóélete

Ebben a fejezetben rövid áttekintést kívánok adni a konfliktustól április végéig terjedő időszakról.

Március 21-én a NEIT felhívta a város lakosságát, hogy 15 órakor szüntesse be a tünte-téseket és menjen haza, de a kérésnek csak a magyarok tettek eleget, a vatrások még napokon keresztül rendkívül agresszívan tiltakoztak.⁹¹ A Vatra nyilatkozatokban véltlennek nevezte magát a véres eseményekben, és a felelősséget a román nemzettel szemben sértően viselkedő magyarokra hárította.⁹² 22-én a helyszínen megkezdte munkáját az eseményeket kivizsgáló kormánybizottság, mely *Gelu Voican Voiculescu* irányításával korrekten dolgozott, majd a nyár folyamán a vatrás *Ion Minzatu* vette át a vezetését. Kincses sérelmezte Voican Voicu-lescunál, hogy a bukaresti televízió úgy vágta össze a felvételeket, hogy egyáltalán nem de-rülhetett ki a közvélemény számára, hogy a felfegyverzett románok támadták meg a védtelen magyarokat. A románokra nézve terhelő bizonyítéknak számító jeleneteket, így az RMDSZ-

székház elleni ostromot egyáltalán nem láthatták a nézők. Voican – mint később kiderült, hiába – kérte a miniszterelnököt, hogy az eseményekkel kapcsolatban csak a bizottság által jóváhagyott anyagot mutassanak be.

Az RMDSZ – Vatra Romaneasca tárgyalásokon 10–10 tagú küldöttségek ültek asztalhoz, melyeken a magyaroknak nem sikerült elérni, hogy a történeteket nemzetközi bizottság vizsgálja ki.⁹³ A várakozásnak megfelelően a tárgyalások nem hoztak látványos eredményeket, mindössze egy közös közleményt fogalmaztak meg, melyben „az RMDSZ képviselői kinyilvánították a magyar lakosság Románia területi integritása iránti lojalitását, és hogy az RMDSZ nem szándékozik és nem szándékozott kiszakítani Erdélyt az ország egészéből. A Vatra Romaneasca Szövetség tudomásul vette az RMDSZ ezen álláspontját, és tájékoztatni fogja erről a román közvéleményt.”⁹⁴

A március 22-én kiadott román kormányközlemény a magyar kormányt hibáztatta a véres erdélyi eseményekért. A nyilatkozat szerint március 15-én magyar állampolgárok a román nemzeti érzést megsértve „ellenséges” magyar jelvényeket tűztek ki, helységeket és intézményeket láttak el kétnyelvű feliratokkal és nemzeti énekeket énekeltek, egyúttal tiltakozik az „Erdély ősi magyar föld” kifejezés ellen.⁹⁵ Másnap, 23-án megújították a NEIT Maros megyei és marosvásárhelyi tanácsának végrehajtó bizottságát. Egy román fiatal azt javasolta, hogy azt az 5-5 embert, akit a másik fél legkevésbé tud elfogadni, hagyják ki az új vezetésből. A listavezetők Király és Kincses, illetve Judea és Scriciu voltak, de a szabályt felrúgva a vatrás Dumitru Pop tagja lett az új vezetőségnek is. A megye új összetételű vezetőségében a román elnök és a magyar alelnök mellett 13 román, 7 magyar és 1 német kapott helyet. A megyeszékhelyen a magyar helyett román lett a polgármester, 1 alelnök magyar, 2 román lett, a tanácsba 4 román és 4 magyar tag került, így a város magyar többsége ellenére is a vezetés román többségű lett.⁹⁶ Kincses értesülve a kedvezőtlen fejleményekről, melyeket nem sorol fel, március 30-án családotól Magyarországra távozott.⁹⁷

A helyi és az országos sajtó heves támadásai közben március végén megkezdődtek az első bírósági tárgyalások a 15–20-ai események miatt. A sajátosan értelmezett „igazságszolgáltatás” következtében összesen 44 magyar és magyar anyanyelvű cigány került a vádlottak padjára, míg román személyek bűnössége fel sem vetődött. Elsőként április elején hét magyar cigányt ítélték el minden bizonyíték nélkül, és a magyar védőügyvédek megalapozott védelme ellenére a román ügyészek vádjai alapján a román bírók.⁹⁸ Az áldozatok meghurcolása közben a román sebesülteket és halottakat nemzeti hősként ünnepelte a média által befolyásolt közvélemény. Iliescu elnök és Doina Cornea⁹⁹ szívélyes látogatást tett a marosvásárhelyi verekedésben maradandóan megsérült, kórházban fekvő görgényvölgyi *Mihaila Cofarun*-nál. A tragédiát követő hetekben a korabeli sajtótudósítások a magyar lakosság állandósult félelméről és utcai támadásokról adnak hírt. A magyarok elégedetlenek a tényeket meghamisító vizsgálóbizottsággal.¹⁰⁰ A márciusi véres események új menekülési hullámot váltottak ki a magyarok között, mely leginkább a helyszínen érezhető. A Bolyai Farkas Líceumból 500 diák kért útlevelet és 6–8000 fő távozott Maros megyéből egy hónap alatt.¹⁰¹

A budapesti Magyar Nemzet április 17-én a marosvásárhelyi események tudatos, megtervezett voltáról ír, mely benne szerepel a Vatra Romaneasca belső használatra szánt február 20-án kelt programjában, melyet mértékadó amerikai források adtak át az MTI washingtoni tudósítójának: „Tekintettel a város félig magyar, félig román lakosságára, a Vatra Romaneasca Marosvásárhelyre fogja összpontosítani erőfeszítéseit, mindaddig, amíg

a román nemzeti szellem elég szilárd nem lesz ahhoz, hogy elutasíthassuk a magyarok minden igényét... A fő feladat, hogy a megfélemlítés különböző formáival éljünk, s vagy elintézzük az ellenség legtehetségesebb vezetőit, vagy jelentéktelen pozícióba kényszerítsük őket. Elérkezett a pillanat, hogy megoldjuk a kisebbségi kérdést, véglegesen és visszafordíthatatlanul.”¹⁰²

V. Összefoglalás

1. Értékelés

a) Milyen erők szervezték a magyarellen es cselekményeket?

– A pogromot a Vatra Romaneasca szélsőségesen nacionalista egyesület szervezte, de annak megvalósítása kizárólag a legfelsőbb szintű és állami vezetés jóváhagyásával történhetett meg egy jól átgondolt terv alapján. A balközép felfogású NMF és a szélsőjobb oldali Vatra Romaneasca vezetőinek véleménye a magyar kérdéssel kapcsolatban rendkívül közel állt egymáshoz.

b) Miért volt szüksége a román vezetésnek az etnikumközi véres összecsapásokra?

– Azonnal vissza tudta állítani a Securitatét, amelynek munkanélküli dolgozói három hónapig, tehát március 21-ig kaptak teljes fizetést.¹⁰³ A Securitatét SRI néven szervezték újjá az események után.

– El lehetett terelni a figyelmet a nehéz gazdasági helyzetről.

– A májusi parlamenti választások kampánya során érvként felhasználhatták a fenyegető magyar veszélyt és érvényesülhetett az a hideg politikai számítás, mely szerint a Vatrának 6 millió, míg az RMDSZ-nek 1,3 millió szavazata van.

– A Ceausescu leváltó kommunista vezetőség leállíthatta a demokratizálódást és elkezdhetette a visszarendeződést.

c) Miért programozták erre az időpontra a pogromot?

– Magyarországon ekkor kezdődött a választási kampány, melynek ideje egy sajátos interregnumot jelentett, amikor az utószocialista Németh Miklós-féle kormányzat az ellenzéki pártok és a közvélemény által erősen korlátozott cselekvési szabadsággal rendelkezett. Jellemző, hogy az Erdély elszakításának tervét állandóan emlegető vádak a magyar kormány hivatalos közleményben nem utasította vissza, amit erdélyi magyar vezetők politikai hibának minősítettek.

– A román politikai vezetés és a média számított arra, hogy a diktatúra évei után az erdélyi magyarok megünneplik azt a március 15-ét, melyhez a két nép viszonyulása alapjaiban különbözik, tehát a román nemzettudatban róla kialakított kép szerint már önmagában románellenes tett.

d) Elérte-e a célját a pogrom?

– A Vatra akciója egyrészt elérte a célját, mert nem állhatott vissza az önálló Bolyai Farkas Líceum és a teljes magyar iskolahálózat Erdély-szerte, valamint sikerült előidézni egy jelentős menekülthullámot, melynek központja Marosvásárhely és Maros megye volt. A magyarok jogos követeléseinek többletjogként való bemutatása következtében a hatalom elérte, hogy a törvényi garanciák ellenére Maros megye egész területén eltűntek a kétnyelvű feliratok.

– A pogrom abban a tekintetben elmaradt a tervezők szándékától, hogy a jelek szerint a bekövetkezettnél nagyobb gyilkolást és az erdélyi magyarság lélekszámát alapvetően lecsökkentő menekülthullámot akartak kiváltani.

A legutóbbi, nyilvánosságra hozott népszámlálás adatai szerint 1992. január 7-én a város lakosságának 51,2%-a volt magyar és 46,3%-a román, 2% pedig cigánynak vallotta magát.¹⁰⁴ Megállapítható, hogy a véres események után két évvel még nem billent át a mérleg a románság javára. Az 1995-ös legújabb felmérés adatait még nem hozták nyilvánosságra, de a magyarság szempontjából aggodalomra ad okot a románság nagyobb népszaporulata, és az az általános folyamat, mely szerint a jelentős számú cigányság kezdi magát önálló nemzetnek vallani, és ez a folyamat felgyorsíthatja a magyarságnak az abszolút, majd a relatív többségi helyzetének elvesztését.

2. Kitekintés

Az erdélyi magyarság szempontjából a kilencvenes évek két, egymástól élesen elhatárolódó korszakra válnak szét. Az első, az 1989 decemberétől 1996 novemberéig tartó időszakra, Ion Iliescu államelnöksége alatt, a kisebbségekkel szembeni nacionalista magatartás volt a jellemző.

A marosvásárhelyi helyzet további alakulásáról mindent elmond az 1991-es év végén az Erdélyi Naplóban megjelent *A félelem városa* című tudósítás. A magyarok a rendszeressé vált támadások miatt sötétedés után nem mernek az utcán tartózkodni, a város több körzetéből a 20 és 40 év közötti magyarság 50–90%-a kivándorolt.¹⁰⁵ Az 1990–92-es időszakban Maros megyében 17,33%, Szatmár megyében 35,36% a magyar nemzetiségű a kivándoroltak közül.¹⁰⁶

A tömegtájékoztató állandó témája volt a székelyföldi románok állítólagos elűzését vizsgáló parlamenti bizottság tevékenysége, melynek során minden önszántából a szülőföldjére hazatelepülő románt menekültnek tüntettek fel és az RMDSZ tiltakozása és különvéleménye ellenére a magyarságot elítélő határozatot hoztak.¹⁰⁷ Az 1989-es hatalomváltás napjaiban országszerte elkövetett rendőrgyilkosságok közül is csak a magyarlakta vidékeken elkövetetteknek lettek törvényes következményei. Az általános közkegyelem kihirdetése ellenére hét székely fiatal 15–20 év időtartamú börtönbüntetésre ítélték, míg a marosvásárhelyi események kizárólag magyar és cigány elítélteit 3–5 évre, a fővádlott Cseresznyés Pált 10 évre ítélték el.¹⁰⁸ 1997-ben szabadult ki a börtönből, és élete végéig járadékot kell fizetnie azért, mert belerúgott a rátámadó, de a videofelvétel készítésekor a földön fekvő Mihaila Cofaruba.

A demokrácia és a jog sajátos értelmezése látható abban is, hogy az események egyik fő szereplője, Sclericiu tábornok 14 pontban – rágalmazás, nyilvános felbujtás, hatóság elleni erőszak – feljelentette Sütő Andrást, de tárgyalásra nem került sor.¹⁰⁹ A Vatra Romaneasca irányítása alatt álló marosvásárhelyi ügyészség az 1990. májusi választásokon az RMDSZ támogatott Kincses Előd és Smaranda Enache szenátorjelölteket a közvélemény destabilizálása címen nem engedték indulni a választásokon.¹¹⁰ Szintén hamis vádak alapján megfosztották jelöltségüktől *Káli Király Istvánt* az 1992-es helyhatósági választáson,¹¹¹ így 1992–96 között a helyére állított *Nagy Győzőt*, azóta pedig *Fodor Imre* a város polgármestere.

Az elszenvedett sérelmek miatt a magyarság minden elnökválasztáson az Iliescuvál szembeni legesélyesebb jelöltre szavazott. Az 1990-es elnökválasztáson Románia 41 megyéjéből

39-ben Iliescu abszolút többséget szerzett, és országosan 85,1%-al győzött, de Hargita és Kovászna megyében az országosan 10,6%-kal második Radu Campeanu 80-90%-al lett első.¹¹² Hasonló arányban utasította el a magyarság az 1991-es alkotmányt, mely egységes és oszthatatlan nemzetállamként határozta meg Romániát.¹¹³

Az 1996 novemberében rendezett választások eredményeként Iliescunak át kellett adnia a hatalmat *Emil Constantinescunak*, miután nem utolsó sorban a mérleg nyelvét betöltő magyar szavazatokkal 45-55%-ban alul maradt. Az új, mérsékeltbben nacionalista kormányban Trianon óta először helyet kapott a magyarság politikai szervezete, az RMDSZ is, mely az önálló egyetemi oktatásért és a távolinak tűnő területi autonómiáért küzd. Annak ellenére, hogy az RMDSZ kormányzati szerepet tölt be, és türelmesebb román vezetés van hatalmon, a halálosan megfenyegetett Kincses Előd jelenleg is Magyarországon él.

A marosvásárhelyi polgármester, Fodor Imre a szélsőséges helyi erőkkal vívja mindennapos harcát a kétnyelvű feliratokat engedélyező kormányhatározat betartásáért.¹¹⁴ A város magyar elnevezését ábrázoló táblákat évek óta, szinte a kihelyezésük pillanatában lefestik piros-sárga-kékre.

3. Zárszó

Az 1990 márciusában történt eseményeket Tőkés László így értékelte: „Marosvásárhelyen meg akarták törni a gerincünket, Erdélynek a Brassótól Nagyváradig húzódó sávban lévő gerincét.”¹¹⁵ A református püspök szavai találoan fejezik ki a pogromszervezők szándékát, melynek negatív hatását mérsékelni tudta az erdélyi magyarság önvédelme. Marosvásárhely további története példaértékű lehet abból a szempontból, hogy megfordítható-e, vagy legkedvezőbb körülmények között is legfeljebb csak lassítható a város magyar lakosságának százalékos csökkenése. Marosvásárhely mindkét oldal számára jelkép lett és a magyar–román nemzeti ellentétek legújabb láncszemeként tartják nyilván.

VI. Bibliográfia

BEKE GYÖRGY: *Atlantisz harangoz. A magyarság sorsa Erdélyben. 1918–1992.* Budapest, 1934, Szenczi Molnár Társulat.

BEKE GYÖRGY: *Barangolások Erdélyben 1. Szigetlakók.* Budapest, 1996, Mundus.

BEKE GYÖRGY: *Népek nagy romlása román uralom alatt.* Budapest, 1994, Szenczi Molnár Társulat.

Erdélyi Magyarság. Budapest, 1990, 1991, 1992, 1993. évfolyamai.

Erdélyi Napló Nagyvárad. 1990, 1991, 1992, 1993. évfolyamai.

Febér könyv. Az 1990. március 19. és 20-i események Marosvásárhelyen. Budapest, Püski, 1991.

FODOR SÁNDOR–BALÁS ÁRPÁD: *Marosvásárhelyi útikalauz.* Marosvásárhely, 1996, Impress Kiadó.

Hetven év; A romániai magyarság története 1919–1989. Budapest, 1990, Magyarágkutató Intézet.

KATONA SZABÓ ISTVÁN: *Marosvásárhelyi krónika 1900–1990.* Budapest, 1996, Magyar Nemzeti Tájékoztatási Alapítvány.

KINCSES ELŐD: *Marosvásárhely fekete márciusa.* Budapest, 1990, Püski.

KIRÁLY KÁROLY: *Nyílt kártyákkal.* Budapest, 1995, Nap Kiadó.

- KOCSIS ISTVÁN: *A meztelen igazságért. A magyar–román viszony megromlásának története.* Budapest, 1996, Püski.
- MAKKAI LÁSZLÓ: *Magyar–román közös múlt.* Budapest, 1989, Héttorony.
- MERÉNYI LÁSZLÓ: *Erdély védelme 1916.* Budapest, 1994, Primor.
- NYÁRÁDI R. KÁROLY – VARGA E. ÁRPÁD: *Erdély etnikai arculatának változásai.* Budapest, 1996, Teleki László Alapítvány Könyvtára.
- Orient Expressz.* Marosvásárhely, 1993.
- PÁNDI LAJOS: *Köztes-Európa. 1763–1993. Történeti térképgyűjtemény.* Budapest, 1997, Osiris.
- Romániai Magyar Szó.* Bukarest 1990, 1991, 1992, 1993. évfolyamai.
- SÜTŐ ANDRÁS: *Napló.* Budapest, 1998, Helikon.
- RÁCZ ISTVÁN (szerk.): *Tanulmányok Erdély történetéről.* Debrecen, 1988, Csokonai.
- TÓKÉS LÁSZLÓ: *Egy kifejezés és ami mögötte van.* Balaton Akadémia, 1993.

VII. Jegyzetek

- ¹ Kincses: i. m. 18.
- ² Uo. 21.
- ³ Király: i. m. 164.
- ⁴ Kincses: i. m. 22.
- ⁵ Uo. 23.
- ⁶ Király: i. m. 165.
- ⁷ Uo. 167.
- ⁸ Uo. 166.
- ⁹ Uo. 172.
- ¹⁰ Uo. 163.
- ¹¹ Sütő: i. m. 561.
- ¹² Király: i. m. 174.
- ¹³ Kincses: i. m. 23.
- ¹⁴ Uo. 29–31.
- ¹⁵ Uo. 32.
- ¹⁶ Király: 177.
- ¹⁷ Az újfasiszta Vatra születése. In *Erdélyi Magyarság*, 90/3. sz. 4.
- ¹⁸ Sütő: i. m. 551.
- ¹⁹ Uo. 550.
- ²⁰ Király: i. m. 181.
- ²¹ Uo. 181.
- ²² Kincses: i. m. 34.
- ²³ Uo. 35.
- ²⁴ Sütő: i. m. 536.
- ²⁵ Fehér könyv 30–31.
- ²⁶ Sütő: i. m. 564–565.

- ²⁷ Erdélyi Magyarság, 90/3. sz. 3, 4.
²⁸ Király: i. m. 181.
²⁹ Uo. 182.
³⁰ Király: i. m. 182, 183.
³¹ Uo. 184.
³² Kincses: i. m. 40.
³³ Erdélyi Magyarság, 90/3. 4.
³⁴ Sütő: i. m. 575.
³⁵ Kincses: i. m. 40.
³⁶ Uo. 41.
³⁷ Uo. 42.
³⁸ Uo. 43.
³⁹ Sütő: i. m. 573.
⁴⁰ Kincses: i. m. 43.
⁴¹ Erdélyi Magyarság, 92/10. 35.
⁴² Kincses: i. m. 43.
⁴³ Uo. 43.
⁴⁴ Sütő: i. m. 582.
⁴⁵ Erdélyi Magyarság, 90/3. 4.
⁴⁶ Erdélyi Magyarság, 92/10. 35.
⁴⁷ Erdélyi Magyarság, 90/3. 4.
⁴⁸ Kincses: i. m. 45.
⁴⁹ Uo. 46.
⁵⁰ Uo. 49.
⁵¹ Király: i. m. 190.
⁵² Beke: i. m. 2. 371–372.
⁵³ Király: i. m. 190.
⁵⁴ Erdélyi Magyarság, 90/3. 4.
⁵⁵ Kincses: i. m. 51.
⁵⁶ Sütő: i. m. 589.
⁵⁷ Kincses: i. m. 49.
⁵⁸ Uo. 54.
⁵⁹ Uo. 56.
⁶⁰ Sütő: i. m. 594.
⁶¹ Kincses: i. m. 53–54.
⁶² Uo. 58.
⁶³ Sütő: i. m. 595.
⁶⁴ Király: i. m. 192.
⁶⁵ Kincses: i. m. 59.
⁶⁶ Király: i. m. 192.

- 67 Kincses: i. m. 61.
- 68 Uo. 62.
- 69 Uo. 64.
- 70 Király: i. m. 193.
- 71 Kincses: i. m. 65.
- 72 Fehér könyv 90–96.
- 73 Sütő: i. m. 609.
- 74 Uo. 621.
- 75 Király: i. m. 193.
- 76 Kincses: i. m. 70–71.
- 77 Kincses: i. m. 72.
- 78 Kincses: i. m. 73.
- 79 Fehér könyv 81.
- 80 Kincses: i. m. 79.
- 81 Uo. 81.
- 82 Uo. 82.
- 83 Uo. 84.
- 84 Uo. 85.
- 85 Uo. 88.
- 86 Fehér könyv 70.
- 87 Kincses: i. m. 90.
- 88 Uo. 95.
- 89 Erdélyi Magyarság, 92/10. 35.
- 90 Király: i. m. 194.
- 91 Kincses: i. m. 96.
- 92 Erdélyi Magyarság, 90/3. 4.
- 93 Kincses: i. m. 98.
- 94 Uo. 99.
- 95 Erdélyi Magyarság, 90/3. 4.
- 96 Romániai Magyar Szó, 1990. 78. sz. márc. 25. 2.
- 97 Kincses: i. m. 100.
- 98 RMSZ 1990. 90. sz. április 8. Ioan Judea: Az igazság nevében 3.
- 99 Fehér könyv 41.
- 100 RMSZ 1990/91. sz. ápr. 10. 2. Marosi Barna: Ne féljetek!
- 101 RMSZ 1990/99. sz. ápr. 20. 1. Marosi Barna: Magyarok futása.
- 102 Erdélyi Magyarság, 90/3. 4.
- 103 Kincses: i. m. 101.
- 104 Marosvásárhelyi útikalauz, 12.
- 105 Erdélyi Napló, 1991. nov. 28. 13. sz. 5. Tófalvi Zoltán: Marosvásárhely, a félclem városa.
- 106 Erdélyi Napló, 1993. ápr. 29. 17. sz. 13.

- ¹⁰⁷ Beke: i. m. 121.
¹⁰⁸ Orient Expressz, 1993. 17., sz. április 30. 5. Az Erdélyi Magyar Kezdeményezés a jogtiprások ellen.
¹⁰⁹ Király: i. m. 328–329.
¹¹⁰ Romániai Magyar Szó, 1990. május 10. 114. sz. Gyarmath János: Nincs apelláta, de annál több kérdés.
¹¹¹ Erdélyi Napló, 92/4. szám január 30. 10. Tófalusi Zoltán: Koncepció per az RMDSZ polgármesterjelöltje ellen.
¹¹² Köztes-Európa 636–637.
¹¹³ Köztes-Európa 638–639.
¹¹⁴ Romániai Magyar Szó, 1997. aug. 29.
¹¹⁵ Beke: i. m. 103.

ERDÉLYI MÓNIKA

Egy nemzeti ünnep születése

1849. március 15.

Kutatási céljaim és a források bemutatása

Kutatómunkám legfőbb motiválója az a kíváncsiság volt, amely arra keresett választ, hogy vajon március 15-ét hogyan ünnepelték meg a történelmi időkben. És egyáltalán: hogyan, mi módon lett március 15-e a magyarok egyik legnagyobb ünnepe? Ahhoz, hogy e kérdésekre választ kapjunk, ésszerűnek láttam mindjárt a legelső, az 1849-es évforduló taglalásával kezdeni a munkát.

Az 1849-es ünnepségekkel kapcsolatban elsősorban a korabeli sajtóra támaszkodhattam. 64 db forrást (újságcikket, szónoklatot) találtam, melyek 37 helységet említenek meg az ünnepségekkel összefüggésben. A források kisebb része (24 darab) a szegedi Somogyi Könyvtárból, nagyobb része (37 darab) az Országos Széchényi Könyvtárból való. A szegedi ünnepre vonatkozóan a helyi sajtótudósításon kívül Reizner János könyvében találtam még adatokat. Ezen kívül egy dokumentum a *Kossuth Lajos összes munkái* című könyvből van, egy pedig a bécsi levéltárból, amelyet dr. Zakar Péter tanár úr bocsátott rendelkezésemre. Forrásbázisom bizonyára még bővíthető lesz a jövőben, de máris alkalmasnak látszik az elemzésre.

E forrásokról elmondható, hogy mind terjedelmükre, mind műfajukra, mind tartalmukra nézve igen különműek: a pár sorostól a több oldalasig, a verstől a hivatalos rendeletkig bezárva nagy választékot mutatnak. Az ünnepségekről szóló tudósítások némelyike oly rövid, vagy olyan szűkszavúan ír magáról az ünnepségről, hogy azok az elemzés szempontjából alig hasznosíthatók. A beregszászi ünnepről szóló cikknek például túlnyomó része nem az ünneplésről szól.¹ A sepsiszentgyörgyi ünnepről pedig csak Bíró Sándor beszéde révén van tudomásunk, mivel e beszéd ott hangzott el.²

A birtokomban lévő források túlnyomó része korabeli (tehát 1849-es keletkezésű), és csak 5 dokumentum íródott későbbi években. A dokumentumokat újságokból írtam ki, így elemzésüknel figyelembe kellett vennem, hogy melyik írást, melyik újság közölte, hiszen a polgári forradalom és a szabadságharc sajtója jellemzően tükrözte és egyben aktív módon képviselte a különféle politikai tendenciákat, amelyek most minden korábbinál élesebben, határozottabban jutottak kifejezésre.³

Az első évfordulóval kapcsolatban a legtöbb adatot a *Tiszavidéki Újságban* és a *Közlönyben* találtam (10-10 darabot).⁴ A Tiszavidéki Újság 1849. január 3-án indult Szegeden. Kiadója és felelős szerkesztője Molnár Pál, a város főjegyzője volt. Mivel az előírt kauciót nem fizette le, a kormány március végén betiltotta lapját.⁵ A Közlöny a kormány hivatalos lapja volt: rendeleteit a kormány itt tette közzé. Befolyása alá akarta vonni mindkét politikai tendencia, amely a képviselőházhoz, sőt az Országos Honvédelmi Bizottmányon belül egymással szemben állt: a radikálisok és a mérsékelték (az utóbbiakat ez időben békepártiaknak nevezték), de ez igazán egyiknek sem sikerült.⁶

Ezután a Honvéd és az Alföldi Hírlap adta a legtöbb információt 1849. március 15-éről: az előzőben 9, az utóbbiban 8 cikke sikerült rábukkannom. A Honvéd 1848. december 28-án indult Kolozsváron, miután Bem csapatai visszavették a várost;⁷ az Alföldi Hírlap pedig a kormány Debrecenbe költözésével jutott átmenetileg fontosabb szerephez, és Kossuth híveként mérsékelt irányt követett.⁸

Nem úgy a *Márczius Tizenötödike*, a pesti radikálisok orgánuma, amelyben nagy szerep jutott a céltudatos, közvetlen agitáció, a közvélemény formálás, a politikai ráhatás nem egy eszköze, a vezércímtől a merész, gunyoros, személyeket sem kímélő bírálatig és támadásig, ami a feudális tekintélyuralom hagyományaiból éppen csak kibontakozni kezdő országban meglehetősen élesnek hatott.⁹ Ebben az újságban hat cikket találtam.

A Márczius Tizenötödike ellenpólusa, az *Esti Lapok* viszont a dinasztiaival való szakítás és a végsőig menő harc helyett a törvényes önvédelem és ezen az alapon – ha lehet – a meg-egyezés politikáját képviselte. Azoknak a „mérsékelt” nemeseknek a szócsove volt, akik – mint a képviselőház tagjai – Debrecenben a „békepártiak” közé tartoztak.¹⁰ Ez az újság 5 cikkel tudott a szolgálatomra lenni.

A Figyelmező és a Nép Barátja nem sokat írt március 15-éről: az előző 3, az utóbbi 2 írást közölt. A Nép Barátja – melyet Petőfi a „legpecsovicsabb”¹¹ lapnak nevezett – a kormány lapja volt. Felülről minden támogatást megkapott, ennek ellenére elég korlátozott hatást tudott csak kifejteni. Tudálékos, vállveregető, kioktató stílusa miatt elég népszerűtlen volt. Gúnyos megjegyzéseket tett az ellenzékre, amely viszont nyíltan utálta.¹² A Figyelmező pedig az egyetlen az általam felhasznált lapok közt, mely kifejezetten konzervatív erőket képviselt. 1849. január 21-én éledt újjá Windisch-Grätz pártfogása alatt, és kíméletlen módon támadta a magyar forradalom és szabadságharc vezetőit.¹³

Ebben a dolgozatomban az újságcikkekből és a szónoklatokból összeállt forrásbázis történelmi-néprajzi szempontú feldolgozására vállalkoztam. Az elemző munkát a szimbólumkutatás fogalomrendszerét felhasználva két irányba kezdtem el. Egyrészt azt vizsgáltam, hogy az akkor élőknek mi mindent jelentett március 15. Másrészt pedig az 1849-es ünnepek megszervezéséről és az ezeket az ünnepeket átható és felépítő szimbólumokról próbáltam összefoglaló képet adni.

Március 15-e eszméje**A történelmi emlékünnap**

Az emberi kultúra működése elválaszthatatlan a jelek és jelképek használatától. Az emberi közösségek funkcionálása feltételezi a folyamatos kommunikációt, melyet a jelek segítségével tartanak fenn. A kultúrák tényei nem pusztán önmagukban álló jelenségek, hanem az adott kultúra kontextusában a legtöbb esetben még valamilyen többlet jelentéssel is telítődnek – a közösség tagjai számára szimbolikus jelentéssel is bírnak, valaminek a jeleként értelmezhetők.¹⁴ A kultúra szimbólumokba ágyazott jelentések történetileg átörökölt modelljét, szimbolikus formában öröklött eszmék rendszerét jelenti, amelyeknek a közvetítésével kommunikálnak az emberek, megőrzik önmagukat és kifejeleztik az életre vonatkozó ismereteiket és viselkedésmódjaikat.¹⁵ A szimbólumok, mint a jelentés tárházai, segítenek leküzdeni a kommunikációból adódó problémákat, elősegítve az emlékezés és bizonyos mértékig kiküszöbölve a gondolatok újbóli kifejezésének szükségességét.¹⁶

Egy történelmi emlékünnapnak – mint az nevében is benne foglaltatik – kifejezetten a visszaemlékezés a fő rendeltetése. Hogy konkrétan mi mindenre kell visszaemlékezni, s hogy miért, az sok mindentől függ. Általánosságban véve viszont röviden fölvezolhatjuk, hogy egy történelmi emlékünnap milyen funkciókkal bír.

Egyrészt egy ilyen ünnep magában hordozza elhalt embertársaink iránti tiszteletünket példaértékű tetteikért, és ez felkeltheti bennünk az emberi mulandóság s halhatatlanság gondolatát is. Másrészt az ünnep kiválthatja a folyamatosság érzetét is, hiszen olyan értékekre emlékeztet, melyek túléltek és még túlélhetnek embereket, sőt generációkat. Ez által összeköti a jelent a múlttal, ugyanakkor fölébresztheti, ill. ébren tarthatja a jövőbe vetett hitet is. Így biztatást, ösztönzést is jelentenek. Harmadrészt a történelmi emlékünnap a közösséghez tartozás hangsúlyozásának, az identitás megerősítésének egyik leghatásosabb módszere. „Az igazodás az értékek elfogadását jelenti... a hagyományok vállalásával a csoporthoz tartozást tudatosítjuk.”¹⁷ Negyedrészt a történelmi emlékünnap a fennálló rendszer igazolását legitimálását is elősegítheti, hiszen „a szimbólumoknak igazolás céljából történő segítségül hívása... hatásos eszköz lehet arra, hogy egy másik személy viselkedését befolyásoljuk”.¹⁸ És végül arról sem szabad megfeledkezni, hogy a szimbolizáció egy folyamat. Mégpedig olyan folyamat, amelyben állandóan újratermelődik – a társadalmi használat által – a létrehozott jelentés.¹⁹ Így a történelmi emlékünnap alkalmat adhat arra is, hogy átértelmezzünk dolgokat, sőt még arra is, hogy visszamenőleg átírjuk – újból és újból megkonstruáljuk – a történelmet.

Összegzésként azt lehet mondani, hogy a történelmi emlékünnap elsődleges célja, funkciója a társadalom által elfogadott érték- és normarendszer hatékonyságának biztosítása, az új nemzedékek által történő feltétel nélküli elfogadtatása.²⁰

Március 15-e jelentősége

A márciusi ifjúság fellépése vér és minden rendzavarás nélkül, komoly eredményeket ért el 1848. március 15-én. A városháza tanácstermébe beözönlő tömegnek sikerült elfogadtatnia a város közgyűlésével a 12 pontot, majd a bécsi fejlemények miatt megzavart, s a felvonuló sokaságtól megfélemlített Helytartótanács elfogadta az eléje terjesztett követeléseket. Ezek között első a cenzúra azonnali eltörlése volt. A másik, kétségtelenül a legnagyobb

jelentőségű esemény az volt, hogy a Helytartótanács kijelentette: a katonaság nem fog a rend fenntartásába avatkozni, hanem az a pesti polgárőrség feladta lesz. Sikerült kieszközölni, hogy a sajtóvétség miatt fogva tartott, de még el nem ítélt Táncsics Mihályt szabadlábra helyezték. A kiszabadított Táncsicsot diadalmenetben vitték Pestre.²¹ „Ma született a magyar szabadság” – írta késő éjjel naplójába Petőfi.²²

Március 15-e igazi jelentősége azonban nem szűkíthető le a főváros „meghódítására”, arra, hogy meghátrálásra készítette a Habsburg-uralom legfontosabb hazai politikai szervét, a Helytartótanácsot. A márciusiak sikere rövidesen Pozsonyra és Bécsre is hatással volt.²³

Pozsonyban az utolsó rendi diéta, amely egykor hónapokon át egyetlen végleges para-grafusban is alig tudott egyezsége jutni, most a forradalmi helyzetben Kossuth vezetése alatt, napokon, sőt olykor órákon belül végzett egy-egy fontos kérdéssel: március 18-án a közteherviselés, a jobbágyfelszabadítás és a papi tized eltörlése ügyével. A forradalmi Pest tehát elég erős volt ahhoz, hogy a liberális nemeseket az országgyűlésen előrelendítse, és támaszt adjon Kossuthnak a nemzeti jobbszárny és Bécs vonakodásával szemben. Ahhoz viszont nem volt elég erős, hogy a forradalmi Párizs mintájára az ország politikai irányítását saját kezébe vegye át a nemességtől. E ponton Kossuth is határozottan a nemesi vezetést képviselte és az irányítást nem volt hajlandó Pozsony kezéből kiadni és inkább csak a segédcsoport szerepét szánta a pestieknek.²⁴ 1849. március 15-én azt írja feleségének, hogy 1848. március 15-e nem volt több egy kis pesti lármánál.²⁵

Székely József pedig (aki nagy valószínűséggel 1848-ban a pozsonyi országgyűlésen az ifjúság elnöke volt²⁶) 1893-ban így nyilatkozik: „Mit gondolnak önök, vajjon Kossuth és a képviselők, csupán a pesti, a Petőfi, Jókai, Vasvári-féle márczius 15-ikét ünnepelték-e? (1849-ben) Mert a felfogás teszi ünneppé ezt a nagy napot! Én hiszem; és gondolom Kossuth is hitte, hogy Petőfi elszánt, határozott fellépése nélkül, soha nem történt volna meg a pesti márczius 15-ike. De nagyobb az ennél, a mit gróf Széchenyi István »naplójában« írt, hogy Kossuth 48 óráig... ura volt a birodalmi székvárosnak... Valami nagyobb jelentése van hát a márczius 15-ikének... Akkor hoztuk le a »szabadság aranygyapját, az 1848-iki parlamenti alkotmányt« ...Bécsből; s mi pozsonyi országgyűlési ifjúság ott csörtettük kivont kardjainkat e császári Burg udvarán...”²⁷

Székely József és Kossuth viszont elfeledkeznek arról, hogy bár a reformok irányítása és keresztülvitele a pozsonyi országgyűlés, vagyis a liberális nemesség képviselőinek kezében maradt, akik lázas munkával kidolgozták az új törvényeket, a pesti forradalmi mozgalomnak azonban ebben is része volt. Megléte, aktív állásfoglalása e hetekben is nem egyszer bírta hátrálásra a konzervatív erőket. Ami Pozsonyban végbement, abban része volt Pest radikálisainak is.²⁸

Március 15-e, a szabadságharc szimbóluma

Napjaink embere számára március 15-e nemcsak egy napot jelent, és nemcsak egy olyan napot, amely különleges helyet foglal el történelmünkben, hanem egy egész eseménysor, forradalmi folyamat jelképe. Ennek tartották már 150 évvel ezelőtt is. Az új, radikális sajtó legfőbb orgánuma, a Márczius Tizenötödike szimbólumként címében is a pesti forradalom dátumát viselte. Ez a fogalom azonban sokkal többet jelentett a pesti forradalomnál: már akkor magában foglalta szinte az egész forradalom és szabadságharc eszméjét.

Azt, hogy március 15-e mi mindent jelentett 150 évvel ezelőtt, azt az akkor élők nagyon pontosan megfogalmazták, megmagyarázták. A cikkek nagy része, a szónoklatoknak pedig

mindegyike a fogalmat értelmezi – némelyik igen hosszasan – és az ünnepekről szóló tudósítások is legtöbbször a fogalom meghatározásával kezdik beszámolójukat. Ezeket a meghatározásokat végeredményben a szabadságeszme korabeli értelmezése köré lehet csoportosítani, amely a magyarok számára akkoriban két dolgot jelentett: 1. a nemzet szabadságát az osztrák uralkodóházzal szemben és 2. a nép szabadságát a nemességgel szemben. Így március 15-e egyrészt „nemzeti feltámadásunknak nagy napja”²⁹, másrészt a „szabadság, egyenlőség és testvériség nagyszerű ünnepe”³⁰. A nemesség szabadság alatt inkább az első értette, Petőfiék inkább a másodikat. De a kettőt nem lehet egymástól elválasztani. A nemesség az adott pillanatban, mélyen áthatva a kor szabadság-pátoszától, önként mondott le előjogairól, a radikális költő pedig, minden társadalmi kérdést félretéve a nemzet küzdelmének mártírja lesz.³¹ Az általam feldolgozott forrásoknál sem lehet a kétféle szabadságfelfogást külön kezelni. A kettőt rendszerint együtt is említik: „Ma évnapja a magyar birodalom új korszakának három század utáni feltámadásának; önállósága megtestesülésének – Ma éve honosult meg hazánkban a sajtószabadság, a jogegyenlőség; és töröltetett el az úrbéli viszony.”³² „Körülbelül egy éve már, hogy az európai mozgalmak közremunkálása mellett a nemzet testéről lehullottak a rabszolgaság bilincsei... Ma egy éve: hogy a nemzet keblében elenyésztek a kínos emlékü casták, ...hogy az aristocratia kora lejárt...”³³ Az, hogy a nép zsarnokság elleni harca és a magyarok Habsburgok elleni küzdelme milyen jól megfér egymás mellett, az Bíró Sándor³⁴, református lelkésznel figyelhető meg legjobban, aki is a kétféle harcot szinte egymásra vetíti. Bíró előbb arról beszél 1849. március 15-én, Sepsiszentgyörgyön előadott szónoklatában, hogy a francia nép hogyan rombolta szét a királyi trónt, majd arról, hogy a magyarnak az a példátlan hű ragaszkodása német királyaihoz, melyet egész Európa bámult, most már megszűnt. Megszűnt, hiszen a király is csak ember, és ha bűnt követ el a nemzet ellen, akkor méltán bünteti meg a nemzet.³⁵ Így végül is a magyar népnek a német „fajtájú” zsarnok királya ellen vívott harcáról van szó.

A francia forradalmi eszmék és a francia forradalmaknak követendő példaként való felmutatása a forrásokban igen jól kimutatható. A magyar szellem is, mint ahogy az egész korabeli Európa, újból erős francia szellemi befolyás alá került. 1848. március 15-ének megszületését közvetlenül is elősegítette az 1848. évi februári francia forradalom és az annak nyomában járó európai forradalmak híre. Paradox módon a magyar szellem is éppen ebben az időben, amikor függetlenségét a leghatározottabban hangsúlyozta, sokkal inkább függött a francia szellemtől mint azelőtt.³⁶ A magyar forradalom és a francia forradalmak párhuzamba állítása ezért egyáltalán nem meglepő: „A Franciaország büszkén jegyzi fel febr. 22-ét, mellyen a sápadt munkások erős torlaszaik mögött a szabad köztársaságot az ágyúk rettentő ércnyelvén harsogák Európa zsarnokai fülébe. A magyarnak Márczius tizenötödikén pusztasza megrázkódtatá Austria zsarnokát.”³⁷ A magyar forradalom és szabadságharc az európai forradalmi és függetlenségi mozgalmak szerves része volt. Így nem csoda, ha a Közlönyben azt olvassuk, hogy március 15-e az emberiség ünnepe és ezért a napot meg kell ünnepelnie minden népnek.³⁸

Most nézzük meg, hogy konkrétan mi mindent jelentett március 15-e az akkori ember számára:

Egyrészt azokat az V. Ferdinánd által 1848. április 11-én szentesített törvényeket jelenti, amely törvények értelmében megszületett a független, felelős magyar minisztérium, a sajtószabadság és amely törvények kimondták – többek között – az alsótábla népképviselői alapra helyezését, a nemesi kiváltságok és a parasztok feudális kötöttségeinek megszűnését.³⁹

E törvényeket – mint fentebb már említettem – a Pozsonyban székelő utolsó rendi országgyűlés dolgozta ki. Így ez a fogalom egyaránt emléket állít mind a pesti radikálisok, mind a pozsonyi liberális nemesek erőfeszítéseinek. „Üdvözlünk téged, 1848-diki országgyűlés! mely utolsó valál Pozsonyban, de legelső vagy a’ magyar nemzet történetében... És légy üdvözölve hazám lángkeblű fiataltsága, ti, kik Pozsonyban és Pesten első valátok megragadni a szabadság zászlóját...”⁴⁰

Másrészt azt is figyelembe kell venni, hogy 1848. április 11-e óta eltelt 11 hónap alatt sok minden megváltozott: a Habsburg–magyar ellentét most ismét fegyveres összecsapásba torkollott. Így március 15-e nemcsak a magyaroknak a Habsburgok ellen folytatott több évszázados küzdelmét foglalja magába, de egyben akkori harcát is szentesíti, hiszen: „...a király megegyezését s adott szavát, mellyel a mártiusi törvényeket megerősítette, visszavonta, s a magyar nemzetet, mert jogosan nyert alkotmányából nem engedett, fegyverrel támadta meg.”⁴¹

A fegyveres önvédelem viszont súlyos áldozatokkal járt. Ahogy a tordaiak panaszozik: ki vagyonát, ki szeretteit veszítette el.⁴² Ezért nem csoda, ha március 15-e a veszteségeket, fájdalmakat is feleleveníti: „a harczmezőn elhunyt bajnok testvéreink emlékének szenteljük e napot” – írja az Alföldi Hírlap.⁴³

Március 15-e évfordulója a nemzet összetartozását, egységét is kifejezhette, hiszen közös célokat, érdekeket szimbolizált. A szabadságharc hívei közt húzódó ellentétek fölé emelkedve meg tudott maradni „minden becsületes érzelmű magyarnak legnagyobb ünnepé”⁴⁴-nek pártállástól, vallási- és etnikai hovatartozástól függetlenül. Az általam gyűjtött dokumentumokban az ünneplő helységek többsége mégis református. Egyik fő oka ennek, hogy a keleti országrészek dominánsan protestánsok voltak, s máig is azok. Azt, hogy a protestánsok számára március 15-e miért oly kitüntetett jelentőségű, azt Szoboszlai Pap István¹, református püspöktől tudhatjuk meg, aki így hálálkodik Istennek: „Adtad nekünk törvényeit a’ szabadságnak: ...hogyan... ne legyen többé honunkban sem a’ Sion, sem a’ Garizim hegyéhez kötve a’ Te imádságod, de minden lélek akadály nélkül járulhasson hozzád imájával, hite és meggyőződése szerint.”⁴⁵ Az V. Ferdinánd által 1848. április 11-én szentesített 20. törvény-cikk kimondta a bevett vallásfelekezetek teljes egyenlőségét és kölcsönösségét. Ezáltal a katolikus vallás megszűnt államvallás lenni, s a protestánsok szerint így vége lett annak az üldöztetésnek, amely három évszázadon át nehezedett rájuk. Jóllehet, a protestánsok számára a szabadságharc vallásgyakorlatuk szabadságát is jelentette, azért azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a katolikus klérus többsége is támogatta a nemzet szabadságharcát.⁴⁶ A forrásokban a katolikus–protestáns ellentét egyáltalán nincs kidomborítva, sőt érzékeltetve se és magára a törvénycikkre való utalásra is egyedül csak Szoboszlai Pap István beszédénél találok. A beregszászi ünnepségről szóló cikkben pedig arról olvashatunk, hogy a reformátusok és a katolikusok „a hon veszélyében” egyetértés és összetartás fogadalmával tértek haza templomaikból.⁴⁷ A nemzet érdeke mindennél fontosabb. Olyannyira, hogy a zerindiek és a mihályfalviak az idegen ajkú, de magyar érzelmű honfitársaikat (románokat, izraelitákat) is meghívták az ünnepségekre, akik arra el is mentek.⁴⁸

A szabadságharc szakralizálása

Az ünneplő helységek közgyűlései rendeletekkel utasították papjaikat, hogy az ünnep alkalmából hálaadó istentiszteletet mondjanak.⁴⁹ Így e polgári ünnep kezdetét sok helyen

a harang zúgása jelezhetette, s fő színterévé Isten háza, a templom vált. Ritkább esetben – mint pl. Tordán – „isten szabad ege alatt” imádkoztak az ünneplők.⁵⁰ Március 15-ét pedig Bíró Sándor a magyar nemzet második nagy pünkösdjének nevezte.⁵¹ Március 15-e is és az ün-nepek is a szabadságharcot szimbolizálják. Szent szférába emelésükkel a szabadságharcot szakralizálták.

A szabadságharcnak, mint profán eseménynek szakrális szintre emelése közvetlenül is végbement. Érmihályfalván, egy nemzeti zászlót és egy Kossuth-arc képet vittek az imaházba, amelyek nemzeti szalagokkal és koszorúval voltak ékítve. Az arckép egy szék oldalára lett támasztva, a zászlót a templom közepén két fegyveres nemzetőr között tartotta egy nemzetőr. Az egyházi beszéd elején, közepén, és végén Kossuthot és a sereget éltették.⁵² A szabadságharc hívei mélyen hittek abban, hogy Isten a magyarokkal van. „A magyar nemzetnek szabadságharcában Isten segítő keze működik” – mondja Szabados József egyházi beszédében.⁵³ Több forrásban olvashatjuk, hogy Isten a szabadság Istene.⁵⁴ Ő ültette el a szabadság fáját és ápolta azt sötét századokon át.⁵⁵ Ő adta a szabadság, az egyenlőség, a testvériség törvényeit a magyaroknak 1848. március 15-én, bár nem kódtáblára írva – fejtegeti Szoboszlai Pap István –, hanem lelke sugallatával, s a magyarok ekkor e törvényeket „szívtábláik”-ról törvénykönyvük tábláira írták át.⁵⁶ Ez a zsidó–magyar választott nép azonosítás a romantika költészetében és történelemszemléletében gyakori volt.

Olyan írással is találkoztam, ahol Isten egyenesen a szabadság, testvériség és egyenlőség Istene.⁵⁷ Azt lehet mondani, hogy Istent teljesen belevonták a harcba. Bíró Sándor így beszél a katonáknak: „...együtt akarok Isten eleibe vándorolni veletek, hogy: számot adjak rólatok, elbeszéljem égi jutalomra méltó lelkes küzdelmeiteket, és meg mondjam az Istennek: Atyám! Ezek nem valának petsovitok.”⁵⁸ Itt már a szabadságharc olyannyira Isten ügyévé válik, hogy az embereket a túlvilágon aszerint jutalmazza, hogy ki melyik párthoz tartozott.

De nemcsak arról van szó, hogy a szabadságharc és azok az eszmék, melyekért a harc folyik Isteni eredetűeknek lettek nyilvánítva. És nemcsak arról, hogy ezekkel az eszmékkel együtt az ezek mögött meghúzódó társadalmi-nemzeti érdekek is szentté váltak. Az *Esti Lapok*ban egyenesen az áll: „Harcz kezdődék Isten és ördögök között.”⁵⁹ Ez által a szabadságharc kozmikus méretűvé nőtt. Itt már nem arról van szó, hogy Isten szimpatizál a magyarokkal és segíti őket, hanem arról, hogy ő maga harcol az osztrákok ellen. Azok ellen, akik oly ellenségesek az ő választott népével szemben. „Egy nemzet van Európának közepén melyet Isten mint választott népet hozott ki hajdan Ásiának kebeléből, hogy a szabadságnak az elnyomók ellen egykor oszlopa, fentartója legyen” – ahogy Szabados Józsefnél olvashatjuk.⁶⁰ A keresztény világkép dualizmusa tárul elénk akkor is, amikor Bíró Sándor a királyt ördögnek⁶¹, Szoboszlai Pap István pedig a kormány tagjait, a vezéreket Isten által előállított védangyaloknak, szabadítóknak nevezi.⁶² Ezen kívül van még egy-két cikk, amelyekben a szabadságharcot oly magaslatokba emelik, ahonnan úgy gondolnánk, hogy már magasabbra nem is lehetne emelni. A Tiszavidéki Újságban az áll, hogy a magyar szentháromság: a szabadság, egyenlőség és testvériség.⁶³ A Közlönyben pedig azt olvashatjuk, hogy ha a szabadságot kivívják a magyarok, akkor március 15-től fogják számolni éveiket, mert „E napon lett testté az ige, e nap a nép megváltásának napja, ezért e napot megülje minden nép: mert ez az emberiség ünnepe.”⁶⁴ S így a szabad népek is e naptól fogják számolni éveiket. Bíró Sándor pedig még ennél is tovább megy, amikor kijelenti, hogy ha isten az osztrákokat támogatja, akkor ő pogányként fog meghalni.⁶⁵

A fenti példával szemben azt mondhatom, hogy szinte minden újságcikkben, szónoklatban vallásos áhítattal kérik Isten segítségét, s Bíró Sándor e kijelentése egyedül álló az általam fölhasznált források között. Sőt: annak ellenére, hogy a szabadságharc elbukott, Bíró Sándor az 1860-as években komollói lelkész, a kiegyezést követően pedig a dési református egyházmegye algonokája. ⁶⁶

Az 1849. március 15-ei ünnepségek

Az ünnepségek jelentősége

Az 1849. évi ünnepségek abban különböznek az összes többi évfordulótól (és ez az eltérés meghatározó), hogy a szabadságharc ekkor még javában folyt. Az ünneplés a harc szerves részét képezte: annak egyik megnyilvánulási formája volt ideológiai síkon. A források közt van kettő, mely jól mutatja az ünnepségek e funkcióját. Az egyik a Vöröstorony március 15-ei megszállásáról, a másik pedig a losonci akcióról tájékoztat. Bem csapatai éppen március 15-én űzték ki az oroszokat a vöröstoronyi útszorosból. „Martius Tizenötödikét a népszabadság születése napját nem lehetne méltóbban megünnepelnünk” – írja Bem. ⁶⁷ Losoncon pedig – mely ekkor császári fennhatósága alatt volt – március 15-e előestéjén kb. 300 ember fáklavilág és zenekísérettel a templomok és a városháza tornyairól leszedte az osztrák zászlókat. ⁶⁸ A forrás beszámol e tett következményeiről is. Forgács Sándor „...elment Pestre besúgni a hallatlan forradalmi jelenetet, – és lőn zavar”. A hazafiaknak el kellett menekülniük Losoncra. Ha lélektani szempontból vizsgáljuk az ünnepeket, akkor azt mondhatjuk, hogy a harcban betöltött szerepük jelentős. *A Hazánk* is ezt írja 1895-ben. ⁶⁹

Ezt bizonyítja Windisch-Grätz 1849. március 1-jén keletkezett, Schwarzenberg miniszterelnöknek címzett levele is. A levélből kiderül, hogy Windisch-Grätz teljhatalmán akkora csorba esett, hogy lemondással fenyegetőzik. Levelét mégis így kezdi: tudomására jutott, hogy fennáll március 15-e megünnepelésének veszélye a magyaroknál, és ez ellen határozottan fel is lépett. ⁷⁰

Windisch-Grätz jól érezte az ünnep jelentőségét, melyekről az újságok még áprilisban is közöltek cikkeket. Az ünnepek nem spontán szerveződtek, hanem a megyék, a községek közgyűlései rendelték el, és egyben utasították a papokat, hogy hálaadó istentiszteletet mondjanak a jeles napon. Mivel március 15-e csütörtökre esett, ez azt jelenti, hogy az ünneplő helységekből szünetelt a munka. Az egyik forrás arról ad hírt, hogy Debrecenben a boltok többsége zárva volt ⁷¹, s ez máshol is így lehetett. Persze voltak olyan helységek is, ahol az ünnepet március 18-án tartották meg. ⁷² A honvédelmi kormány éreztetni kívánta a csatákban küzdő legénységgel is a nagy nap emlékeztetését. Március 14-én az 1357. számú rendeletében a magyar-hadsereg valamennyi parancsnokának meghagyta, hogy „az összes magyar, honi és erdélyi hadseregbeli az őrmestertől lefelé számítandó minden egyénnek egy napi ingyen pótdíj”-at osszanak ki. ⁷³

Sokan érezték úgy, hogy ezt a napot a természet feletti erők is kitüntetik figyelmükkel. Ugyanis sok helyen éppen március 15-én értesültek arról, hogy Bem március 11-én bevette Nagyszebent. Egy Tordáról érkezett levél így számol be e hír hatásáról: „Isten e napot kétszeresen tévé nemzeti ünneppé. Bem, a mi megváltó apánk, bevette Szebent és mi e hírt, éppen március 15-kére kapók. Mondhatom, az egész város sirt örömeiben.” ⁷⁴

A debreceni ünnep

Mivel ekkor Debrecen volt a fővárosunk, ezért nem csoda, hogy a debreceni ünnepről találtam a legtöbb (5 db) és legrészletesebb forrásokat. E dokumentumok egyrészt megerősítik, másrészt kiegészítik egymást. Dolgozatomban egyedül a debreceni ünnepet írom le teljes részletességgel, a többi ünnepről csak összegző elemzést készíték.⁷⁵

Debrecenben az ott székelő Országos Honvédelmi Bizottmány március 13-án kiadott rendeletének megfelelően tartották meg az ünnepséget, azaz egy központi előírás szerint.⁷⁶ Nézzük, mi történt!

Már a kora reggeli órákban ágyúlövések hirdették az ünnepély kezdetét. A város főterén a Bocskai-huszárok és az 5. huszárezred tartalék osztálya állt díszőrségben. Mögöttük sorakozott egy század gyalogság fegyverben, s az 1. honvéd vadászrezred egy osztálya fegyver nélkül, díszben. Ezekhez csatlakozott még a debreceni nemzetőrség lovas- és gyalog zászlóalja.⁷⁷ Reggel 9 órakor a város összes templomában megkondultak a harangok. A kivonult katonaság díszlövéseket adott le, s a városon kívül felállított honvéd tüzérség ágyúlövéseinek dübörgése mellett a római katolikusok templomában kezdetét vette a hálaadó istentisztelet sorja.⁷⁸ Itt báró Bémer László nagyváradai püspök⁷⁹ az összes katonai és polgári méltóságok jelenlétében szentmisét celebrált⁸⁰, melyet Lázár Miklós, a helybeli káplán beszéde követett.⁸¹

A katolikus templomból ünnepélyes díszmenetben vonult át a sokaság a reformátusok templomába, miközben a Zanini zenekar a Rákóczi-indulót játszotta. A Szabadság téren a templomig a helybeli nemzetőrök és a Bocskai-lovasok díszfala állt. A Nagytemplomban előbb Könyves Tóth Mihály tartott egyházi beszédet, utána Szoboszlai Pap István mondott könyörgést. „Szónoklata megragadó volt” – írja az *Alföldi Hírlap*.⁸²

Az istentisztelet végeztével általános katonai szemle következett a református templom előtti téren, ahová szintén díszmenetben vonult a tömeg.⁸³ Mészáros Lázár hadügyminiszter lelkesedésre buzdította a csapatokat és megelégedését fejezte ki eddigi hősiességükért.⁸⁴ A katonaság a zenekar és a nép éljenzésének kíséretében léptetett el a hadügyminiszter és táborkar előtt, közben az ágyúk dörögtek.⁸⁵ A díszszemle után a tömeg szétszórt és a délelőtti ünnepelés így a Szabadság téren ért véget.⁸⁶

Délután a debreceni Városerdőben – ma Nagyerdő – folytatódott tovább az ünnepély, ahová is kocsikon, lovon, gyalog vonult ki az ünneplő sereg. A Fürdőház előtt igen nagy volt az élénkség: a katonai zenekar különféle magyar, olasz és lengyel darabokat játszott miközben zsákba futást rendeztek.⁸⁷ Szószéket is állítottak, ami népgyűlés tartására hívta fel az emberek figyelmét. Ennek ellenére kb. délután 5–6 óráig senki sem jelent meg a szószéken, amikor is végre megpillantották kedvenc szónokukat, Besze Jánost, s felkérték arra, hogy tartson beszédet. Ő erre ekkor még nem vállalkozott, hanem előbb a sátoraljaujhelyi református lelkész, Vályi Pál szólt, és csak őt követte Besze. Az *Alföldi Hírlap* meg is jegyzi: „Jó lett volna, ha azok, kik a szószéket felállították, szónokokról is gondolkoztak volna.” A népgyűlés után „... a sült ökör tagolásához és a hordók ürítéséhez fogott a jókedvű közönség, s vidáman ünneplé meg a nép Mártius 15-két”.⁸⁸

Este az Országos Honvédelmi Bizottmány rendelete értelmében a várost kivilágították.⁸⁹ Arról, hogy este a városban mi történt, csak az *Alföldi Hírlap* tájékoztat, az is igen szűkszavúan: „... a városi nép derűlten tolongott az utcákon, örömmel beszélgetve a multról, s aggodalmasan ugyan, de jó reménnyel telten gondolva a kétes jövőre”.⁹⁰

Az ünnep leírása után rátérnék annak elemzésére:

A debreceni ünnep idő- és térstruktúráját vizsgálva elmondható, hogy az három fő részből állt: a délelőtti programból, melynek a belváros volt a színtere, a délutáni népiünnepélyből, amit a város erdőjében tartottak meg, s végül az esti kötetlen társalgásból, mely a város utcáin zajlott.

A délelőtti események nagyon pontosan meg voltak szervezve: az ünnepség a katolikus templomban kezdődött 9 órakor, a reformátusok templomában folytatódott 11 órakor, s végül a katonai díszszemlével zárult, ahogy a Honvédelmi Bizottmány azt elrendelte. A tömeg ünnepélyes díszmenetben vonult egyik helyről a másikra. Azt is elmondhatjuk, hogy mind a három tér egyaránt fontos és egyiket sem lehet a többi fölé emelni. A katolikus templomhoz való érkezés és a katonai szemle utáni szétoszlása a tömegnek párhuzamosan felel meg egymásnak: mindkettő része az ünnepi időstruktúrának, mégis jelentőségük kisebb, mint más részeké. Közelebb állnak a mindennapi gyakorlathoz.

A délutáni program sokkal kötetlenebb volt a délelőttinél. A rendelet csak arról tájékoztatott, hogy délután 3 órakor a város erdőjében népgyűlést fognak tartani. Abba viszont, hogy ez a népgyűlés hogyan szerveződik meg, és hogyan folyik le, már nem szólt bele. Az Alföldi Hírlapban szóvá is tették azt, hogy az ünnep rendezői nem gondoskodtak szónokokról.

Ez a délutáni oldott hangulat még bensőségesebbé vált este, amikor is az emberek kötetlenül beszélgettek a kivilágított utcákon. A délelőtti szervezettséggel szemben a délutáni és az esti programokat a rendezetlenség, a spontaneitás jellemezte.

Az ünneplők viselkedésével kapcsolatban azt mondhatjuk, hogy az emberek az alkalomnak megfelelően viselkedtek. Csak azt említi meg az egyik forrás, hogy jó lett volna, ha a református templomban nagyobb rendet tartottak volna.⁹¹ Az ünneplők ruházatáról pedig annyit írnak a források, hogy az emberek – lehetőségeikhez képest – ünnepélyesen voltak öltözködve, az ország hivatalnokai és a katonák teljes díszben vettek részt az eseményeken.⁹² Azért én itt megjegyzem, hogy a forrásokból az is kiderül, hogy az időjárás elég komor volt.⁹³

Az ünnepségen a rendeletnek megfelelően jelen voltak az ország legfőbb vezetői – csak Guyont és Mészároost említik név szerint a cikkek –, a Debrecenben lévő hadosztályok, a helybéli nemzetőrség, az ünnepi beszédek tartó egyházi személyek és természetesen a városi lakosság (férfiak és nők), és a vidéki vendégek.⁹⁴ Gyerekekről, ifjakról a források nem tesznek említést. Itt szeretném megemlíteni Székely József 1893-ban írt cikkét, mely arról számol be, hogy március 15-e egyéves ünnepét Kossuth Lajos ünnepelte meg legelőször a debreceni református templomban családjával együtt, valamint a délutáni programban is részt vett.⁹⁵ Ez azért érdekes, mert Kossuth – a dolgozatomban már említett – levelét 1849. március 15-én a táborban, Törökszentmiklóson írta feleségének, ami Székely József cikkének hitelességét erősen megkérdőjelezi.⁹⁶

Az ünnepségek általános elemzése

A Honvédelmi Bizottmány országos ünnepé nyilvánította március 15-ét.⁹⁷ Mivel Tiszántúl és Erdély volt ekkor magyar kézen, ezért az ünneplő helységek e területeken találhatók. A komáromiakról szóló cikk viszont azt is elárulja, hogy azokon a területeken, ahol nem volt mód az ünneplésre, ott is gondoltak március 15-re.⁹⁸

Békés megye a március 6-án tartott bizottmányi ülésen elrendelte, hogy március 15-ét

az egész megye minden községe ünnepelje meg.⁹⁹ Szegeden a március 12-én, Szentesen a március 14-én tartott közgyűlés,¹⁰⁰ Munkácson a várparancsnok (Mezősy Pál), Borgó-Tihán a határvonal parancsnok, Dobai József őrnagy rendelte el az ünneplést.¹⁰¹ Bár a többi forrás nem említi se közgyűlési határozatot, se más rendeletet, azért mégis kiérezhető belőlük, hogy nem spontán szerveződtek az ünnepségek ott sem.

Az ünnepségek idő- és térstruktúráját elemezve is azt mondhatjuk, hogy sokszor igen hiányosak az újságcikkek adatai. Hódmezővásárhelyen reggel 8 órakor indultak el az ünneplők a városházától a vásártérre. Itt kezdődött el az ünnepség, majd innen a nép a templomokba vonult.¹⁰² Szentesen délelőtt 10 órakor kezdődött az ünneplés a református egyházban.¹⁰³ Kolozsváron délelőtt 10 órakor kezdte beszédét Kemény Farkas alezredes, de azt nem tudni, hogy hol. Csány László országos biztos 11 órakor kezdte el beszédét a Bánffi örökösök erkélyén állva. Este a színházban díszelőadás volt, a tisztikar pedig estélyen vett részt B. vendéglője termében.¹⁰⁴ Munkácson az ünnepély reggelén megdördültek az ágyúk, majd a katolikus és a görög egyesült egyházak harangjai imára hívták az embereket.¹⁰⁵ Szegeden a Mars téren tartották meg az ünnepet, de hogy mely időpontban, arról a források nem írnak. Este a felsővárosi társalgási egyesület termében egyenlőségi fióktársulat alakítása céljából gyűlést tartottak.¹⁰⁶ Érmihályfalváról csak annyi derült ki, hogy az imaház volt az ünnepély színtere és hogy népgyűlést is tartottak.¹⁰⁷ Tordán a Keresztes mezőn, Borgó-Tihán „Istennek szabad ege” alatt ünnepeltek.¹⁰⁸ Marosvásárhelyről csak annyit írnak a források, hogy egyházi ünnepélyvel és táncestéllyel emlékeztek meg március 15-ről.¹⁰⁹ Beregszászról is csak annyit tudunk, hogy istentisztelet volt mind a katolikus, mind a református templomban.¹¹⁰ Naszódon az ottani fő őrhely előtti téren tartották meg az ünnepet,¹¹¹ Nagyváradon és Szamosújváron pedig estélyt tartottak az évforduló alkalmából.¹¹²

A fent írtak alapján jól látszik, hogy hol az idő, hol a tér megjelölése marad el a tudósításokban, a zerindai ünneplésről szóló cikkekben pedig mindkettő. Betlen, Makó, Kraszna, Zilah esetében csak azt sikerült megtudni, hogy a helységekben istentisztelet volt az évforduló alkalmából.¹¹³

Az ünnepek szervezésében, levezetésében egyházi és világi személyek egyenlő mértékben vették ki részüket. Hódmezővásárhelyen a város bírása, Szent János reggel 8 órakor kezébe vette a nemzeti zászlót és úgy vezette az ünneplőket a városházától a vásártérre. Itt a katonaság és a nemzetőrök álltak díszőrségben, s miután egy énekkel elénekelte Vörösmarty Szózatát, Vincze Sándor református oktató szólt a néphez. Az ünneplő tömeg (a cikk szerint 20 ezer fő) ezután a templomokba vonult imádkozni és alkalmi beszédet hallgatni.¹¹⁴ Gyulán Rászl József prépost és Szombathelyi Antal vice ispán szónokolt, Szakál Lajos főjegyző verset szavalt, majd Kenéz Lajos evangélikus lelkész beszélt a néphez.¹¹⁵ Szegeden Kremminger prépost misézett a Mars téren, majd ugyanott Szabados József hittanár mondott beszédet. Az ünnepélyen részt vett a katonaság, a nemzetőrség, a politikai hatóság és a különféle testületeken túl az összes tanuló ifjúság is, tanárainak vezetése alatt. S ott volt a nép „beláthatatlan tömege” is. Az esti gyűlést Lichtenstein Lajos debreceni központi választmányi tag vezette le.¹¹⁶ Sok helyen találhatunk az ünnep rendezői, főszereplői között tisztet is. A zerindiek ünnepségét a lelkész, Böszörményi, és a helybeli jegyző és nemzetőri százados, Tabajdi szervezte meg.¹¹⁷ Tordán Egloffstein alezredes nyitotta meg az ünnepélyt beszédével, és utána Miklós Miklós református lelkész szónokolt.¹¹⁸ A Kolozsvárról szóló cikk nem ír arról, hogy a városban lett volna istentisztelet a nagy napon, ellenben Csány László országos biztos és Kemény Farkas alezredes beszédét részletesen közli.¹¹⁹ Borgó-

Tihán Veress nevű tűzmester szónokolt¹²⁰, Szamosújváron Woronyeczky ezredes bált rendezett március 15-e tiszteletére.¹²¹ Szarvason az ottani gimnázium tanári kara buzgólkodott az ünnep sikere érdekében: Ballagi Mór nyelvész, Hajdú László és Greguss Ágost bölcsélet tanár mondott „lelkesítő” beszédet.¹²² Ez utóbbi a szabadságról szóló beszédét az ifjúság előtt mondta el „egy szerény tanház falai között” és e szónoklatát Gerő Ákos álnév alatt ki is nyomtatták.¹²³ A források mindig csak „tömeg”-ről, „nép”-ről beszélnek és schol sem említik, hogy az ünnepen milyen korosztály képviselte magát. Csak Reizner János szól arról, hogy a szegedi ünnepen részt vett az „összes tanuló ifjúság”.¹²⁴

Az ünnepek szimbólum rendszerét vizsgálva megemlítem még egyszer, hogy sok helyen a templom volt az ünnep egyik fő színtere, s harangzúgás hívta az embereket az istentiszteletre. Az ünnepség helyszínéül egy eleve kiemelt fontosságú helyet választottak: a templomot. Az itt megrendezett események ezáltal is szakrális jelleget s kiemelt fontosságot nyertek. Hasonlóan jelképes értelmű a tordaiak helyválasztása is, kik a Keresztes-mezőn tartották meg az ünnepet – azon a helyen, ahol a monda szerint Traianus császár a román nép őseit, a dacorománokat legyőzte, és ahol a „zsarnok” Mihály vajda életét befejezte.¹²⁵ „Itt a Basta sírjánál a mai idők sok Bastainak az első Basta sírversét óhajtjuk. Mert ezek arra mindnyájan méltók” – írja a másik cikk a tordaiak óhaját.¹²⁶

Bár a nemzeti zászlót csak néhány cikk említi, én mégis úgy érzem, hogy az mindenhol az ünnep legfontosabb kelléke lehetett. Az egyik forrás arról tudósít, hogy Békés megyében a fél vármegye zászlókkal valóságos búcsújárást rendezett Gyulára, a megye központjára.¹²⁷ Érmihályfalván a nemzeti zászlót egy nemzetőr tartotta a templom közepén az istentisztelet alatt, Kossuth koszorúval és nemzeti szalagokkal körülövezett arcképét pedig egy székre helyezték.¹²⁸ A zászlókkal kapcsolatban még megemlíteném, hogy Losoncon úgy ünnepeltek a hazafiak, hogy a templomok és a városháza tornyairol leszedték az osztrák zászlókat.¹²⁹ Kossuth-képpel pedig a kolozsvári ünnepről szóló cikkben találkoztam még.¹³⁰ Kolozsváron este a színházban, miután elénekelték Kölcsey Himnuszát, egy „allegóriai ábrázolat” azt mutatta, hogy „miként nyomja a’ gonosz szellem poklok fenekére a’ két fejű sast ’s tűnik elő varázs fényben Kossuth élet nagyságu képe a’ felhők megül”. Kolozsváron a honvéd tisztikar a B. vendéglőjében tartott estélyen elhatározta, hogy a város főterén levő Ferencz oszlopot „szabadság szobrává” és a főterét nevet „szabadság és unio-térre” fogják változtatni.¹³¹ Itt megemlítem, hogy a szegedi Mars tér nevével a francia forradalomra utal. A Honvédelmi Bizottmány a debreceni ünnepre vonatkozóan úgy rendelte, hogy ágyúlövések hirdessék az ünnepség kezdetét „mire nézve megtétettek az intézkedések, ennek a vidéken is előleges tudatására”.¹³² Az ünneplő helységek – mint az több forrásból kiderül – e rendeletet betartották és több városról tudjuk, hogy este kivilágították, ahogy azt Debrecenben is tették.¹³³

Röviden szólok még az ünnepségeken elhangzott szónoklatokról. Mindegyik beszéd központi témája – természetesen – 1848. március 15-e „nagyszerű eredményei”. Itt végül is az áprilisi törvények főbb pontjait sorolják fel, s arról beszélnek – sokszor igen hosszasan –, hogy a király hogyan lett hitszegő hű népéhez, a magyarokhoz. A beszédekre jellemző a fekete-fehér látásmód, az emelkedettség, a pátosszal teli fogalmazás. Az erősen túlzó jelzőkön, hasonlatokon, metaforákon keresztül szinte rázúdulnak a résztvevőkre a szónokok érzelmei és így a hallgatóság érzelmi befolyásolása is igen nagy lehetett. Bíró Sándor a királyt gyilkosnak nevezi, szónoklata tele van erős túlzásokkal: „A’ történet író, kiejti pennáját kezéből midőn hazánk e gyász napjait kezdi leírni, és a történet musája, fölajdul, szíve ketté reped, hanyat hull, és kétségbe esik, és le diktálni amaz osztrák ördögi ármánykodás által elő

idézett ezen irtozatos véres eseményt, nem képes.”¹³⁴ Szoboszlai Pap István a hazát „szerezett közanya”-nak nevezi¹³⁵, Szabados József pedig a magyar nemzetet kőszírthez és sértett oroszlánhoz hasonlítja.¹³⁶ Vásárhelyi Dániel a magyar faj kiirtásáról és ezredéves szabadságának elrablásáról beszél egyházi szónoklatában.¹³⁷ Csány László országos biztos is „fölvért oroszlán”-nak nevezi a magyart.¹³⁸ Egyedül Greguss Ágostról mondhatom el, hogy nem a szívekre, sokkal inkább a tanulók értelmére kíván hatni a szabadság fogalmának elemzésekor.¹³⁹ Befejezésül csak annyit szeretnék mondani, hogy mindezek, amiket a szónoklatokról elmondtam, az újságcikkekre is igazak. Ez a stílus a kor sajátja volt.

Március 15-e öröksége

„E’ napot, ez eseményt, (március 15-ét) a’ késő kor szemé elé állítani, nemzeti kötelesség...e’ czélból bizta meg a’ Pesten a’ rend fentartásában működő népválasztotta bizottmány az alólikt választmányt, hogy egy helyben a’ szabadság terén a’ nagy nap örökítésére felállítandó emlék végett az egész nemzet hozzájárulását fölkérje. E nap a nemzet ujja-születésének napja; emlékében a’ tetté vált függetlenség, szabadság, egyenlőség nagyszerű eszméjét örökítjük meg” – szolt az 1848. március 18-án kelt felhívás.¹⁴⁰

A szabadság oszlopának tervéről Majer István tanár a kassai *Képes Újság* 1848. április 22-i számában ismertető cikkel közölt. Helyénvalónak tartja, hogy „remek” cselekvéseit a nemzet megünnepelje, emlékmű állításával örökítse, és ezek által egyszersmind a kor nagy eseményeit és honszeretetét késő unokáiba is „átlehelje”.¹⁴¹

Az emlékmű ugyan nem készült el, de a forradalom és szabadságharc hívei fáradhatatlanul munkálkodtak március 15-e halhatatlanná tételén. E szellemnek a jegyében rendezték meg – egyrészt – az 1849-i ünnepségeket is, és Greguss Ágost is azért tartja szükségesnek, hogy az ifjúság a „többszörre balul értett” szabadság fogalmával tisztába jöjjön, mert a jövőben ők lesznek a haza szabadságának „fentartói, oszlopai”.¹⁴²

Az Esti Lapok¹⁴³ és az Alföldi Hírlap¹⁴⁴ cikkeiben remélik, hogy 1850. március 15-én már a nemzet kivívott függetlenségét ünnepelhetik meg. A Tiszavidéki Újságban az áll, hogy hazánk életében március 15-e örök emléküvé emelkedett fel¹⁴⁵, egy másik cikkében pedig március 15-e évenkénti megünnepeléséről ír.¹⁴⁶ „Emlékezzetek sokszor e napra, és imádjátok Istent, hogy még sokszor megünnepelhessük, és pedig békében, szabadon a nemzet gazdag nagyságában” – olvashatjuk a Nép Barátjában is.¹⁴⁷ Szoboszlai István és Szabados József ugyanezért könyörög a Mindenhatóhoz; a Közlöny pedig egyenesen arról ír, hogyha a szabadságát a nemzet kivívja, akkor március 15-étől fogja éveit számolni.¹⁴⁸

Összegzésként elmondhatjuk, hogy március 15-e megünnepelésének legfőbb funkciója egyrészt a szabadságharc elveinek minél nagyobb tömegekkel való megismertetése, másrészt a következő generációkkal való elfogadtatása volt. Március 15-e immár 150 éve az alkotmányosság és a nemzeti függetlenség jelképe. Eszméjét és megünnepelésének hagyományát a szabadságharc hívei hagyták ránk örökölni.

Irodalom

Források

Alföldi Hírlap, 1849. Országos Széchenyi Könyvtár. [A továbbiakban OSZK.]

BÍRÓ SÁNDOR: *Tábori szónoklat martius 15-én 1849-be*. Mondatott – Rétyi és Tábori Szonok által. Sepszi Szent Györgyön a Reformátusok Templomában. Brassó, 1849, 24. (OSZK)

Referátumok

- Esti Lapok*, 1849. (OSZK)
- Figyelmező*, 1849. (OSZK)
- Márczius 15-ikének első évfordulója*. Függetlenség, 1885. 73. sz. (Somogyi Könyvtár)
- Gerő Ákos beszéde a szabadságról*. Tartva Martius tizenötödikének első évnapján az ifjúság előtt. Szarvas 1849, 8 p. (OSZK)
- Márcziusi ünnepségek 1849-ben*. Hazánk, 1895. márc. 15. sz. (OSZK)
- Honvéd*, 1849. (OSZK)
- MÓD ALADÁR (főszerk.): *Kossuth Lajos összes munkái*. XIV. Budapest, 1953, Akadémiai Kiadó.
- Közlöny*, 1849. (Somogyi Könyvtár)
- Márczius Tizenötödike*, 1849. (OSZK)
- Nép Barátja*, 1849. (OSZK)
- SZOBOSZLAI PAP ISTVÁN: *Márczius tizenötödiki év fordulati országos ünnepély alkalmával a debreczeni helv. hitv. egyház nagy-templomában előmondott könyörgés*. Debreczen, 1849, 4. (OSZK)
- SZABADOS JÓZSEF: *Egyházi beszéd, melyet 1849. Évi martius 15-én, midőn új alkotmányunk évünnepé tartanék, Szegeden a Mars téren mondott*. Szeged, 1849, 14. (Somogyi Könyvtár)
- SZÉKELY JÓZSEF: *Hogy ünnepelte meg Kossuth 1849-ben márczius 15-ét?* Történelmi Lapok, 1893. (OSZK)
- Tiszavidéki Újság*, 1849. (Somogyi Könyvtár)
- ZUBOLY (Bányai Elemér): *Az első évforduló. Márczius 15-ike 1849-ben*. Vasárnapi Újság, 1906. 11. sz. (Somogyi Könyvtár)
- Alfred zu Windisch-Gratz hg. cs. kir. Altábornagy-Felix zu Schwarzenberg hg. Miniszterelnöknek. Maklár, 1849. Március 1. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Kabinetsarchiv, Geheimakten, Nachlass Schwarzenberg. Kt. 12. Nr. 481.
- B. PODMANICZKY FRIGYES: *Naplótöredékek 1824–1886*. II.kötet. 1844–1850. Budapest, 1887.

Feldolgozások

- BUCSAY MIHÁLY: *A protestantizmus története Magyarországon*. Budapest, 1985, Gondolat Kiadó.
- GRÁFIK IMRE – VOIGT VILMOS (szerk.): Adatok május elseje szemiotikájához. In *Kultúra és szemiotika*. Budapest, 1981, Akadémiai Kiadó, 239–256.
- HERMANN RÓBERT (szerk.): *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története*. Budapest, 1996, Videopont Kiadó.
- HOPPÁL MIHÁLY – NIEDERMÜLLER PÉTER: Társadalmi értékrend és szimbolikus kommunikáció. In Úók (szerk.): *Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Tanfolyamok. Budapest, 1983, 258–278.
- KOSÁRY DOMONKOS: *Újjáépítés és polgárosodás. 1711–1867*. Magyarok Európában. III. köt. Budapest, 1990, Háttér Kiadó.
- KOSÁRY DOMONKOS – NÉMETH G. BÉLA (szerk.): *A magyar sajtó története*. II/1. köt. 1848–1867. Budapest, 1985, Akadémiai Kiadó.
- LUKÁCSY SÁNDOR (szerk.): *Ez volt március 15-e. Kortársak írásai a forradalomról*. Budapest, 1989, Minerva.

- RAYMOND FIRTH: A „szimbólum” jelentése. In Hoppál–Nidermüller (szerk.) *Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből.* Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Tanfolyamok. Budapest, 1983, 187–197.
- REIZNER JÁNOS: *Szeged története.* II. köt. A XVIII. század végétől az 1879. évi árvízig. Szeged, 1899.
- SZÁNTÓ KONRÁD: *A katolikus egyház története.* II. köt. Budapest, 1988, Ecclesia.
- SZERB ANTAL: *Magyar irodalomtörténet.* Budapest, 1934, Magvető Könyvkiadó.
- SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái.* XIII. köt. Budapest, 1909.
- ZAKAR PÉTER: *A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–49-ben.* (Kézirat.) Szeged, 1998.

Jegyzetek

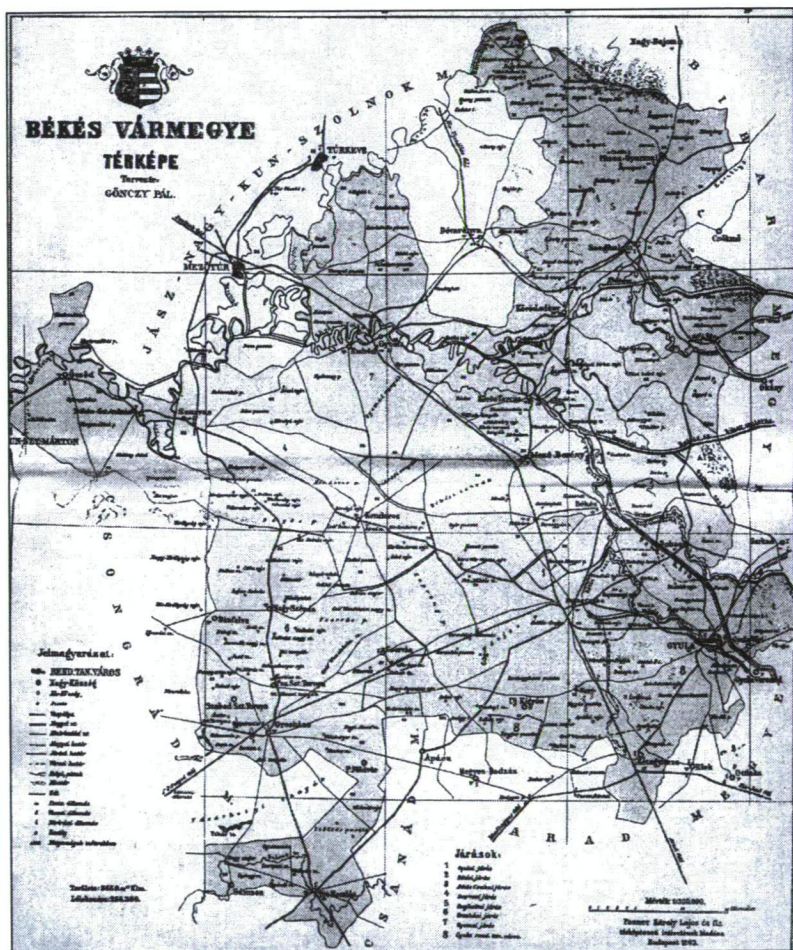
- ¹ *Közlöny*, [A továbbiakban K.] 1849. 66. sz.
- ² BÍRÓ SÁNDOR: *Tábori szónoklat mártius 15-én 1849-be.* Mondatott – Rétyi és Tábori Szonok által. Sepsi Szent Györgyön a Reformátusok Templomában. Brassó, 1849, 24 p. (OSZK.) [A továbbiakban: Bíró 1849.] címlap.
- ³ Kosáry–Németh: i. m. 54.
- ⁴ Az újságok lelőhelyét lásd az irodalomban.
- ⁵ Kosáry–Németh: i. m. 258.
- ⁶ Uo. 235–239.
- ⁷ Uo. 1985. 72.
- ⁸ Uo. 1985. 233.
- ⁹ Uo. 1985. 83–84.
- ¹⁰ Uo. 1985. 245–246.
- ¹¹ 1839-ben a konzervatív párt vezére Tolna megyében gróf Festetich Rudolf volt. Majorjában összegyűlt kortesei felett Pechovits nevű tisztartója gyakorolt felügyeletet. A Pechovits elnevezés ráragadt az egész pártra. Lásd B. Podmaniczky: i. m. 31–32.
- ¹² Kosáry–Németh: i. m. 176–178.
- ¹³ Uo. 1985. 231.
- ¹⁴ Hoppál–Nidermüller: i. m. 258.
- ¹⁵ Uo. 265.
- ¹⁶ Firth: i. m. 192.
- ¹⁷ Hoppál–Nidermüller: i. m. 276.
- ¹⁸ Firth: i. m. 195.
- ¹⁹ Hoppál–Nidermüller: i. m. 266.
- ²⁰ Uo. 276.
- ²¹ Hermann: i. m. 28–29.
- ²² Kosáry: i. m. 330.
- ²³ Hermann: i. m. 29.
- ²⁴ Kosáry: i. m. 331.
- ²⁵ Mód: i. m. 655.
- ²⁶ Szinnyei: i. m. 591. 591.

- ²⁷ Székely: i. m. 70.
- ²⁸ Kosáry: i. m. 330.
- ²⁹ Tiszavidéki Újság, (a továbbiakban TU), 1849. 23.sz.
- ³⁰ TU, 1849. 20. sz.
- ³¹ Szerb: i. m. 303.
- ³² Alföldi Hírlap, [a továbbiakban AH], 1849. 22. sz.
- ³³ Marczius Tizenötödike, [a továbbiakban MT] 1849. 28. sz.
- ³⁴ Székely származású református lelkész. 1848-ban a radikális politikai beállítottságú erdélyi protestánsok egyik legismertebb alakja, Kossuth feltétlen híve, a rétyi nemzetőrség szervezője és századosa. Tábori lelkész az erdélyi hadseregben. Lásd Zakar: i. m.
- ³⁵ Bíró: i. m. 11–12.
- ³⁶ Szerb: i. m. 301.
- ³⁷ TU, 1849. 20. sz.
- ³⁸ K, 1849. 54. sz.
- ³⁹ Kosáry: i. m. 232–335.
- ⁴⁰ K, 1849. 53. sz.
- ⁴¹ Szabados: i. m. 6.
- ⁴² Esti Lapok [a továbbiakban EL], 1849. 24. sz.
- ⁴³ AH, 1849. 22. sz.
- ⁴⁴ K, 1849. 62. sz.
- ⁴⁵ Szoboszlai Pap: i. m. 1.
- ⁴⁶ Bucsay: i. m. 183.; Szántó: i. m. 405.
- ⁴⁷ K, 1849. 66. sz.
- ⁴⁸ K, 1849. 61. sz. és 62. sz.
- ⁴⁹ K, 1849. 56. sz.; Reizner: i. m. 149.; TU, 1849. 24. sz. és EL, 1849. 18. sz.
- ⁵⁰ Honvéd [a továbbiakban Ho], 1849. 72. sz.
- ⁵¹ Bíró: i. m. 7.
- ⁵² K, 1849. 62. sz.
- ⁵³ Szabados: i. m. 6.
- ⁵⁴ K, 1849. 66. sz. és Szabados 1849. 7.
- ⁵⁵ K, 1849. 54. sz.
- ⁵⁶ Szoboszlai: i. m. 1.
- ⁵⁷ Ho, 1849. 69. sz.
- ⁵⁸ Bíró: i. m. 8.
- ⁵⁹ EL, 1849. 19. sz.
- ⁶⁰ Szabados: i. m. 3.
- ⁶¹ Bíró: i. m. 10.
- ⁶² Szoboszlai: i. m. 3.
- ⁶³ TU, 1849. 19. sz.
- ⁶⁴ K, 1849. 54. sz.

- ⁶⁵ Bíró: i. m. 14.
- ⁶⁶ Zakar: i. m. 1998.
- ⁶⁷ MT, 1849. 31. sz.
- ⁶⁸ MT, 1849. 37. sz.
- ⁶⁹ Hazánk [a továbbiakban Ha], 1895. márc. 15-i sz.
- ⁷⁰ Alfred zu Windisch-Grätz hg. cs. kir. altábornagy – Felix zu Schwarzenberg hg. miniszterelnöknek. Maklár, 1849. március 1.
- ⁷¹ MT, 1849. 26. sz.
- ⁷² K, 1849. 62. sz. és AH, 1849. 34. sz.
- ⁷³ K, 1849. 53. sz.
- ⁷⁴ EL, 1849. 24. sz.
- ⁷⁵ Az elemzések elkészítésében az *Adatok május elseje szemiotikájához* című cikk segített. Lásd Gráfik-Voigt: i. m. 239–256.
- ⁷⁶ AH, 1849. 22. sz.
- ⁷⁷ K, 1849. 55. sz. és Vasárnapi Újság [A továbbiakban VU], 1906. 11. sz.
- ⁷⁸ VU, 1906. 11. sz.
- ⁷⁹ A szabadságharcért kifejtett tevékenységéért Haynau halálra ítélte, majd az ítéletet 20 évi börtönre változtatta. A közvélemény felzúdulásának hatására a kormány a püspököt Bécsbe vitette, lemondatta és kolostorba internálta. Szántó: i. m. 406.
- ⁸⁰ K, 1849. 55. sz. és VU, 1906. 11. sz.
- ⁸¹ AH, 1849. 23. sz. és EL, 1849. 19. sz.
- ⁸² AH, 1849. 23. sz. és EL, 1849. 19. sz.
- ⁸³ AH, 1849. 23. sz., K, 1849. 55. sz. és VU, 1906. 11. sz.
- ⁸⁴ VU, 1906. 11. sz.
- ⁸⁵ K, 1849. 55. sz.
- ⁸⁶ AH, 1849. 23. sz.
- ⁸⁷ K, 1849. 55. sz., EL, 1849. 19. sz. és VU, 1906. 11. sz.
- ⁸⁸ AH, 1849. 23. sz.
- ⁸⁹ EL, 1849. 19. sz.
- ⁹⁰ AH, 1849. 23. sz.
- ⁹¹ AH, 1849. 23. sz.
- ⁹² K, 1849. 55. sz.
- ⁹³ AH, 1849. 23. sz. és EL, 1849. 19. sz.
- ⁹⁴ AH, 1849. 23. sz. és K, 1849. 55. sz.
- ⁹⁵ Székely: i. m. 70.
- ⁹⁶ Mód: i. m. 655.
- ⁹⁷ K, 1849. 55. sz.
- ⁹⁸ MT (Pest), 1849. 28. sz.
- ⁹⁹ K, 1849. 56. sz.
- ¹⁰⁰ Reizner: i. m. 149.; TU, 1849. 24. sz.

- ¹⁰¹ AH, 1849. 29. sz. és Ho, 1849. 69. sz.
- ¹⁰² TU, 1849. 23. sz.
- ¹⁰³ TU, 1849. 24. sz.
- ¹⁰⁴ Ho, 1849. 67. sz.
- ¹⁰⁵ AH, 1849. 29. sz.
- ¹⁰⁶ TU, 1849. 21. sz.
- ¹⁰⁷ K, 1849. 62. sz.
- ¹⁰⁸ Ho, 1849. 72. sz. és 69. sz.
- ¹⁰⁹ K, 1849. 65. sz.
- ¹¹⁰ K, 1849. 66. sz.
- ¹¹¹ AH, 1849. 26. sz.
- ¹¹² Ho, 1849. 69. sz. és 74. sz.
- ¹¹³ K, 1849. 61. sz., TU, 1849. 22. sz., Ho, 1849. 74. sz. és VU, 1906. 11. sz.
- ¹¹⁴ TU, 1849. 23. sz.
- ¹¹⁵ Ha, 1895. márc. 15-i sz.
- ¹¹⁶ Reizner: i. m. 149. és TU, 1849. 21. sz.
- ¹¹⁷ K, 1849. 61. sz.
- ¹¹⁸ Ho, 1849. 72. sz.
- ¹¹⁹ Ho, 1849. 67. sz.
- ¹²⁰ Ho, 1849. 69. sz.
- ¹²¹ Ho, 1849. 74. sz.
- ¹²² Ha, 1895. márc. 15-i sz.
- ¹²³ *Gero Ákos beszéde a szabadságról.* Tartva Martius tizenötödikének első évnapiján az ifjúság előtt. Szarvas 1849. [A továbbiakban: Gero.] 3.
- ¹²⁴ Reizner: i. m. 149.
- ¹²⁵ Ho, 1849. 72. sz.
- ¹²⁶ EL, 1849. 24. sz.
- ¹²⁷ Ha, 1895. márc. 15-i sz.
- ¹²⁸ K, 1849. 62. sz.
- ¹²⁹ MT, 1849. 37. sz.
- ¹³⁰ Ho, 1849. 67. sz.
- ¹³¹ Ho, 1849. 67. sz.
- ¹³² AH, 1849. 22. sz.
- ¹³³ TU, 1849. 23. sz., K, 1849. 65. sz., AH, 1849. 34. sz. és Ho, 1849. 72. sz.
- ¹³⁴ Bíró: i. m. 6.
- ¹³⁵ Szoboszlai: i. m. 3.
- ¹³⁶ Szabados: i. m. 6.
- ¹³⁷ K, 1849. 62. sz.
- ¹³⁸ Ho, 1849. 67. sz.

- 139 Gero: i. m. 1849.
 140 Hermann: i. m. 28.
 141 Lukácsy: i. m. 300.
 142 Gero: i. m. 1849: 4.
 143 EL, 1849. 19. sz.
 144 AH, 1849. 22. sz.
 145 TU, 1849. 23. sz.
 146 TU, 1849. 20. sz.
 147 Nép Barátja [a továbbiakban NB], 1849. 9. sz.
 148 1849. 54. sz.

Békés

Hajdani vármegyéink

Békés vármegye hazánk tiszántúli területének egyik vármegyéje volt. Területét, mely 3558,10 km²-t tett ki, északon Jász-Nagykun-Szolnok, keleten Bihar, délen Arad és Csanád, nyugaton Csongrád vármegye határolta. Földje végtelen róna, melynek tengerszint feletti magassága 85 és 95 méter közt ingadozik, s csak egyetlen helyen, Orosházától keletre emelkedik 101 méterig. Békés északi és keleti részét a Körös vízrendszere hálózta be. A Fekete- és Fehér-Körös Gyula táján lép a megye földjére, 4 km-rel a város alatt egyesül. Innen Kettős-Körös néven tovább folyva a Sebes-Köröst veszi fel. E folyók azelőtt kiszámíthatatlan károkat okoztak, ezért a XVIII. század elején megkezdték szabályozásukat. Több kilométer hosszú csatornával csapolták le a Körösöket, ezáltal 17 000 hektár szántóföldet nyertek. A megye éghajlata az Alföld tipikus jellemvonásait mutatja, vagyis a hideg telet forró nyár követi. Az évi középhőmérséklet 11–12 °C. A csapadék évi átlagos mennyisége 597 mm, így e terület hazánk egyik legszárazabb vidéke.

A vármegye területe ásványkincsekben szegény. Egyedül a téglagyag az, amely szinte korlátlan mennyiségben és számos helyen előfordul. A termőterület óriási kiterjedésű. A termékeny síkságon a búza-termesztés a legjelentősebb. Kevésbé jelentékeny a rozs és zab termesztése. Termelnek még hüvelyes veteményt, burgonyát, kukoricát, takarmányrépát, repcét, valamint dohányt. A hosszú felsorolásból azonban a szőlészetet sem illik kihagyni, hiszen a me-

gyében jó csemegeszőlőt termelnek. Az állattenyésztésnek csak egyes ágai mutatnak haladást, így a szarvasmarha-, sertés-, valamint baromfitenyésztés. A halászat a folyók szabályozása folytán ugyan sokat veszített jelentőségéből, de a Körösben harcsák és pontyok nagy mennyiségben találhatók.

Fényes Elek 1842-es *Statistika* című műve szerint Békés vármegye összlakossága 153 018 fő. Az 1891-es felmérés szerint 258 386 fő a vármegye lakosainak száma, melyek közt 188 781 magyar (73,1%), 56 876 tót (22%), 6110 német (2,4%) és 6019 román (2,3%) található. A magyarság – a békéscsabai járást kivéve – mindenütt abszolút többségben van. A tótok Békéscsabán, Szarvason és Tótkomlóson, a németység csak Mezőberényben és Gyulán lakik nagyobb tömegben. A lakosság túlnyomó része földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik.

A megye ipar tekintetében sohasem tűnt ki. A XVIII. században a megyében csak 5 iparos volt, s a legszükségesebb iparcikkeket máshonnan kellett behozatni. Ezért *Tessedik Sámuel* 1780-ban Szarvason ipari tanintézetet létesített. A megyében leginkább gőzmalomok és téglagyárak vannak. A kereskedelemben a gabonaforgalom a legjelentősebb, melynek fő piaca Békéscsaba. Ezenkívül minden nagyobb településnek látogatott, főleg marhavásárai vannak. Közlekedés tekintetében a megye sokáig elhanyagolt állapotban volt. A forgalmat majdnem kizárólag a vasutak ragadták magukhoz, melyek több irányban szelik át a megyét. Fővonaluk

a Budapest–Arad vonal, mely a megyét egész hosszában szeli. Békéscsabánál a Szed–Nagyvárad vonal metszi.

A közművelődés fejlődése nagyot lépett előre. Az iskolák száma 1890-ben 225-re rúgott. Ez azt jelenti, hogy a megyében nemcsak népiskola volt, hanem kisdudóvó, alsófokú iparos és kereskedelmi iskola, polgári iskola, valamint gimnázium. A lakosságnak mindössze 26,7%-a nem látogatta az iskolát. Békés közigazgatásilag egy rendezett tanácsú városra és 7 járásra oszlott. A vármegye római katolikus egyháza a csanádi, a nagyvárad és váci püspöki egyházmegyéhez volt beosztva. A görög katolikusok a nagyvárad egyházmegye, a görögkeleti egyház az aradi püspöki egyházmegye, míg a helvét hitvallásúak egyháza a tiszántúli kerület fennhatósága alá tartoztak.

A megye története

Békés vármegye nevét a békési vár adta. Azzal kapcsolatban, hogy honnan is vette a békési vár ezt a nevet, több vélemény fogalmazódott meg. Vannak, akik azt egy valamikori békekötéstől származtatják, mely hajdan e vidéken létesült; Anonymus szerint Árpás és Marót bihari vezér között. Kevéssel utóbb épült fel Békés vára a Fehér- és Fekete-Körös egybefolyásánál. Mások szerint a legvalószínűbb, hogy Békés hasonló nevű birtokosáról kapta a nevét. Még a XVI. század derekán is Békés vármegye nagy részét a Békéssy család bírta, mely ősi nevét a terület legelső elfoglalótól vehette. Ami a vármegye kiterjedését illeti, az országban talán egy vármegyének sem változtak annyira időről időre a határai, mint Békésnek. II. József uralkodása alatt Békést Csanáddal és Csongráddal egyesítette, halála után azonban a megye visszanyerte önállóságát. Az 1848–49-es események után a nagyvárad kerülethez tartozott és császári kormánybiztos igazgatta, de már 1849-ben visszakapta

önállóságát. A megyét 1850-ben Csanáddal ismét egyesítették, 1851-ben azonban újra önállóvá lett.

Békés vármegye területén lakó népekről, szokásairól a legrégebbi időkre vonatkozólag nem sokat és főként bizonyosan nem tudunk. Jordanes ravennai püspök említi a Maros és Körös vidékét, mint a vandálok tartózkodási helyét. Őket a gótok, a hunok, a gepidák és az avarok váltották fel. Amikor a magyar törzsek megérkeztek, itt nagy számú szlávssággal találták magukat szemben.

A vármegyében a Gyulák törzse volt az úr, de a Vata és Zsolt nemzetségnek is volt birtoka a megye területén. A XIII. században egyszerre szervezetten tűnik elénk Békés vármegye, melynek feje akkoriban egy Pál nevű várispán volt. A tatárok megjelenésével a síkvidék teljesen lakatlanná vált. Olyan kevés adózó maradt ekkor a megye területén, hogy a század végéig egyetlen főúr sem akadt, aki a megyét elkerlte volna a királytól. IV. Béla mégis visszaállította az akkor még félig-meddig katonai jellegű vármegyét. A megye délnyugati részén fekvő területeket az akkoriban beköltözött kunok kapták. Ez volt a megye első területi megcsonkítása. A királyi hatalomnak a következő századokban történt lassankénti lehanyatlásával egyes gazdag főúri családok jutottak hatalomra; a Barsa, Szenthe, Mágocs nevű családok lettek a legbefolyásosabbak. Mátyás király uralkodása alatt nagy változások történtek a megye életében. Ő helyezte a megye székhelyét Gyulára és emelte szabad királyi városi rangra. Ez időtől fogva a gyulai várnagyok közül kerültek ki a megye fő- és alispánjai. Mátyás halála után Corvin János kérte a gyulai főispánságot, aki mértéktelen adományozásaival igyekezett a megyebeli nemességet a maga pártjára állítani.

Az 1514-es parasztlázadásban résztvevő paraszthad átvonult a vármegye területén. Maga Dózsa György Békésen ütött táborn,

és innen vonult Gyula felé. A gyulai Gaál család levéltári adatai szerint Gyula alatt történhetett az összeccsapás a felkelők és a nemesek között. Mivel a jobbágyságnak a lázadás leverése után aránylag sokkal jobb dolga volt a hatalmas gyulai uradalomban, így Temes, Torontál és Csanád megyékből számos jobbágyszőkött át.

Még magához sem térhetett a megye a mohácsi vész borzalmai után, amikor újabb megpróbáltatás érte. Mindjárt a következő évben Cserni Jován rác parasztszervező több ezer fős csapatai élén Temes, Bács és Békés vármegyéket pusztította. Szapolyai a váradi püspököt, Czibak Imrét bírta meg sereg szervezésével, amiből Gyula vára is kivette a maga részét: Czibak Imrének puskaport ajándékozott. A püspök a Maros mellett verte szét Cserni seregét.

A törökök jelenléte tovább nehezítette a vármegye helyzetét. Az 1550-es évek első felében állta ki Gyula az első török ostromot, ekkor még visszaverték a támadást. Nem sokkal ezután Kerecsényi László lett a gyulai kapitány. Ő még egy ideig féken tudta tartani a fenyegető török hadakat, de sajnos nem sokáig. Gyula 1566-os eleste egész Békés vármegyének török kézre jutását jelentette. A törökök a megye területét két részre osztották. Nagobbik része az újonnan létesített gyulai szandzsákhhoz tartozott, a másik a szolnoki szandzsák részét alkotta. Gyula visszafoglalása nem volt könnyű feladat. Hogy a vár bevételeit sietessék, 1687-ben a király rendeletére az egész környéket elnéptelenítették, hogy az őrség sehol se találjon élelemre. Végül csak 1695 januárjában vonultak be keresztény csapatok a várba, s ezzel lezárult a 129 évig tartó török uralom Békés vármegyében.

A törökök kivonulása után a megye területét a Maros mentén szerveződő Határ-örvidékbe akarták beolvasztani, így érthető a megye tiltakozása és a Rákóczi-felkeléshez való csatlakozása. Az 1711-es szatmári béke

végre meghozta a megyének is a békés fejlődés lehetőségeit. A megye lassan népesedni kezdett, de az eredeti lakosok közül csak kevesen tértek vissza. Az önként ideköltözöttek leginkább Biharból és Szabolcsból érkeztek. A birtokosok ezenfelül még betelepítésekkel is igyekeztek adózóik számát növelni. Ilyen telepítésekben Harruckern János György járt az élen, aki a kincstárnak tett szolgálataiért cserébe kapta III. Károlytól a Békés megyei területeket 1719-ben. Ő telepítette be Csaba, Szarvas, Gyoma, Békés és más községek lakóit. Az 1848-ig nem háborított béke kedvező volt a megyére nézve, gazdasági élete meglepő lendületet vett. A haladás főleg báró Wenckheim Béla érdeme volt. Ugyan háború nem zavarta a békés fejlődést, nehézségek azonban voltak, amikkel meg kellett küzdeni. Ilyen volt a megye egészségtelen éghajlata és a mocsarak gőzölgése, mint a betegségek gyakori okozói. A legborzasztóbbak az 1738-as csabai pestis-, valamint az 1831-es kolerajárvány voltak. Az 1848–49-es események nagy visszhangra találtak a megyében. A nyár folyamán a megye 4000 főnél nagyobb nemzetőr-csapatot küldött a Délvidéken lázadó szerbek megfékezésére, majd önkénteseket az aradi táborba. A megye 1911 honvédjét a 30. honvédszászlóalj felosztása után különböző zászlóaljakba osztották be. A világosi fegyverletétel után a fogságba esett magas rangú honvédtiszteket a Gyulára érkező orosz had magával hozta, köztük Damjanichot is, s itt folytak a tárgyalások az oroszok és az osztrákok között e magas rangú foglyok kiadatása ügyében. Az oroszok a foglyok átadása után kivonultak a megyéből.

A kötelező örökváltság nem teljesítette a hozzá fűzött reményeket, a jobbágyság nagy része elszegényedett és zsellérsorba került. Így a XIX. század közepétől lappangó állandó elégedetlenség a század végén az Oroszházán, majd Csabán kitört és nyílt zendülésben

mutatkozott meg. Békéscsabán még 1905-ben is volt tüntető felvonulás, melyhez Áchim András is csatlakozott. Az első világháborúban a megye katonái a 101-es császári gyalogezredbe, valamint a magyar királyi 4. honvéd gyalogezredbe voltak beosztva. A trianoni béke folytán Békés elvesztette Erdély felé való összeköttetését. A háborút követő időkben előtérbe került az állattenyésztés, valamint fejlődésnek indult a gyümölcstermesztés, melyet az 1925. évi pusztító árvíz zavart meg. A II. világháborúban a Vörös Hadsereg egységei 1944. szeptember 23-án Battonyánál lépték át a trianoni magyar határt, majd október 6-án felszabadult

egész Békés megye. A megye székhelye 1950. június 1-jén Békéscsaba lett, amely nemcsak gazdaságilag, de közigazgatásilag és kulturálisan is a megye kiemelkedő centrumává vált.

Felhasznált Irodalom

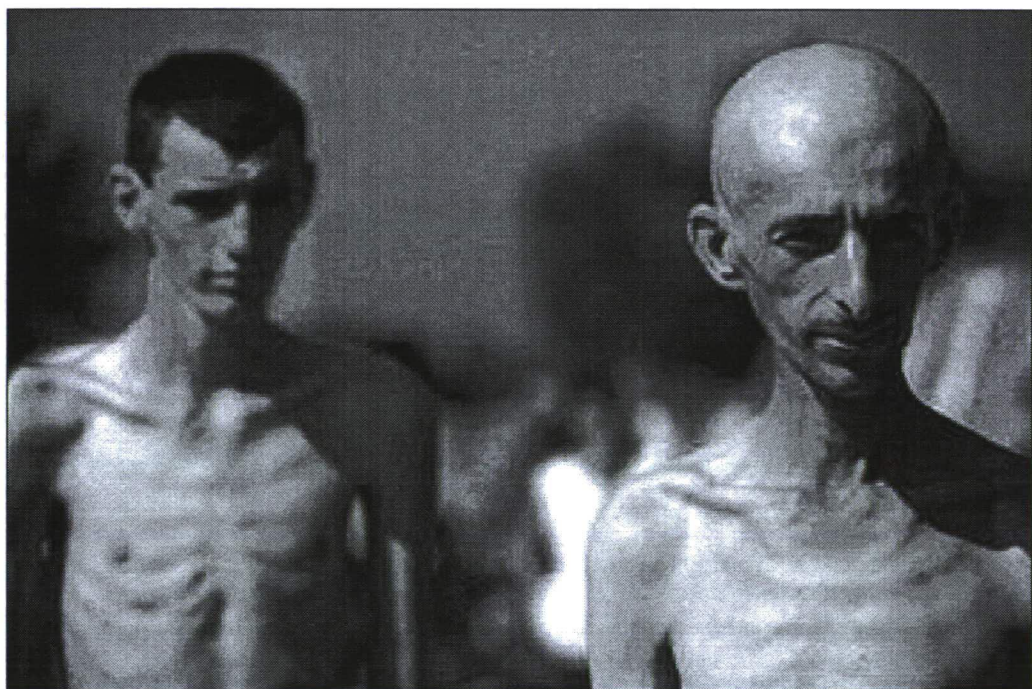
Pallas nagylexikon. Budapest, 1895.

Magyarország megyéi és városai. Budapest, 1975

HAÁN LAJOS: *Békés vármegye hajdانا.* I. köt. Pest, 1870.

MÁRKUS GYÖRGY (szerk.): *Békés vármegye.* Budapest, 1936.

BALOGH ZSUZSANNA

1. ábra A TRNOPOLJE-I KONCENTRÁCIÓS TÁBOR FOGJAI

FORRÓ LAJOS

Balkane moj – Az én Balkánom 13.

Loša noć, bježim iz grada, oni dolaze*

A nyugati világ egyetértett abban, hogy humanitárius segítséget kell biztosítani az ostromlott Szarajevó lakosságának. Nyilvánvalóvá vált: ha nem érkezik élelem, rengeteg ember fog éhen halni. 1992. június 8-án az ENSZ Biztonsági Tanácsa jóváhagyott egy tervezetet a szarajevói repülőtér irányításának átvételéről. Az előkészületek már javában folytak, amikor MacKenzie tábornok telefonhívást kapott, melyben tudatták vele, hogy François Mitterrand – Franciaország elnöke – úton van a főváros felé, hogy találkozzon Alija Izetbegović-csal. MacKenzie-nek sikerült elérnie, hogy a francia elnök Karadžić-csal is kezét fogjon. A küldetés sikeresnek bizonyult: megnyitották a szarajevói repülőtérrel. A világ számára úgy tűnt, a szerbek engedményekre is hajlamosak időnként. A sors fintora azonban, hogy ugyanezen az éjszakán több mint kétszáz muzulmán vertek agyon a Szarajevótól néhány kilométerre fekvő Keraterm fogolytáborban. A feloldott légifolyosón azonban rövid időn belül 150 tonna élelmiszer jutott el Szarajevóba.

A nyár végére a szerb erők elfoglalták a köztársaság területének kétharmadát. A harcok legnagyobb intenzitással északon folytak, az ún. kelet–nyugat folyosóért, amely összekötötte a nyugat-boszniai és a horvátországi szerb fennhatóság alatt álló területeket. A szerb ellenőrzésű területeken mindössze néhány bosnyák kézen lévő város maradt. Srebrenica, Žepa és Gora, de mintegy szigetet képeztek a nagy szerb tenger-

ben. A negyedik terület pedig maga a főváros, Szarajevó volt.

Mindezek tükrében nyílt meg 1992. szeptember 18-án a genfi *Jugoszlávia-konferencia*. A béketárgyaláson kis-jugoszláv részről Milošević mellett az újonnan kinevezett jugoszláv miniszterelnök, *Milan Panić*, valamint *Dobrica Ćosić* államelnök is megjelent. Panić-ot, a belgrádi születésű kaliforniai milliommost maga Milošević választotta. Úgy gondolta, hogy ő majd híven követi utasításait. Tévedett. Jugoszlávia miniszterelnöke elkötelezte magát a háború befejezésére. A konferencián a két politikus egyfolytában vitatkozott. Milošević egyszer meg is fenyegette, hogy „bever” neki egyet. Amikor pedig Milošević kért szót, Panić egy papírlapot tett a szerb elnök elé, melyen angolul volt ráírva: „shut up” (kuss). Majd bejelentette, hogy ezen a konferencián Miloševićnek nincs joga felszólalni. Az ülés közepénjében a november 19-én hivatalosan ismertetett ún. Vance–Owen-terv szerepelt, amely Bosznia-Hercegovinát „svájci mintára” 10 etnikai kantonra osztaná. A tervek szerint az oktatás, közlekedés és a rendőrség egymástól függetlenül működhetne.

1992. szeptember 23.: Az ENSZ Biztonsági Tanácsa megszüntetnek nyilvánítja Jugoszlávia ENSZ tagságát, és nem ismeri el Kis-Jugoszláviát jogutódnak.

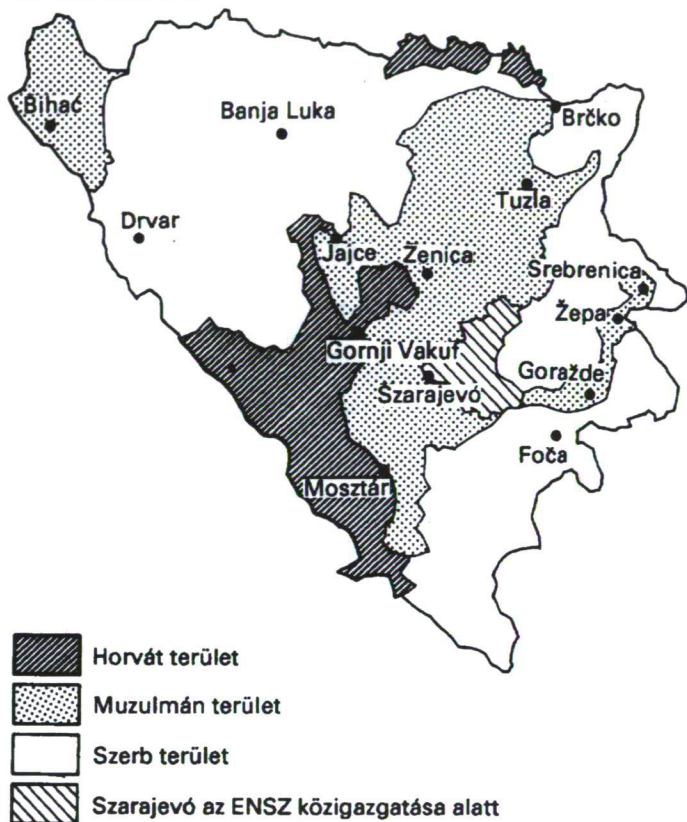
1992. október 31.: A szerb autonómiák (Banja lukai Boszniai Karajina, Északkelet-bosznia Autonóm Terület, palei Romanija, trebinjei Hercegovinai Szerb Autonóm Terület) egyesítésével létrejön a Pale székhelyű „Bosznia-Hercegovinai Szerb Köztársaság”.

A már említett Srebrenica valamiféle menedékhelynek számított a muzulmánok részére a szerbek által ellenőrzött területe-

* Az AZRA zenekar *Kurvini sinovi* című dala, melynek jelentése: Baljós éjszaka, menekülők a városból, jönnek!

1993. szeptember:

Az Owen és Stolenberg közreműködésével készült szerb és horvát terv Bosznia felosztására

2. ábra

ken. A várost körülvevő falvakból ide menekült a bosnyák lakosság nagy része. Egy fiatal bosnyák rendőr, *Naser Orić* (aki Slobodan Milošević testőre volt!) felkelést szervezett a szerb erők Srebrenicából való kiűzésére. Ennek következményeként a szerb erők áprilisban bekerítették, és megadásra szólították fel a várost. A heves tüzéségi tűz következtében a városban szükségállapotot rendeltek el. A támadást követően Morillon tábornok, a boszniai ENSZ erők főparancsnoka ellátogatott

Srebrenicába és a várost hamarosan biztonsági övezetté nyilvánították. A tábornok egyik embere Muriel, Cornelis belga segélymunkás így emlékszik vissza az esetre:

„A kórházban voltunk, és hallottuk a hangosbeszélő recsegését. Az ablakhoz mentünk, és ott volt Morillon: »Mostantól az ENSZ védelme alatt állnak.« Egyszerre kitört belőlünk a nevetés. Annyira abszurd volt, hogy ő ott áll, és az emberek meg figyelik. Branko, a tolmács sem tudta megőrizni komolyságát. Felhúzták az ENSZ lobogóját. Eric, a doktorunk azt mondta: »Na, nekünk ennyi. Nyakig vagyunk a szarban! «»

Az ostrom természetesen folytatódott. Április 12-én *Louis Gentile* az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának a helyszínen tartózkodó egyetlen hivatalnok, ezt a jelentést küldte belgrádi felettesének:

„Tizennégy halottat találtak az iskolaudvaron. Testrészek és emberi hús lógott az iskolaudvar kerítéséről. A föld szó szerint nedves volt a vértől. Egy hatéves korú gyereknek lerepült a feje. Két szekeret láttam tele holttesttel. Rettegve gondoltam arra, hogy éjszaka, mikor megpróbálok elaludni, ezeket a képeket fogom látni magam előtt. Ezt a szörnyűséget sosem leszek képes megemészteni.”

A város védői hamarosan kapituláltak. Ennek az lett a következménye, hogy leszerelték a muzulmán katonákat, és kanadai katonák érkeztek Srebrenicába. Ez nagyjá-

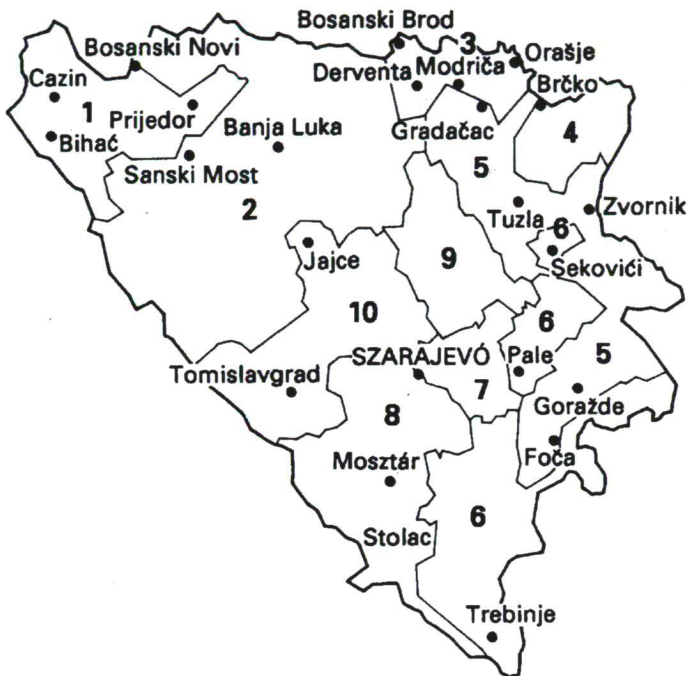
ból meg is felelt a szerbeknek, aki ilyen feltételek mellett bármikor birtokba vehették a stratégiailag nagyon fontos települést.

1993. január 2.: A genfi Jugoszlávia-konferencia tárgyalóasztalhoz ült az összes harcoló fél. Mindannyian elfogadták a véglegesített Vance–Owen tervet, csak Karadžić vonakodott. Azonban 1993. május 1-jén az athéni konferencián – a folyamatos rábeszélések mellett – a boszniai szerbek vezetője is ellátja kézjegyével a béketervet. Az aláírás történéseit Crna Gora elnöke Bulatović mesélte el később:

„Abban a pillanatban Mitcokakisz egyszer csak feltűnt a színen. Elővette a tollát és behívott egy fotóst a másik szobából, aki készenlétbe állt, hogy lekapja, amikor Karadžić aláírja a dokumentumot. Rögtön utána felhívtuk Owent, aki alig hitt a fülének.”

Az egész ceremónia mégis egy színjátékra hasonlított, hiszen Karadžić aláírása mit sem ért, amíg azt a boszniai szerbek parlamentje nem ratifikálja. Ennek megvitatására 1993. május 4-én került sor Paléban. A megosztott honatyák végül zárt ülésen elutasították a Vance–Owen béketervet. Hiába érvelt mellette még Milošević, is a küldöttek figyelmét jobban lekötötte Mladić tábornok térképekkel tarkított beszámolója, amely ismertette, milyen területi veszteségek érik a szerbeket a béketerv elfogadása esetén. Milošević ezután sem tétlenkedett. Hazatérése után azonnal bejelentette, hogy

1993. tavasza: Vance és Owen terve

1, 5, 9	Muzulmán körzetek
2, 4, 6	Szerb körzetek
3, 8	Horvát körzetek
10	Muzulmán-horvát vegyes körzet
7	Szarajevó mint különleges státuszú város

3. ábra

Belgrád megvonja minden támogatását a Republika Srpskától.

1993. május 26.: Az ENSZ BT nemzetközi bíróság felállításáról dönt, melynek feladata a jugoszláviai háborús bűnök kivizsgálása és a bűnösök felelősségre vonása.

1993. június 6.: Az ENSZ BT hat biztonsági zóna felállításáról dönt Bosznia-Hercegovinában (Bihać, Tuzla, Szarajevó, Srebrenica, Žepa, Gorazde).

A területosztokodás feszült viszonyt teremtett a bosnyákok és a horvátok között is. A boszniai nacionalista horvátok nem hittek egy életképes Bosznia-Hercegovina megvalósításában és minél nagyobb területet szerettek volna kihasítani a volt tagköztársaságból. Az ellenségeskedés 1993 áprilisára totális háborúvá nőtte ki magát. Bosznia feldarabolásának tervét nyíltan képviselte az ottani horvátok vezetője, *Mate Boban* is.

* * *

MATE BOBAN (1940–) 1992–94 között az ún. hercegboszniai horvát közösség, majd köztársaság elnöke. A háború során a „horvát Karadzić” névvel illették. Eleinte Tuđman elnök támogatását élvezte, majd amikor 1994 márciusában sor került a horvát–bosnyák kiegyezésre, Tuđman elnök a mérsékeltbb Krešimir Zubakot állította helyére. Kárpótlásul Boban lett az INA, a horvát állami olaj óriáscég egyik vezetője.

A horvátok a háborúskodás folyamán az addig velük harcoló muzulmán bajtársaikat internálták. Hátborzongató hírek láttak napvilágot. *Jozo Primorac*, HDZ aktivista

ezeket mondta Stipe Mesić-nek, a helyszínen tett látogatása után:

„Figyelj, Stipe! Meg vagyok döbbenve. Most jövök Hercegovinából. Lágerek vannak. Olyanok, mint a náci időkben, sőt még rosszabbak. Az emberek nem kapnak enni és inni, és megalázzák őket.

Megkérdeztem, hogy kik vannak a táborokban. Azt felelte, hogy a volt szomszédjak ugyanabból a faluból és városból, és az egyetlen bűnük, hogy muzulmánok. A rabok másik nagy része a Horvát Védelmi Tanács muzulmán katonái voltak, akiket egyik napról a másikra lefegyvereztek és táborokba küldtek. Mélységesen meg volt döbbenve, különösen az ottani bánásmód miatt. Ezt az információt haladéktalanul tudomására hoztam Tudjmannak. Azt felelte, hogy a többieknek is vannak táboraik.”

Az ellenségeskedés tetőpontjaként 1993. november 9-én horvát találat érte a négyszáz éves, – hatalmas történelmi múlttal rendelkező – mostari hidat. Az Egyesült Államok nem tétlenkedett. Clinton azzal fenyegette meg Tuđman elnököt, hogyha a horvátok nem kötnek szövetséget a muzulmánokkal, akkor Zágráb olyan szankciókat lesz kénytelen elviselni, mint Belgrád. A fenyegetés megtette a hatását, hamarosan létrejött a horvát–bosnyák szövetség...

(folytatjuk)

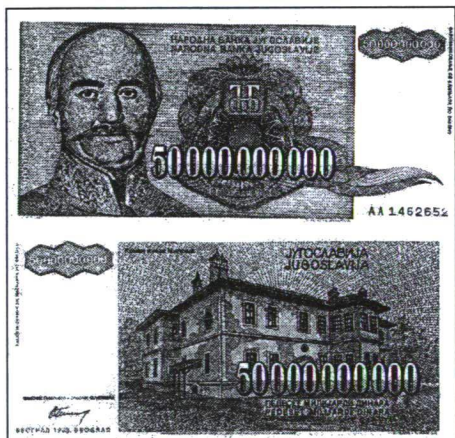
Felhasznált irodalom

JUHÁSZ JÓZSEF: *A délszláv háborúk rövid története (1991–1995)*.

KOCSIS KÁROLY: *Jugoszlávia*. Budapest, 1993.

PÁNDI LAJOS: *A kelet-európai diktatúrák bukása*. Szeged, 1996.

LAURA SILBER – ALLAN LITTLE: *Jugoszlávia halála*.

4. ábra A LEGNAGYOBB CÍMLETŰ BANKJEGY KIS-JUGOSZLÁVIÁBAN (1993-BÓL)

CSONKARÉTI KÁROLY

Hadak útján

Fejezetek az osztrák–magyar haditengerészet tengeralattjáró flottillájának történetéből (2. rész)

Az U6 pályafutása

Az U5 testvérhajója az U6 volt. Számtalan bevetésben vett részt, de most csupán az egyiket ismertetjük, mely az otrantói tengerzárrel kapcsolatos. Az U6 – *Hugo von Falkhausen* parancsnoksága alatt – azzal a parancsal futott ki 1916. május 12-én este a Cattaroi-öbölben fekvő gjenovici horgonyzóhelyéről, hogy a Valona–Santa Maria di Luca-fok közötti képzeletbeli vonalon zavarja az ellenséges hajóforgalmat. Másnap este úgy 9 óra körül egy halászgőzöst pillantottak meg néhány száz méterrel maguk előtt. Lemerültek és kelet felé fordultak. Húsz perc múlva egy második halászgőzöst pillantottak meg, amely az elsővel párhuzamosan futott. Falkhausen sorhajóhadnagy a gőzösöket órhajóknak vélte s igyekezett minél gyorsabban eltűnni a látómezejükből. Naszádját 30 méter mélyre vezényelte s közöttük akart áttörni. A gőzösök közötti távolság mintegy 500 méter lehetett. Rövid idő után, amikor a gőzösökkel egy vonalba került, erős kopogó zörejt hallottak, amit nem tudtak mire vélni. Már több mint fél órája, hogy a gőzösök eltávoztak, ezért az U6 – 22 órakor – periszkópmélységre emelkedett. Ekkor nagy meglepetéssel látta, hogy valamit vonszolnak maguk után a sodorvonalukban, s azon valami világít. A három tiszt egymás után tapadt rá a periszkópra, de a rejtélyt nem tudták megfejteni. Köröskörül egyetlen hajót sem láttak, csak ezt az átkozott fényt.

– Valami jelzőfény, új találmány lehet – gondolták.

Rövid megbeszélés után a parancsnok utasítást adott a felemelkedésre, hiszen ettől

a jelzőlámpától, mely az éji sötétben makacsul követte a búvárnaszádot, minden áron meg kellett szabadulniuk, különben ide csalja az ellenséget. Az igazi meglepetés azonban akkor következett be, amikor kiemelkedtek a vízből s kitárták a torony nyílását. Elképedve látták, hogy egy acélszállakból font háló teljesen befedi a naszádot s a háló végén valamilyen titkoszatos fény – esetleg lámpa – ég. Nemcsak a fényforrást, hanem a hálót is el kellett távolítaniuk, különben a hajó mozgásképtelenné válik, a háló beleakadhat a csavarokba is s mindannyian itt vesznek.

– Ez hát az a híres háló, amelyről már annyit hallottunk – vélték a tiszték. – A két gőzös közt volt kifeszítve – csapott homlokára a parancsnok. – Kérek egy önként jelentkezőt.

– Majd én! – jelentkezett a harmadik tiszt, *Weber* fregatthadnagy.

– Ahány ember szabad, gyerünk gyorsan, próbáljátok meg levagdalni a hálót – adta ki a parancsot Falkhausen. – Egy ember pedig dobja le a ruháját és ússzon ahhoz az átkozott lámpához és távolítsa el.

Ehhez kell az önként jelentkező. A naszád már állt. A levetkőzőt matróz drótvágó ollóval vízbe vetette magát. A többiek megfeszített erővel dolgoztak, a hálót sikerült néhány helyen már átvágniuk, amikor tőlük alig 500 méterre hajó árnyképe tűnt fel. Felrepült róla egy jelzőrakéta, amelyre köröskörül négy másik válaszolt. Ugyanekkor a hajó tüzet nyitott. Aztán a túlsó oldalról is megszólalt egy könnyű ágyú.

– Vissza! Mindenki azonnal vissza!

Az emberek beugráltak a toronyba.

– Mindkét gép túlerővel előre!

A naszád azonban meg sem mozdult.

– Gépterem a parancsnoknak! A bal-féloldali gép leállt!

– A csavart megfogta a háló – konstataulta a parancsnok.

S a gőzösök közeledtek és lőttek. A harmadik tiszt, aki utoljára mászott be a toronyba, megsebesült.

– Jelzőkönyvet, naplót, iratokat a tengerbe! Felkészülni a hajó elhagyására! – adta ki a parancsot Falkhausen.

És mialatt két felfegyverzett halászgőzös – a *Dulcie Dorry* és az *Evening Star* – az U6-ot már csaknem 100 méterről lőtte, a parancsnok kinyitatta a merülőtartályokat valamint a Kingston-szelepeket.

– Mindenki a fedélzetre! Hajót elhagyni! – hangzott a keserű parancs. A második tiszt, Egon Wachner fregatthadnagy ellenőrizte, hogy valóban mindenki elhagyta-e a naszádot, majd ő is a tengerbe ugrott. Utoljára a parancsnok, Hugo von Falkhausen sorhajóhadnagy hagyta el az U6-ot. Amikor a torony fölött összecsaptak a hullámok, a legénység háromszoros hurrával búcsúzott hajójától. Akkor abbamaradt a tüzelés. Megkezdődött a mentés. A három tiszttel együtt a naszád teljes személyzetét, összesen húsz embert vettek a fedélzetükre.

És az U6 1916. május 13-án 20 órakor lesüllyedt a 800 méteres mélybe az Otrantói-szoros közepén.

Az U10, U11 és az U12 tengeralattjárók

A háború első évében a tengeri hadműveletek tapasztalatai azt bizonyították, hogy a cs. és kir. hadiflottának sürgősen szüksége van újabb tengeralattjárókra. Ezért – a hajóhad parancsnokságának egy korábbi rendelkezése a Germania-műveknél megépített és a német haditengerészet által lefoglalt öt nagy tengeralatti naszád pótlására – 1915. március 30-án három kisebb, partvé-

delmi célokra szolgáló tengeralattjárót rendelt, amelyeket a gyártó brémai Weser cégnek vonaton, negyedfél hónapon belül, szétszedett állapotban kellett Pólába juttatnia. A cs. és kir. flottaparancsnokság a már megrendelt három egységen felül sürgősen még két tengeralattjárót kért a németektől. A német tengerészeti államtitkár az indokot elfogadva utasítást adott, hogy a Kielben már vízre bocsátott UB1 és UB15 jelű tengeralattjárókat emeljék ki és vonaton szállítsák Pólába. Az itt összeszerelt búvárhajókat 1915. június 4-én állították szolgálatba U10 és U11 számon.

Az U10 és U11 jellemző adatai

U10

Gerincfektetés: 1914. február 7.,

Szolgálatba helyezés: 1915. június 4.,

U11

Gerincfektetés: 1914. február 11.,

Szolgálatba helyezés: 1915. június 4.,

U10 és U11

Vízkihasználása 127,5/142,5 tonna

Hossza 27,8 m,

Szélessége 3,1 m,

Mélyjárata 3 m,

Sebessége 9/6 mérföld (csomó) óránként.

Hajtóerő naszádonként egy Daimler benzínmotor (60 LE) és egy villanymotor (120 LE). Fegyverzete két vetőcső az orrban, az U10-en egy 4,7 cm-es gyorstüzelő, az U11-en pedig egy 3,7 cm-es 23 űrmérethosszúságú gyorstüzelő. Ez utóbbit 1916-ban a gyorstüzelőt lecserélték egy 7 cm-es, 18 űrmérethosszúságú ágyúra. Az U10 és az U11 nem hagyta el az Adriát. Az U10 leginkább Pólában, (Brioniban) állomásozott, onnan futott ki az Észak-Adria vizeire vagy partközeli járőrszolgálatra. Az U11 támaszpontja általában a Cattarói-öböl volt, de az Otrantói-szoroson ez a kicsi búvárnaszád sem ment át. Ettől függetlenül, ezek a naszádok is csaknem állandóan szol-

gálatban álltak. Történetüknél nem időzünk sokat, csupán az egyik akcióját ismertetjük az U10-nek, mert ez is képet ad arról, hogy az ilyen partközeli bevetéseknek is meg volt a maguk veszélye.

1918. május 26-án a budapesti *Ulmansky János* sorhajóhadnagy vette át az U10 parancsnokságát. Többször futottak ki Brioniból és leginkább az olasz Caorle előtt, a Piave torkolatánál végeztek felderítéseket és őrszolgálatot.

Az U10 1918. július 7-én azzal a paranccsal futott ki, hogy Margherita és Cortelazzo között foglaljon el lesállást. Másnap hajnalban megpillantották a caorlei dómot és a Piave előtti világítótornyot. Megálltak, kiszellőztettek, majd lemerültek. A parancsnok a jelentését így folytatja: a naszád az útját a part irányába a legkisebb erővel folytatja. 09 óra 15 perc. 6 mérföldre észak-északkeletre Caorlétól megállás, lavírozás. Egész nap nem lehetett megfigyelni semmiféle forgalmat. 21.30. Felemelkedünk. A kormány pörgettyús tájolója havariázik. Menet a nyílt tengerre. Megállás, akkunulátorok feltöltése, szellőztetés. A másik tájoló is elromlik érintkezési zavar miatt. Július 9. 02 óra. Mindkét tájoló kijavítva. 04.30. 11 mérföldre észak-északkeletre Caorlétól. Indulás Caorle felé. 05.30: hat mérföldre Caorlétól. Megállás, szellőztetés, lemerülés és lebegés (lavírozás). Forgalom nincs. A naszád fél mérföldet sodródik keletre.

15.15 órakor 6 mérföldre észak-északkeletre Caorlétól. Merülés 15 méterre csekély helyzetkorrekcióra. 16.15-kor 5 mérföldre észak-északkeletre Caorlétól megállás, lavírozás.

16.30 órakor Mialatt a naszád periszkópmélységben lebeg (11 m), hihetetlenül közel erős robbanás. A világítás megszűnik. Minden, ami nem volt erősen rögzítve, mint pl. szükséglámpa, kulcsok, dobozok, leesnek. A szegecsok egész sora kilazul.

A naszád néhány másodpercen belül nekiütődött a tengerfenéknek. A mélységmérő 19 métert mutat

A parancsnok ezután a merülőtartályokat telefúvatta sűrített levegővel és az U10 lassan a felszínre emelkedett. Körülnézve, a parancsnok megállapította, hogy sehol ellenséges repülőgép vagy hajó, tehát nyilvánvalóan aknának ütköztek. A legénység átvizsgálta a naszádot. *Ulmansky* a jelentése további részében aprólékosan ismerteti a sérüléseket s megállapítja, hogy a naszádot a személyzete nem tudja rendbehozni. A motorok is felmondták a szolgálatot, mozgásképtelenné váltak. Fényjelzésekkel értesítették a caorlei jelzőállomást, amely az osztrák-magyar és magyar csapatok kezén volt, és sürgős segítséget, valamint légifedezetet kértek. A robbanás több akkunulátorcellát is felszakított s ezért a betóduló víztől a klórgőzgázképződés igen hamar megindult. Már a naszád felszínen tartása is gondot okozott. Az emberek – különösen a két gépmester – megfeszített erővel dolgoztak. 17.40 órakor délnyugatról két olasz repülőgép jelent meg. Sebtében felállították az U10 fedélzetén a géppuskát, néhányan puskát ragadtak, mire a gépmadarak eltűntek Velence irányában.

18.00 órakor jelezte Caorle, hogy a PM2 naszád kifutott Triesztből (ez a kis naszád a Dunáról került az Adriára, azelőtt Lachs, még korábban h volt a neve, illetve a jele). A PM2 naszád 18.20 órakor érkezett a tengeralattjáróhoz, maga mellé csatolta és megindult vele a parttal párhuzamosan hazafelé. 18.45 órakor 2 mérföldre értek Caorlétól, feltámadt a szél. 19.30-kor Tagliamentótól nyugatra 3 mérföldnyire találkoztak az U10-ért küldött 74T torpedónaszáddal, amely megkísérelte vontatókötéltre venni, de az egyre erősödő szélben az acél sodronykötelek háromszor is elpattantak. A vontatást nehezítette, hogy az U10 kormánylapátja jobbra kihajtva szorult meg.

21.00 órákor két újabb torpedónaszád érkezett a segítségükre, a 76T és a 79T. Ezeknek sem sikerül két próbálkozás után sem vontatókötélre venni és nagyobb távolságon át vontatni a tengeralattjárót. 22.15 órákor a tengeralattjáró már súrolta helyenként a feneket, de a szél és a hullámok újból és újból tovább lökték. Megpróbálták lehorgonyozni, de a horgony is beszorult a robbanástól.

22.30 órákor a vontatási kísérletezéssel a beköszöntő sötétség és a viharossá váló szél miatt fel kellett hagyniuk. És miután a tengeralattjáró a Caorle és Tagliamento közötti két 15 cm-es parti üteg közötti részen biztosan ült a fenéken, és miután a legénység egyik tagja klórmérgezést kapott, Ulmanky János sorhajóhadnagy elrendelte, hogy a legénység legszükségesebb holmijával hagyja el a hajót. 22.45 órákor lezárták a toronynyílást és magára hagyták az U10-et.

Később – bár a *Herkules* mentőhajó az alacsony víz miatt nem tudott az U10 közelébe férközni – két torpedónaszád a *Csepel* romboló védelmében, nagy nehézségek árán ugyan, de kiemelte és július 25-én Triesztbe vitte a tengeralattjárót. Másnap elkezdtek kijavítani az erősen sérült, deformálódott naszádot, de a háború végéig már nem fejezték be.

Amikor a cs. és kir. haditengerészet a Whitehead Torpedógyártól az U5 és U6 jelű, Holland típusú búvárhajókat átvette, a gyár minden megrendelés nélkül – ami nem volt szokásban – a Holland-típus korszerűbb változatát is megépítette s azt 1 350 000 koronaért 1911-ben megvételre felajánlotta a haditengerészetnek, amely azonban nem tudta megvenni, mert nem volt meg a két parlament – a bécsi és budapesti – költségvetésében biztosított pénz. Ezután a cég még más haditengerészeteknek is felajánlotta megvételre a naszádot, eredménytelenül.

Amikor azután 1914. augusztus 17-én a

Thierry korvettkapitány és *Lerch Egon* sorhajóhadnagy a felsőbb utasításra Pólába vontatott tengeralattjárót megvizsgálta, javaslatukra a cs. és kir. Hadügyminisztérium rögtön tudott pénzt adni megvételére. Nyomban átvették, és U12 számot kapva, 1914. augusztus 21-én szolgálatba helyezték. Parancsnokává *Lerch Egon* sorhajóhadnagyot nevezték ki.

Az U12 jellemző adatai

Vízrebocsátás 1911. március 14.

Szolgálatba helyezés 1914. augusztus 21.

Vízkeszoritás 240/273 tonna.

Hossza 32 m,

Szélessége 4,2 m,

Mélyjárata 3,9 m.

Sebessége 10,8 mérföld (csomó) óránként.

Fegyverzete két vetőcső az orrban, egy 3,7 cm-es 23 ürmérethosszúságú gyorstüzelő, amelyet utólag, 1914. november 11–14 között szereltek föl rá.

Néhány rövid út után, amely gyakorlatilag arra szolgált, hogy a tisztek és a legénység kiismerje és megismerje a naszádot, az U12 *Lerch Egon* sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt 1914. december 20-án 17 órákor elhagyta horgonyzóhelyét. A korábban kidolgozott terv szerint csatlakozott az *Usoke* rombolóhoz, amely a nyílt vízen vontába vette, s déli irányba fordult vele. Éjfél után egy órával, *Durazzo* előtt a romboló elengedte a kötelet és visszafordult. Az U12 az Otrantói-szoros felé folytatta útját, hogy ott Otranto és Fanó között járőrözve ellenséges hajókra vadásszon. A kémjelentések szerint ugyanis a szorosban francia páncélos cirkálók ügyeltek arra, hogy a cs. és kir. hajóhad ne fusson ki a Földközi-tengerre (Egyébként ezt sohasem tervezték a cs. és kir. hajóhadnál).

December 21-én reggel 06 óra 35 perc

2000/XII. 1–2.

kor a Saseno-sziget tájékán felhangzott az első őrszem kiáltása.

– Elöl füst!

A füstszálak egyre szaporodtak, bár fátylukat az erős szél megtépázta. A tenger erősen hullámzott. Lerch alámerült, de a hullámverésben periszkópját nem tudta használni. Kénytelen volt ismét felemelkedni. Lassanként kirajzolódtak az árbocok, kémények, felépítmények. A parancsnok távcsövében szabályos csatarendben közeledő francia csatahajókötelék képe bontakozott ki. Le kellett merülni.

– Figyelj csak! – mutatta második tisztjének, *Ernst Zaccaria* fregatthadnagynak. – Mint békében. 16 csatahajó és páncélos cirkáló. Most fordulnak. Taktikai gyakorlat, minden biztosítás nélkül. Szemetelenség!

– Őrülsen elbizakodottak – vélekedett a második tiszt.

Az U12 és az élen menetelő csatahajó közötti távolság 1500 méterre csökkent.

– Azonosítási könyvet! ... Az élen a *Courbet*-osztály egyik tagja, talán éppen a *Courbet*, rajta a flottaparancsnoki lobogó – kiáltott izgalommal Lerch. – Mögötte a *Danton*-, a *Démocratie*-, a *Républic*-osztály egységei, mögöttük az *Ernest Renan*-osztály páncélos cirkálói!

A periszkóp az erős hullámverésben hol kiemelkedett, hol eltűnt, a naszád hanykolódott. Aztán megállt az egész kötelék. A távolság ekkorra már 700 méterre csökkent. A parancsnok érezte, hogy elérkezett a támadáshoz a legalkalmasabb pillanat.

– Jobbfél torpedó rajta!

Apró mozdulat a kormányon.

– Balfél torpedó rajta!

A parancsnok a 3 méteres mélységre állított torpedók útját figyelte, közben halotta az időpontot: 08.30. A torpedók nyílegyenesen futottak a zászlóshajó felé. Majd látta az első robbanás vízoszlopát a csatahajó első részén, aztán rögtön a másodikat a hajó közepén. A robbanások meg-

rázták a tengeralattjárót is. Lemerültek 17 méterre.

– Hurrá! – csattant az önkéntelen örömkítőrés. A naszád tovább merült 25 méterre. A Saseno-szigettől északnyugatra voltak vagy 20 mérföldnyire. Periszkópmélységre emelkedett, mert egyetlen lövés sem dördült, kísérőhajók valóban nem voltak a közelben. Lerch látta, hogy a francia hajók megzavarodva, összekeveredve manővereznek. Ekkor egy *Danton*-osztályú csatahajó vadul tüzelve megindult feléjük. Az U12 ismét lemerült 25 méterre és megpróbált minél távolabbra kerülni a tethelytől. Lassacskán megszűnt a tüzelés, az üldöző elvesztette a tengeralattjáró nyomát. Mégis, Lerch csak 12.30 órakor merészkedett a felszínre. A tenger üres volt, viharos szél tombolt, de a naszádnak a felszínen kellett maradnia, hogy takarékoskodjon a villanymotorokkal, mert nem tudhatta, nem lesz-e még szükség rájuk, ha le kell merülniük. Szakadó esőben folytatták útjukat. Másnap 13.15 órakor kötöttek ki a Cattaroi-öbölben lévő támaszponton, a *Gaa* ellátóhajón, ahol 1914-ben a tengeralattjárók bázisa volt. A megtorpedózott csatahajó nem a *Courbet*, hanem a *Jean Bart* volt. Nem süllyedt el, sikerült a franciáknak elvonatniuk Máltára, de a háború végéig sem tudták kijavítani.

A eseménynek fontos következményei lettek. Megdőlt az a hiedelem, hogy a cs. és kir. tengeralattjárókkal nem lehet eljutni az Otrantói-szorosig, hogy ezek a kis naszádocskák csupán a partsáv védelmére alkalmasak. Lerch sorhajóhadnagy bebizonyította, hogy többre képesek.

Ezen kívül beigazolódott, hogy a nagy francia flotta sem sérthetetlen, hogy lehet ellene sikeres akciót vezetni. A tengeralattjárókat öröm és büszkeség kerítette hatalmába. „Az Adriát nézték ellenségeink annak a harci területnek, ahol csakis nekik kedvezhet a szerencse. A tengeren igazán csak a matematika határoz, dölyfösködtek az

angolok, franciák – írta egy korabeli magyar újság. – Úgy vélték, hogy a mi hajóhadunk még ifjú és számra nézve nem jelentős. Hoztak tehát ellene egy hatalmas, gögös hajóhadat. Papíron mi el voltunk veszve. De tengerészeink vitézsége valósággal szíven ütötte a francia flottát.”

A francia flotta parancsnoka, *Boué de Lapéyrière* altengernagy december 24-én kelt, *Augagneur* tengerészeti miniszterhez írt jelentésében azzal menti magát, azt hitték, hogy a cs. és kir. tengeralattjárók legfeljebb Durazzoig juthatnak el. A tengeralattjáró torpedója tökéletes meglepetés volt.” Megállapítható – írja a továbbiakban a viceadmirális –, hogy nem csupán a Monarchia partvidéke elleni vállalkozások járnak nagy kockázattal, hanem ezután a Montenegróba irányuló hajókíséreteknél is óriási rizikóval kell számolnunk... Ha kifutunk, egyre inkább fel kell készülnünk rá, hogy azon a tengerrészen, ahol az ellenség fontos kikötői, támaszpontjai vannak, egy szép napon drágán kell megfizetnünk cirkálásainkért... Jelentése további részében kéri, hogy csökkentsesse útjait a Közép-Adrián, mert az esetleges további veszteségeket nem tartja arányban a céllal: Montenegró és Szerbia megsegítésének kötelezettségével. Úgy vélte, Szerbiáért és Montenegróért nem érdemes kockáztatni egyetlen csatahajót vagy cirkálót sem, mert a háború Németország legyőzésével dől el...”

A lenézett kis tengeralattjárók tehát érezhetően veszélyeztették az Adrián tevékenykedő francia hajóhadat. Franciaországban a parlament éppen ülésezett, amikor az adriai események híre odaért. Ugyanakkor egy időre a Montenegróba irányuló szállításokat is felfüggesztették. A csatahajók Korfuba kerültek, az Otrantói-szoros őrzését pedig (a *Léon Gambetta* elsüllyesztéséig) a páncélos cirkálók vették át.

A francia újságok az adriai eseményeket nagy felháborodással és megrökönyödéssel

tárgyalták. A *Le Matin* például így írt: „...Vannak az Adrián vakmerő bűvárhajók is. Azok egy ideig csak Cattaro környékén tartózkodtak. Ám egy szép napon messzire elmerészkedtek, és egyikük eltalálta páncélosunkat. Mi ezen a tengeren sokkal többet kockáztattunk, mint az angolok az északi vizeken. Máltai támaszpontunk nagyon messze van és ezen felül nekünk nincsenek kis cirkálóink. Valóságos csoda, hogy eddig veszteség nélkül vagyunk. Mindig a tengeren kell felvennünk szenet, élelmet, vizet és egyebet. Állandóan lesben állunk, keressük a bűvárhajók periszkópjait nappal és a torpedónaszádok körvonalait éjjel. Mennyire kívánnánk a csatát, az igazi ütközetet, ahol látjuk az ellenséget, amelyben ugyanazokkal a fegyverekkel küzdenek. Szinte szenvedélyesen végeztük el az előtanulmányokat ehhez a csatához. Készen állunk az ütközetre a még hatalmasabb ellenféllel szemben is, és íme itt vagyunk, erősebbek a kellenél, de nem tudunk mit kezdeni az erőnkkel.”

„Haditengerészetünk ezen kiváló tényét – írja az 1915. évi 1. számában *A tenger* című magyar tengerészeti és tudományos folyóirat –, természetesen a saját hadvezetőségünk méltatta igazi értéke szerint s ez alkalomból Frigyes királyi herceg, tábornagy, hadseregfőparancsnok a következő táviratot intézte a tengerészeti parancsnokhoz: Az egész szárazföldi haderő nevében üdvözlöm a cs. és kir. haditengerészetet az utóbbi napok fényes sikeréért, amelyek méltóan csatlakoznak a régebbi korszakok klasszikus diadalmi tényeihez. Szíveskedjék Excellenciád ezt az egész haditengerészetben kihirdetni és az U12 tengeralattjáró parancsnokának, valamint legénységének köszönetemet kifejezni.

Anton Haus tengernagy, a haditengerészet parancsnoka megköszönte az elismerést és az U12 személyzetét kitüntetésre terjesztette föl. A *Curie* tengeralattjáró foglyul ejtése és a Jean Bart megtorpedózása az

erkölcsi siker mellett stratégiai eredmény is volt.

Az U12 1915 júniusában dokkba került, ahol nagyjavításon és bizonyos korszerűsítésen esett át. Ezután augusztus 7-én futott ki először a Trieszt melletti S. Sabba támaszponttól. Feladatul kapta, hogy igyekezzék megállapítani a Velence és Chioggia kikötőiben állomásozó hadihajók típusát, számát s az aknamezők kapuit. Lerch Egon sorhajóhadnagy naszádját először Velence felé irányította. Az aknazár hozzávetőleges helyzetéről volt már némi képe, mert a tengerészeti repülő a Adria tiszta vizében jól látták az aknamezőt és azt feltérképezték. Most már csak a kapuját kellett megtalálnia. Úgy gondolta, hogy ha valamilyen hajó kijön az öbölből vagy oda bemegy, annak a nyomába szegődve bejuthat a kikötőbe, ahol az olaszok hadihajói horgonyoznak.

Hogy Lerchnek mennyi ideig kellett Velence előtt várakoznia, nem tudjuk. Valószínűleg augusztus 12-éig, a hajnali órákig, mert ezen a hajnalon tért vissza éjjeli őrzőjáratról a *Brondolo* nevű ágyúnaszád, amelynek az U12 a nyomába szegődött. Annak sodorvonalában szeretett volna bejutni a kikötőbe. A Brondolo őrsége azonban észrevette az őket követő periszkópot. Az ágyúnaszád parancsnoka nem esett pánikba, nem nyitott tüzet, hanem hidegvérrel haladt tovább. S ez megtévesztette Lerchet, mert úgy gondolhatta, hogy nem vették észre. A Brondolo leleményes parancsnokának a csele bevált. Nem az aknazár kapuján ment keresztül, hanem az aknák fölött. Tehette nyugodtan, mert a lagúnák sekély vizére tervezett ágyúnaszádnak csak 70 centiméteres volt a mélyjárata mélyjárata (merülése), tehát éppen átcúsúzhatott az aknák fölött. Természetesen csak akkor, ha minden akna egyforma mélységben áll, a telepítés hibátlan. De a bátor parancsnok bízott az aknászokban és kockáztatott. Úgy irányította hajóját, mint ha a kaput keresné, különböző fordulatokat

végzett, s ezzel alaposan rászedte Lerchet, szinte rácsalta az aknamezőre, s az U12 hamarosan nekiütközött egy aknának, felrobbant és elmerült.

A robbanás felszakította a tengeralattjáró orrát, megsérültek a merülőtartályai s többé nem tudott felemelkedni. A parancsnok azonnal lezáratta a vízhatlan válaszfalajtókat. A legénység tehetetlenül várta, mikor fog el a levegője, mikor lepi el a naszádot a víz... Amikor az olaszok a naszádot kiemelték, megdöbbenő kép tárult eléjük. Az U12-ben minden ember az ütközetállásán volt. Valamennyiük zubbonyában ott voltak a búcsúlevelek. Lerch előtt a felnyitott hajónapló az utolsó bejegyzésekkel a megfelelő rovatokban: a helyszín, a robbanás, a süllyedés és a várakozás. Tudták, mi vár rájuk, de a helyükön maradtak. Fegyelmезetten várták a halált. Összesen tizenhét hős tengerésze a cs. és kir. haditengerészetnek. Földi maradványaikat katonai tiszteletadással a Velence melletti San Michele temetőben helyezték el, külön-külön, 17 koporsóban.

Az U15, U16 és az U17 naszádok

A német hajógyárral (Germánia-művek) 1913. február 1-jén öt nagyobb tengeralattjáró megépítésére kötött szerződés értelmében az öt tengeralattjáró 1914 nyarára elkészült. A németek azonban a háború kitörésekor mind az ötöt egyszerűen lefoglalták s azokat U66–U70 számon besorolták saját hajóhadukba. Igaz, a cs. és kir. haditengerészetnek kártérítést fizettek, de az nem pótolta a tengeralattjárókat. Ezért az öt tengeralattjáró pótlására a cs. és kir. haditengerészet 1915. március 30-án három kisebb, partvédelmi célokat szolgáló tengeralattjárót rendelt a BI-típusból. A szerződés szerint a tengeralattjárókat a brémai Weserművek építette és négy és fél hónapon belül, szétszedett állapotban, vonaton szállította Pólába, ahol azokat a cég szakembereinek

irányításával rakták össze. Ezek az új naszádok szakasztott másai voltak annak a kettőnek, amelyeket U10 és U11 szám alatt állítottak szolgálatba Pólában 1915. június 4-én. Ezek az új tengeralattjárók az U15, U16 és U17 számot kapták s mindhárom egyszerre, 1915. október 6-án állították szolgálatba. A három új tengeralattjáró az első hetekben a Póla körüli tengert járta, mert az Isonzó körüli csaták miatt főleg itt, az Adria északi vizein volt szükség rájuk. De csakhamar mindhárom levezenyelték a Cattarói-öbölben fekvő gjenovici bázisra, ahonnan kifutva számtalan bevetésben vettek részt.

E hadműveletek során kiemelkedő teljesítményt vagy inkább bravúros támadó manővert hajtott végre az U15, amelyet az alábbiakban ismertetünk, hiszen a tengeri háborúk történetében is ritka eset történt ezen az 1916. évi június 23-ai napon, amikor az U15 a budapesti *Fähnrich Frigyes* sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt a Valona – Santa Maria di Leuca – Brindisi – Korfu közötti képzeletbeli összekötővonal kereszteződésében, az Otrantói-foktól 18 mérföldre egy hatalmas olasz segédcirkálóval találkozott. Ezt a 3495 BRT-s, *Citta di Messina* nevű segédcirkálót, amelynek fedélzetén 2800 főnyi olasz csapaterősítés utazott Albániába, a francia *Fourche* romboló kísérte. Az U15 ragyogó helyen állt lesben. A csapatszállító segédcirkáló, mint később mondotta, ahogyan a periszkópban látni lehetett, nagyobbak tűnt, mint a János-hegy. Minden ember a helyén. A naszádban feszült csend.

– Idő?

– 08.38. – válaszolt a második tiszt, *Tóth István* fregatthadnagy.

– Balfél torpedó kész?

– ...torpedó kész!

– Balfél torpedó rajta! merülés 45 méterre!

A parancsnok épphogy látta a torpedó buborékvonalát, amely pontosan a hajó közepének tartott, aztán a naszád orral előredőlt és már csak a vizet látta. A kis búvárnaszádot néhány másodperc múlva megrázta a robbanás, majd a kazánok robbantak; ezeknek merőben más volt a hangjuk. És ekkor...A *Fourche* ('vasvilla') romboló úgy rontott az U15-re, mint egy fúria, nevéhez illően vízbombák záporozó szurkálásával igyekezve megtorolni a torpedótámadást. Ahogyan később *Ricsóváry Sándor* fregatthadnagy, harmadik tiszt a tiszt szalonban előadta: „...Két órán át szünet nélkül bombáztak fentről. A robbanások oly hevesek voltak, hogy a villany egymás után négyszer aludt ki, és ilyenkor a vadul dülöngélő kis búvárhajó teljes sötétségbe borult. A víznyomás úgy dobált bennünket, mint a leghevesebb vihar. Az ingásmérő egy alkalommal már 48 fokot mutatott, tudom, én figyeltem. Úgy éreztem, mintha egy óriási üllőn ülnék, amelyre minduntalan teljes erővel lecsap egy rettenetes gőzkalapács. A bombák víztölcserei a visszazuhanáskor olyan zajt csaptak, mintha vagonszámra kavicsot zúdítottak egy vaslemezre. Az egyes robbanások között kísértetiesen halálos csend uralkodott, még a motorok halk duruzsolását sem lehetett hallani. Nem hitük, hogy megússzuk ezt az ördögi táncot.” De megúszták. És miután minden elcsendesedett, az U15 periszkópja a felszínre emelkedett. A segédcirkálónak már semmi nyoma. De a romboló még ott leselkedett a közelben, és amint megpillantotta a periszkópot, feléje fordult és megindult.

– Jobbfél oldalon torpedó kész?

– ...kész, mélység 2 méter!

– Jobbfél torpedó rajta! Idő?

– Pontosan 10.00.

A *Fourche* romboló egyenesen belerohant a torpedóba. Hatalmas robbanás, vízoszlop, gőzfelhő, aztán a romboló fölött

összecsapódott a tenger. A parancsnok 16 perc után lesett ki. A romboló helyén egy mentőcsónak ringott. Körülötte úszók számai. Olasz gyalogosok és francia tengerészek.

– Felemelkedünk!

A nagy sivitással betóduló sűrített levegő kipréselte a merülőtartályokból a vizet, s a naszád felért a felszínre.

– Horizontális kormánylapát vízszintbe, mentőfelszerelést, csónakot a fedélzetre!

A hajótöröttekhez érkeztek.

– Lökjétek közéjük a csónakot, hajigáljatok ki mindent, amiben megkapaszkodhatnak, a mentőöveket, mellényeket is!

– *Casqu*-típusú romboló közeledik! Szálguld! – jelentette Ricsóváry fregatthadnagy.

– Távolság 2000 méter!

– Merüléshez felkészülni!

Már csak a periszkóp látszott, amikor a francia romboló leadott néhány sorozatot, de azután hozzáfogott a mentéshez. Az U15 másnap este befutott a támaszpontra. A teljesítmény, hogy Fährdrichék elsüllyesztették először a gőzöst, majd nem egészen két óra múltán a gőzös kísérő rombolóját, nagy tekintélyt biztosított az U15 magyar tisztjeinek. Természetesen a kitüntetések sem maradtak el.

Az U16 Orestes von Zopa sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt olyan összecsapásban vett részt, amellyel beírta nevét a tengeralattjárós hadműveletek legemlékezetesebb epizódjainak történetébe. Az U16 1916. október 11-én este 8 órakor futott ki Gjenovicról, hogy folytassa az albániai vizek figyelését, amelyet délelőtt abba kellett hagynia, mert elromlott a naszád pörgettyűs tájolója. Már közel egy hete cirkált a megadott körzetben, amikor a parancsnoknak jelentették, hogy egy tehergőzös közeledik. Strade Bianchi magasságában jártak. Amikor a parancsnok felment a toronyba, látta, hogy a nagy gőzhajó előtt egy romboló is közeledik. Az U16 a közeledő hajókkal

párhuzamos irányba fordult, majd 03.48 órakor lemerült.

A parancsnok úgy tervezte, hogy egymás után két torpedó indításával megtámadja mindkét hajót. A hold időnként előbukkant a felhők mögül, ezért az U16 a part felől indult támadásra. Hogy jobban lásson, illetve, hogy a periszkópon keresztül tökéletesebben áttekinthesse a helyzetet, a szokásos 12 méteres periszkópmélységből fel akart emelkedni 9 és fél méterre. A kormányosmester, aki a mélységkormányt kezelte, valószínűleg a kimerültsége miatt, a parancsot nem hajtotta végre pontosan, ezért Zopa a két ellenséges hajót csak futólag tudta szemügyre venni. Úgy látta, hogy a gőzös helyzete kedvezőtlen a torpedótámadáshoz, a rombolóé viszont megfelelő volt, ezért a rombolóra támadott, amely a *Nembo* nevet viselte. 03.58 órakor futott ki a vetőcsőből az első torpedó, amely célba talált és robbant. Ezután ő periszkópjával a gőzöst kereste s a második torpedót is útjára indította, amely szintén talált.

Ám ugyanebben a pillanatban az U16-ot hatalmasan megtaszította valami...

... Mint később világossá vált, Zopa sorhajóhadnagy az éjszakai sötétségben a két hajót elnézte. Vagyis először eltalálta az olasz *Nembo* rombolót, de a torpedó csak jelentéktelen kárt okozott a rombolón, s a másodszor indított torpedót is a rombolóra lőtte ki, s nem a gőzösre. A romboló pedig az első találat után meglátta a tengeralattjárót és teljes erővel feléje rohant, hogy eltapossa, s közben lőtte. És miután az U16 nem menekült azonnal a mélybe, mert azt hitte a parancsnok, hogy torpedói eltalálták mindkét hajót, a *Nembo* lövedékei közül az egyik pont akkor találta telibe az U16-ot, amikor már annak a második torpedója is benne volt a rombolóban és robbant. Így következett be a tengeri csatákban addig példa nélkül álló eset, hogy a *Nembónak* a torpedótalálat pillanatában kilőtt utolsó lö-

vedéke – vagy vízbombája – feltépte az U16 testét, és végül elsüllyesztették egymást, mert a Nembo is a hullámsírbba merült.

A tengeralattjáró azonnal 16 méterre süllyedt. *Meixner Pál* fregatthadnagy, második tisztt bekapcsoltatta a szivattyúkat, mire a naszád emelkedni kezdett. A parancsnok előrement, és a második tiszttel megvizsgálta a léket. Megállapították, hogy a naszádot nem lehet megmenteni. Elöl, baloldalt, a merülési kormány magasságában hatalmas lék tátongott, amelyen ömlött be a víz. Ezenkívül a periszkóp, az elülső merülőtartály és még néhány műszer is megsérült. A parancsnok utasította a harmadik tisztt, *Szelke Árpád* fregatthadnagyot a titkos és bizalmas iratok, napló és jelzőkönyv megsemmisítésére, aki mindezeket a tengerbe dobta.

Az U16 ugyan még a felszínen tartotta magát, de igyekezniük kellett. Zopa sorhajóhadnagy gyorsan eligazította a legénységet fogságba esésük esetére, majd a búvárnaszádot ért találat után négy perccel – 04.02 órakor – kiadta a parancsot a hajó elhagyására. A legénység ezután – írja Zopa sorhajóhadnagy – háromszoros hurrával búcsúzott a naszádtól és éltette az uralkodót, majd sorban a vízbe ugrottak. Úszás közben a tisztek kitartásra buzdították a legénységet, mert a part közel volt.

Közben a *Bormida* szállítógőzös is leengedett egy mentőcsónakot. Bár a tengeralattjárót mindenki elhagyta, mégis volt halottjuk. Az úszók közül ketten vízbe fúltak: *Keményi Ferenc* torpedómester, aki közismerten gyenge úszó volt és *Schönstein Ármint* távirázmester. Ez utóbbi hosszú ideig parancsnoka mellett úszott s Zopa nem vette észre, hogy mikor tűnt el. Néhányan megtalálták a gőzös egyik mentőcsónakját, amelybe felvették a többieket, köztük a Nembo romboló kormányosát. Ezután megpróbálták megkeresni a két elűntet, de miután nem találták meg őket,

kieveztek a partra. A Nembo olyan rövid idő alatt süllyedt el, hogy a legénységből negyvenen odavesztek. A Bormida csapatszálítón pánik tört ki, sokan a vízbe vetették magukat első ijedtségükben s emiatt a Bormidáról nyolcvan katona fulladt a tengerbe. A partra evezve egy görög településre bukkantak. Itt, miután felmelegedtek, a parancsnok utasította Szelke fregatthadnagyot, hogy a csaknem mezítelen legénységgel keresse fel a legközelebbi olasz jelzőállomást, és ott adják meg magukat. Ő maga Meixner fregatthadnaggal és Celinsek torpedómesterrel elindult észak felé, abban a reményben, hogy elérik a saját vonalakat. A következő napon azonban az olaszok elfogták és gyalogmenetben Albánia belsejébe kísérték őket. Később mindannyiukat egy olasz romboló átszállította Olaszországba. és ott hadifogoly-táborba kerültek. Minderre csak 1918 nyarán derült fény, miután a parancsnok a Vöröskereszt fogolycsere-akciója keretében hazatért Ausztriába. Keményi Ferenc holttestét később megtalálták, és Valonában katonai tiszteletadással eltemették. Schönstein Ármint örökre elnyelte az Adria.

* * *

A harmadik testvérhajó, az U17 végigharcolta a háborút, számtalan bevetésben vett részt, 1916. július 10-én kemény össze-
csapásban *Zdenko Hudecek* sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt elsüllyesztette az olasz *Impetuoso* rombolót. Egyéb, különös esemény nem történt a naszáddal.

Az U20, U21, U22 és U23 búvárhajók

1915 tavaszán a tengeralattjáró flottilla parancsnoka, Thierry Ferenc fregattkapitány szorgalmazására a haditengerészet parancsnoka úgy döntött, hogy további tengeralattjárókat rendel a fiumei Whitehead és Társa Torpedógyárba, az ott a háború kitörése előtt Dánia részére készített *Havman-*

den-típus tervei alapján. Időközben *Robert Whitehead*, a gyár tulajdonosa, 1915. február 28-án megalakította a Magyar Tengeralattjáróépítő Részvénytársaságot Fiume székhellyel. A tervezett tengeralattjárókat Whitehead evvel a részvénytársasággal akarta megépíttetni, amelynek elnöke az a gróf *Hoyos Edgár* lett, aki egyúttal a Whitehead-műveknél is igazgató és társtulajdonos volt. És itt kezdődtek a politikai-gazdasági bonyodalmak. Mert ez a magyar cég magyar gyárban akarta a tengeralattjárókhöz szükséges alkatrészeket legyártatni, mégpedig a Danubiusnál és a naszádokat Fiumében összerakni. Hosszú, konkurenciaharcból kialakuló huzavona után, amelybe *Harkányi* m. kir. kereskedelmi miniszter is beavatkozott, kompromisszum született. A megépítendő tengeralattjárókhöz a trieszti Stabilimento Tecnico és a pólai Arzenál állítja össze, bocsátja vízre őket. Ezzel szemben a Danubius önállóan további négy nagy búvárnaszádot építhet.

Míg folyt a huzavona, telt a drága idő. Haus tengernagy, a haditengerész, egyúttal a flotta parancsnoka úgy döntött, hogy a költségvetésben és a haditengerészet részére rendelkezésre álló 16 500 000 koronából mindössze négy Havmanden-típus építhető abból a pénzből, amit a Németországban megrendelt, de a németek által lefoglalt öt nagyobb tengeralattjáróért kellett volna fizetni s amit a németek kártérítésként visszautaltak.

A négy Havmanden tengeralattjárót végül is 1915 őszén kezdték építeni s a 20, 21, 22 és 23-as számot kapták.

A gerincfertetések időpontjai:

U20: Póla, Arzenál, 1915. szeptember 29.,

U21: Fiume, Whitehead, 1915. december 6.,

U22: Fiume, Whitehead, 1915. december ?,

U23: Póla, Arzenál, 1915. december 8.

A vízrebocsátás időpontjai:

A szolgálatba állítás időpontjai:

U20: 1916. szeptember 18.,

1917. október 20.,

U21: 1916. augusztus 15.,

1917. augusztus 15.,

U22: 1917. január 27.,

1917. november 23.,

U23: 1917. január 5.

1917. szeptember 1.

Legfontosabb jellemzők: vízkiszorítás 173/210 tonna, hosszúság 38,7 m, szélesség 3,9 m, mélyjárat 2,7 m, sebesség 13,2/9 mérföld (csomó) óránként. Ezek a naszádok is csak egy dízel és egy villanymotort kaptak, hasonlóan az U10 és U11-hez, U15-höz, U16-hoz és az U17-hez. Motorjuk azonban erősebb volt amazokénál. A dízelmotor 450 LE, a villanymotor 600 LE teljesítményre volt képes, míg amazoké csak 60 LE, illetve 120 LE-t fejtett ki.

A négy Havmanden-típusú tengeralattjáró meglehetősen rövid és balszerencsés pályát futott be. Az U20 még a próbajáratán, 1917. március 15-én összeütközött az *Admiral Spaun* gyorscirkálóval és úgy megsérült, hogy ismét dokkba került s csak 1917. október 20-án állhatott szolgálatba. Ezután is többször kellett javítani. Amikor már minden hibát kijavítottak rajta, 1918. július 3-án futott ki az Észak-Adriára, ahol, mialatt akkumulátorait töltötte fel, július 4-én 22 óra 43 perckor az olasz F12 tengeralattjáró megtorpedózta s teljes személyzetével, tapasztalt parancsnokával, *Ludwig Müller* sorhajóhadnaggyal együtt az északi szélesség 45°4'3" és keleti hosszúság 12°48'-nél a hullámsírbba merült.

Az U21 próbamerülésénél megállapították, hogy túl lassan merül, ezért visszakerült a hajógyárba. Amikor 1917. augusztus 15-én szolgálatba állt *Hugo von Seyffertitz* sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt, ráfutott

egy földpatkára és ismét visszakerült a dokkba, ahonnan szeptember 29-én indult új támaszpontjára, a Cattaroi-öbölbe. Innen újra dokkba került, ahonnan csak 1918. június 1-jén futott ki, megint *Robert Dürri*gl sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt. Két akciója után eltört a motor dugattyúja, Pólába vontatták javításra. Augusztus 28-án *Csicsery László* sorhajóhadnagy vette át a parancsnokságot, de bevetésére már nem került sor.

Az U22 sem szólt bele a háború menetébe. Pályafutása még szolgálatba helyezése előtt balszerencsésen indult. 1917. június 9-ről 10-re virradó éjszaka, máig tisztázatlan körülmények között, a fiumei gyár kikötőjében elsüllyedt. Kiemelték. Novemberben *Holub József* sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt állt szolgálatba. Innen többször indult akcióra, de csak az Észak-Adriára. Parancsnokságát 1917. december 29-én *Friedrich Sterz* sorhajóhadnagy vette át. Többször indult torpedóráadásra, de mindannyiszor elvétette. Egy ilyen alkalommal beszorult-elakadt a periszkópja, annak megjavítása után elindult a Cattaroi-öbölbe, de elromlott a villanymotorja, visszatért Pólába. A javítás után, augusztus 6-án került le Cattaroba, ahonnan kétszer futott ki a háború végéig. A négy Havmanden-naszád közül az U23 életútja volt a legrövidebb.

Néhány kisebb cirkálót után, 1918. február 20-án futott ki lovag *Bézard Kelemen* sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt az Otrantói-szoros felé. Február 21-én összetalálkozott az olasz MMFI gőzössel, amely katonákat szállított Valonából Brindisibe. A gőzöst három torpedónaszád kísérte. A parancsnok 300 méterre megközelítette a gőzöst, amely ekkor észrevette és elfordult, ugyanakkor az egyik torpedónaszád teljes sebességgel a periszkóp felé indult. Bézard annyira el lehetett foglalva a gőzössel, hogy a közeledő olasz *Airona* nevű torpedónaszádot csak későn vehette észre, amely kivetette

mélységi vízbombáit, és az U23 teljes személyzetével elsüllyedt, túlélő nem maradt. A torpedónaszád jelentése szerint heves robbanások után hatalmas víztölcsér és olajoszlop csapott a magasba, az északi szélesség 40°26' és a keleti hosszúság 19°2' alatt. Az olasz torpedónaszádok csupán néhány, felszínre került faroncsot halásztak ki.

Az U27, U28, U29, U30, U31, U40 és U41 tengeralattjárók

A haditengerészet parancsnoka, *Anton Haus* tengernagy azon fáradozott, hogy megszerezze Németországból a nagy, nyílt-tengeri búvárnaszádok építési terveit, mert egyre valószínűbbnek tűnt, hogy Olaszország hadbalépése után a hajóhadnak – különösen, ha a Földközi-tenger is hadművelleti területté válik – szüksége lesz az eddigieknél (német UB I típus és a Havmanden-típus) nagyobb tengeralatti naszádokra is, hogy kellő eredménnyel szállhassanak szembe a brit, francia és olasz flottarészekkel. Tulajdonképpen a nagyobb német tengeralattjárótervek megszerzésének reményében nem engedélyezett Haus tengernagy 1915-ben több kisebb egységet építeni a Havmanden-típusból, csak négyet. Abban az időben a német búvárnaszádok voltak műszakilag a legjobbak, amit a hadműveletek is igazoltak. Németország azonban halogató válaszokat adott. Attól tartott, hogy a búvárnaszádokon bevezetett újítások, jobbnál jobb megoldások Németországból kijutva az ellenség kezébe kerülhetnek. Márpedig Haus admirális ragaszkodott a kipróbált, bevált, megnövelt méretű német B II-típus-hoz.

A kezdeményezést ezután a Cantiere Navale Triestino hajógyár vette kézbe. A Cantiere Navale igazgatójának sikerült az, ami a cs. és kir. haditengerészet parancsnokának nem: a német császári birodalmi tengerészeti hivatalnál sikerült elérnie, hogy

a brémai Weser-művek a B II-típus terveit eladhatják a trieszti cégnek, az meg továbbadta – eladta – a cs. és kir. haditengerészetnek. A megállapodás 1915. augusztus 25–26-án hat tengeralattjáró tervrajzainak eladására, illetve megvételére azzal jött létre, hogy a Monarchiában nem csak a trieszti vállalat, hanem más gyárak is építhetnek B II-típusú búvárhajókat.

Az első terveket, amelyek csak átnézeti rajzok voltak, 1915 szeptemberében hozták el Brémából. Az idő sürgetett, hiszen a cs. és kir. hajóhad 1915 augusztusában két tengeralattjáróját veszítette el. Az építést mégsem lehetett azonnal elkezdni, mert ismét felmerült a kérdés, ki építheti: a Ganz-Danubius ragaszkodott annak az ígéretnek a beváltásához, hogy ő kapja meg a tengeralattjárók építési jogát, de a hat közül legalább négyét. Végül a Danubius megszerezte a négy naszád építési jogát, a másik kettőre a Cantiere Navale kapott megbízást. A szerződéshez az osztrák és a magyar miniszterelnök egyaránt hozzájárult. A Danubiussal 1915. október 13-án írták alá, tengeralattjárónként 2 090 000 korona értékben. A Cantiere Navaleval előző napon megkötött szerződés értelmében a vállalat tengeralattjárónként 2 210 000 koronát kap. A szerződés értelmében a trieszti cég nyolc hónap után, tehát 1916 júniusában szállította volna az elsőt, a budapest-fiumei gyár az első átadását július 16-ra, a többiét egy-egy hónappal későbbre vállalta. A hajógyárak azonban a háborús ellátási bajok és anyagihiány miatt a határidőket nem tudták tartani.

Az épülő naszádok 1915. december 20-án kapták meg hivatalosan a számukat. A 27 és 28 számúakat a Cantiere Navale, a 29, 30, 31 és 32 számúakat a Danubius építette. A 27, 28, 31 és 32 számúak Daimler-, a többi Körting-motorokat kapott. A korábbi BI-típustól eltérően ezúttal mindegyik már két-két motorral, ennek megfelelően két hajó-

csavarral készült, de miután a Cantiere Navale telepén nem volt hely, a gyár a Dunagőzhajózási Társasághoz fordult segítségért. Így történt, hogy a hat új tengeralattjáró közül kettőt Budapesten, a Dunagőzhajózási Társaság óbudai telepén, négyet pedig a Ganz és Tsa Danubius fiumei telepén állítottak elő. Így mind a hat Magyarországon épült.

A gerincfertetés ideje:

Vízrebocsátás ideje:

Szolgálatba állítás ideje:

U27

1916. május 25.

1916. október 19.

1917. február 24.

U28

1916. június 28.

1917. január 8.

1917. május 26.

U29

1916. március 3.

1916. október 21.

1917. január 21.

U30

1916. március 9.

1916. december 27.

1917. február 17.

U31

1916. július 4.

1917. március 20.

1917. április 24.

U32

1916. július 18.

1917. május 11.

1917. június 29.

Amikor az U12 Velence előtt elsüllyedt, az Osztrák Flottaegyesület mozgalmat indított: egy új tengeralattjáró építésére kezdtek gyűjteni. A kívánt összeg, vagyis a 2 210 000 korona hamarosan összegyűlt s a következő BII-típusú tengeralattjárót megrendelték a Cantiere Navalénál. A hajógyárak helyszűke

miatt azt is az óbudai Dunagőzhajózási Társaság telepén kellett megépíttetni, darabjait Pólába szállították vasúton, és ott szerelték össze. Ez kapta a 40-es számot. Az ugyancsak elsüllyedt U6 pótlására megrendelt és elkészített, 41-es számot viselő tengeralattjáró szintén a Dunagőzhajózási Társaság óbudai hajógyárában épült. Ezt is vasúton vitték Pólába, s ott az Arzenál rakta össze és bocsátotta vízre. Az U41 építésénél bizonyos könnyebbséget jelentett, hogy még annak idején az U6 benzinmotorjait dízelmotorokra akarták cserélni s a motorokat megrendelték Grazban. Miután az U6 1916. május 13-án elsüllyedt, a dízelmotorok raktárba kerültek. Ezeket építették most bele az U41-be. Az U6 után még egy komplett periszkóp, az U5 után pedig egy tartalék akkumulátortelep maradt, ezeket szintén az U41 kapta. Mivel azonban a motorok nagyobbak és nehezebbek voltak, mint amekkorát a BII-típusra terveztek, ezért a hajótestet a motorháznál egy bordával megtoldották. Így az U41 hosszabb lett és vízkiszorítása is nagyobb volt, mint a többi BII-típusé. Ez a nyolc naszád csaknem teljes egészében hazai anyagból készült. Csupán a pörgettyűs tájolókat, a géptávirót és a hajócsavarokat hozatták Németországból.

Gerincfektetés ideje:

Vízrebocsátás ideje:

Szolgálatba állítás ideje:

U40

1916. augusztus 8.

1917. április 21.

1917. augusztus 4.

U41

1916. november 20.

1917. november 11.

1918. február 19.

Az U27, 28, 29, 30, 31, 32 és 40 fontosabb jellemzői: vízkiszorítás 268/306 tonna, hosszúság 36,9 m, szélesség 4,7 m,

mélyjárat 3,7 m, sebesség 9/7,5 mérföld (csomó) óránként.

Az U41 fontosabb jellemzői: vízkiszorítás 275/319,6 tonna, hosszúság 37,6 m, szélesség 4,7 m, mélyjárat 3,7, sebesség 9,3/7 mérföld (csomó) óránként.

Ezek a naszádok már alkalmasak voltak arra, hogy bekapcsolódjanak a Földközi-tengeren a kereskedelmi hajók elleni harcba. E búvárnaszádok harcbevetésével kezdődött a cs. és kir. flotta bekapcsolódása a korlátlan tengeralattjáró háborúba. A BII-típusú naszádok közül elsőként, 1917. január 23-án az U29 futott ki a Földközi-tengerre. Őt időrendben az U30 követte Fährndrich sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt. Sikertült neki régi, megszokott tisztjeit is magához átvezényeltetnie: Tóth Istvánt, aki közben sorhajóhadnaggyá lépett elő, második tisztnek, *Ricsóváry Sándort* harmadik tisztnek és *Bakay Gyula* fregatthadnagyot negyedik tisztnek. Erről az útról március 16-án tért vissza, majd március 31-én kifutott második útjára, amelyről azonban többé nem tért vissza. Eltűnt. Valószínűleg műszaki hiba következtében, esetleg akna végzett vele, feltehetően április 1-ről 2-ára virradó éjszaka.

A következő naszád az U27 volt, amely április 2-án hagyta el Gjenovicot. Az U28 május 26-án indult első Földközi-tengeri bevetésére. Az U31 június 19-én, az U32 július 3-án, az U40 augusztus 5-én, az U41 csak 1918. március 17-én futott ki először a Földközi-tengerre. E naszádok közül az U27-et kísérik el a Földközi-tengerre. December 29-én az U27 parancsnokságát Holub József sorhajóhadnagy vette át. Az ő parancsnoksága alatt futott ki legközelebb az U27 1918. január 10-én. Másnap az Otrantói-szoros zárvédelmén alámerülve haladtak át. Közben egy *Animoso*-típusú olasz romboló 150 méterrel ment el az orruk előtt, de a vetőcsövekkel valami baj volt (hogy mi, nem tudjuk), s ezért nem tudtak lanszírozni. Január 14-én, Málta előtt kór-

házhajóval találkoztak, 21-én hajókaravánt, majd újabb kórházhajót láttak, 22-én ismét. Mögötte két gőzös, de az U27 nem jutott támadáshoz. Ezután felemelkedett. Reggel 6.30 órakor újabb füstszálak, merülés. 7.20 órakor a parancsnok megállapította, hogy megint két francia kórházhajóval találkozott. Felemelkedett. Kilenc perc múlva, 9.39 órakor nagy hajókaravánt pillantottak meg, amely egyre közeledett az U27 felé. 9.50 órakor lemerültek. A parancsnok 18 hajót számolt meg, amelyek cikkcakkban haladtak, fő irányuk nyugat volt. Holub sorhajóhadnagy elhatározta, hogy támad.

Ezt a támadást Déry fregatthadnagy így adta elő: A biztosított menetet (konvojt) a kereskedelmi hajókkal egyenlő számú romboló biztosította. A konvoj felett repülőgépek keringett. A menetet az élen egy külön egyenesen felénk tartott. Támadást határoztunk el, és célpontként a menet közepén haladó két nagy kereskedelmi hajót szemeltük ki. Közelükbe férkőzni nem volt könnyű. Mintegy 30 méterre merülve átbújtunk a külső biztosítást végző hadihajók alatt, majd periszkópmélységre emelkedtünk és rövid egymásutánban – délelőtt 11 és 11 óra 10 perckor, két torpedót lőttünk ki, a felsőt és az alsót. Két éles dörrenés. Torpedóink találtak. A két hajó örökre elmerült. Üldözőink még este 6 órakor is a nyomunkban voltak és így csak éjjel jöhettünk a felszínre...

A konvojból kilőtt hajók angol lobogót viseltek. Nevük: *Anglo Canadieb*, 4239 BRT és *Manchester Spinner*, 4247 BRT. Az elsőnél hárman meghaltak, a másodiknál áldozat nem volt. A konvojokkal kapcsolatban Déry az elbeszéléséhez még a következőket fűzte: „...A harci egységekből álló kötelékek biztosításánál természetesen az őrségben állók sokkal éberebben figyeltek, mint kereskedelmi hajók kísérésénél, és így nehezebb is a hadihajókat észrevétlenül megközelíteni. A kereskedelmi hajók kísérésére és őrzésére

kirendelt torpedórombolók ugyanis jól tudják, hogy az ellenséges tengeralattjárók nem rájuk, hanem az értékes anyagot szállító kereskedelmi hajókra pályáznak. Önmagukat ilyképp biztonságban érezvén, néha a figyelmet nem azzal az éberséggel végzik, amivel végeznék akkor, ha saját életüket éreznék veszélyeztetve.”

Az U27 január 23-án hajnalban hagyta el Málta környékét, s 1918. január 25-én 17 óra 30 perckor érkezett vissza támaszpontjára, ahol átvizsgálásra dokkba került. Néhány nap múlva, 1918. február 1-jétől Cattaróban matrózlázadás kezdődött, s ezért a tengeralattjárók harctevékenysége néhány hétre megbénult. A lázadaskor a Bocchéban rekedt búvárnaszádok közül – február 20-án – az U4 és az U23 indult először bevetésre a Földközi-tengerre. Az U23 erről az útról többé nem tért vissza...

Az U27 1918. április 22-én futott ki hatodik útjára a Földközi-tengeren.

„...Kedvenc vadászterületünk az Égei-tenger volt – emlékezik vissza Déry Ernő. – Kréta szigetének északi partján fekvő Candia városkától északra néhány mérföldnyire kicsi sziklasziget emelkedik ki a vízből úgy 60 méter magasságban. A sziget neve Ovo. Rajta a vízimadarakon kívül más élet nem volt és portyázásainak alkalmával a sziklák védelmet nyújtó takarásaiban húzódtunk meg. A legmagasabb szirtre megfigyelőt állítottunk, mert tudtuk, hogy a Málta–Matapán-fok–Szaloniki, valamint az Alexandria–Szaloniki útvonal Krétától északra visz. Ezért lesállításunk közelében sűrű hajóforgalomra számíthattunk. Feltevésünkben nem csalódtunk. Egyúttal kellemetlen érzéssel kellett megállapítanunk, hogy búvóhelyünk szomszédságában, egy másik szigeten, francia hidroplánok és brit rombolók állomásoznak, valószínűleg azzal a feladattal, hogy a nekik oly fontos vízi utat biztosítsák. Valahányszor éber őrszemünk hajó közeledését jelezte, kifutottunk.”

A jelzőállomást Ovo szigetén május 5-én rendezték be. Másnap a jelzésre kifutva három görög vitorlást fogtak és robbantottak föl. Mindhárom bort vitt Candiába.

„...És minthogy támadásaink sikerrel jártak – folytatja Déry –, a britek és a franciák arra következtettek, hogy a közelben állandóan tartózkodik egy tengeralattjáró. Sűrű légi felderítésbe kezdtek, de a közeledő gépeket kiállított őrszemünk mindig idejében jelentette, kellő időben lemerülhettünk és csak akkor jöttünk ismét felszínre, amikor a repülőek már eltávoztak. Idővel rejtekhelyükön takaros kis raktárt rendeztünk be. Különböző nemzetiségű vitorlásoktól és gőzösöktől élelmiszert és italokat zsákmányoltunk, amelyeket mostohább időkre elraktároztunk.

Az antantnak külön hírszolgálatja volt, amely az ellenséges tengeralattjárókról szóló híreket nyilvántartotta és továbbította az illetékeseknek. Ha búvárnaszádjainkat valahol észrevették, a helyet, földrajzi hosszúságának és szélességének közlése mellett, tudtul adták összes hajóiknak. Ezek azután a megadott pontot elkerülték. Figyelték tengeralattjáróink rádióadásait is és annak alapján bemérték a helyzetüket. Ennek azonban néha mi is hasznát vettük. Rossz időben, amikor sem csillagászati, sem földi helyzetmeghatározás nem volt lehetséges, úgy segítettünk magunkon, hogy néhány percig rádiójeleket sugároztunk. Kis idő múltán már jött angolul a pontos helyünk (*enemi submarine*). Ilyen lehallgatott hír segítségével sülyesztettünk el egyszer egy angol gőzöst. Máltától délkeletre álltunk és a lehallgatott hírben közölt ponttól északra kb. 100 mérföldre volt. Ez csak a Matapan-fok–Málta hajózó útvonalon lehetett. Tudtuk, ha a biztosított menet kelet felé halad, akkor nem érhetjük utol. Ha azonban nyugat felé tart, úgy még találkozhatunk vele. Azonnal elindultunk északnyugati irányba, ahova megérkezve, keletről

füstfelhőt vettünk észre, majd később kibontakozott egy hajó körvonala. Pár órával később a gőzös sorsa beteljesedett. Hazai kikötőnkben tudtuk meg, hogy az általunk elsüllyesztett hajó eredetileg egy tíz egységből álló biztosított menethez tartozott, amelyből a németek már kilencet kilőttek. Az angol hírszolgálat pedig minden alkalommal jelentette az elsüllyesztések helyét. Ezek a közlések vezettek bennünket a tizedik gőzös nyomára.”

Május 10-én indultak haza. 14-én reggel már a Linguetta-fok magasságában jártak, amikor rombolókat pillantottak meg. Lemerültek. A parancsnok támadást készített elő. A négy, *Faulx*-típusú brit romboló kelet felől közeledett. Az U27 11.20 órakor kezdte meg a támadást s negyedóra múlva kifutott a torpedó. 25 másodperc múlva, már a mélyben hallották az erős detonációt. 8 perc után hullottak az első vízbombák, amelyek rendkívül közel robbantak. „Az egyik robbanás – emlékezik vissza Déry fregatthadnagy – megrázkódtatta a hajót, kioltotta a világítást, megállította a pörgettyús iránytűt és a belső térben olyan porfelhőt okozott, hogy még a bekapcsolt szükségvilágítás mellett is alig láttunk valamit. A közvetlen közelünkben robbant bomba, amint azt otthon megállapítottuk, a torony külső falán vastag, szürkés színű lerakódást okozott. Midőn este a víz szintjére emelkedtünk periszkópunkkal, több mint 30 ellenséges egységet számoltunk össze. Amelyek nagy félkörívben, nem messze tőlünk, lassú menetben észak felé haladtak. Először leállítottuk a gépeket, majd jobbra kitértünk az albán partok felé. Így szabadultunk ki az üldözők gyűrűjéből.”

Az elsüllyesztett romboló a brit *Phoenix* volt.

A torpedóval való célzásról így számol be a második tiszt:

„Az angolok és a franciák, hogy a sebeségbecslest és a menetirány meghatározását

megnehezítsék, a hajó oldalára ál-orrhullámot festettek. A menetsebesség meghatározásánál ugyanis az orrhullám nagysága fontos szerepet kap. A hamis orrhullám sok téves beállításnak vált okozójává. A hajó irányának meghatározását úgy nehezítették meg, hogy az árbocokat nem szimmetriasíkban, hanem az egyiket kissé a jobboldal, másikat kissé a baloldal felé és nem a megszokott hátradöntéssel, hanem fordítva állították fel. Hasonlóan jártak el a kéményekkel is. A parancsnoki hidat pedig ferdén vezették át. Az így álcázott hajóknál nem maradt más hátra, mint minél jobban a közelükbe férkőzni. Ennek az volt az előnye, hogy a kis távolságból indított torpedó elől a hajó nehezebben térhetett ki. Viszont nehezebb a helyzete a tengeralattjárónak, ha menekülni kényszerül... Az éjjeli támadás jóval nehezebb, mint a nappali, mert az rendszerint csak a víz felszínén és nagyobb távolságból hajtható végre. Éjjel nem merülünk teljesen a víz alá, hanem csak annyira, hogy a torony felső része a vízből kiálljon. A támadásnál ezért különösen ügyelnünk kell arra, hogy észrevétlenül férközzünk a megtámadott ellenség közelébe. A megközelítésnél tekintetbe kell venni a világosabb égboltot, a holdat és a hullámverés irányát. Sebességünket úgy kell szabályoznunk, hogy a tengeralattjárónak a kiálló részei minél kisebb hullámverést képezzenek maguk mögött. Éjjeli támadáskor a kötelék hajói közül már nem lehet válogatni. Meg kell elégedni annak az egységnek a megtorpedozásával, amelyik az adott viszonyok között a legeredményesebbnek mutatkozik. De ha a biztosító egységek éberek, a támadás kevés eredménnyel kecsegtet...

Az U27 1918. június 22-én indult utolsó bevetésére.

Amikor 14 órakor elhagyta horgonyozóhelyét és a legénység sorfalat állva búcsúzott Gjenovictól, még senki sem sejtette, hogy ez lesz a cs. és kir. haditengerészet tengeralatt-

járói által megtett leghosszabb út, és hogy ez a naszád lesz az, amelyik a leghosszabb ideig tartózkodik majd távol hazai kikötőjétől. Az elsüllyesztett hajók számát tekintve is, az U27-nek ezt az utolsó útját tekintjük az osztrák–magyar tengeralattjárók legsikeresebb kifutásának. Júliusban az U27 kilenc, augusztusban kettő, szeptemberben pedig tizennégy kereskedelmi hajót süllyesztett el.

Az U27 utolsó földközi-tengeri útja egyéb eseményekben is bővelkedett. Június 30-án haladt át az Otrantói-szoroson, s itt számos őrhajót láttak. Egyedül Fanónál húsz halászgőzöst, több kötött léggömböt és egy ilyen léggömbbel feléjük száguldó rombolót számoltak össze. „Amikor a léggömböt észrevettük – mondja el Déry Ernő az esetet –, mintha mi sem történt volna, zavartalanul folytattuk utunkat. Mihelyt az ellenséges megfigyelő a léggömb kosarából meglátott minket, rombolóját azonnal felénk irányította. A romboló nagy sebességgel közeledett, aminek az lett a következménye, hogy a léggömb lejjebb és mind lejjebb kényszerült, végül már a vizet verdeste. Elképzelhető, hogy mit érzett a kosárban a megfigyelő! Ugyanakkor bennünket elveszített a szeme elől.” Később a romboló megtalálta az U27-et, s annak gyorsmerüléssel kellett víz alá bújni... És így tovább...”

Az U43 és U47 tengeralattjárók

Anton Haus tengernagy – 1916. május 12-től főtengernagy vagy vezértengernagy (Grossadmiral, nincs rá egyértelmű magyar rendfokozati jelölés) –, a korlátlan tengeralattjáró-háborúval kapcsolatos megbeszélésekről Pólába utaztában a vonaton megfázott, s 1917. február 8-án tüdőgyulladásban meghalt. IV. Károly az elhunyt parancsnok utódjául *Maximillian Njegovan* altengernagyot nevezte ki, s egyszersmind tenger naggyá léptette elő. A következő két újabb tengeralattjáró megvásárlását már ő engedé-

lyezte. Így 1917. július 30-án a cs. és kir. hajóhad két további búvárnaszáddal gyarapodott. Mindkettőt Németországtól vásárolták. Ezek a tengeralattjárók 1916-tól már az Adrián voltak német lobogó alatt s részt vettek elsősorban a Földközi-tengeren folyó háborúban. Bár mindkét egység eléggé elhasználódott, még azért harc képes volt, s harci erejüket egy-egy 8,8 cm-es fedélzeti ágyú is növelte. A két naszád a BII-típusból való volt. Legfontosabb jellemzőik meggyeztek az U27–U32 és az U40 búvárnaszádokéval. Harcba indításuk előtt mindkettőt nagyjavításon esett át.

Az U43 néhány adriai bevetés után, az U5-ről ide vezényelt *Friedrich Schlosser* sorhajóhadnagy parancsnoksága alatt, 1917. november 20-án Brindisi előtt 18 méteres mélységben járt. Déli 12 óra 05 órakor hatalmas robbanás rázta meg, közvetlenül a váltás után s Muray-Printz Otmár, akkor már sorhajóhadnagy, második tiszt éppen elfoglalta helyét a periszkóp mögött. Nagyobb mélységbe akarta veszélyezni a naszádot, s megkopogtatta ujjával a mélységmérő üveglapját, mert a gyanús mozdulatlanságban a 17 méteren állt. A merülésre kiadandó vezényszóra már nem került sor, helyette más parancsszavak csattantak. Már Schlosser is talpon volt és a harmadik tiszt, Márton Kálmán fregatthadnagy is munkához látott, hogy a naszádot mielőbb a felszínre irányítsák. A villanymotorokat a legnagyobb erőre kapcsolták, s megkezdték a merülőtartályokból kifúvatni a vizet, a parancsnok a mélységmérőkhöz sietett, mindkettő mozdulatlanul állt a 17 méteren; a harmadik, a toronyban levő, már 60 métert mutatott és többé nem mozdult el onnan. Pedig az U43 még továbbra is farral lefelé csúszott olyan szögben, hogy az emberek már képtelenek voltak megállni a lábukon. Négykézláb, mindenbe kapaszkodva, káromkodva próbálták elzárni a vízbetörést.

Wilhelm Bouska gépmester ezekre a

percekre így emlékezik vissza: „A merülőtartály teljes hosszában felszakadt. Első ijedségemben a kezemmel akartam visszatartani a beömlő vizet, amely azonban csaknem letépte az ujjaimat. A következő pillanatban megpróbáltam elzárni a Kingston-szelepet... Közben a beömlő víz kezdte ellepni a villanymotorokat, azokat gyorsan le kellett állítani. A naszád már legalább 45°-os szögben süllyedt tovább. Hátul rövidzárlat keletkezett, csak a vezénylőteremben és a torpedóterben működött még a világítás. Teljes sötétségben dolgoztam. A szelepet nem bírtam elzárni. Mellőlem már eltűntek a fiúk, mindannyian a vezélylőteremben és elől voltak. Egy pillantást vetettem feléjük, és láttam, hogy a legváltozatosabb helyzetekben igyekeznek megtartani magukat, nehogy visszazuhanjanak a motorok és a víz közé, amely már majdnem ellepett mindent. Végre sikerült elzárni a szelepet. És ekkor hangzott el a parancsnok kiáltása: »Hátsó sűrítettlevegő tartályokat kinyitni!« Ezt a parancsot még normális körülmények között is nehéz teljesíteni, mert olyan rossz helyen van. De ösztönösen megismételtem a parancsot. Lebuktam a víz alá, és óriási szerencsémre, a sok egyéb csap és kerék között elsőre megragadtam a szelepnitő kereket és kinyitottam. Hazudnék, ha azt mondanám, azt tudatosan cselekedtem. Véletlenül ragadtam meg a helyes kereket. Vagy az Isten vezette a kezemet. Ha elsőre nem sikerül, másodszorra már nem kísérletezhettem volna, nem lett volna rá erőm. Visszafelé kúszva bevertem a fejemet néhány tárgyba, amelyek nem voltak rögzítve és hátracsúsztak, de aztán sikerült feljönnöm az olajos víz alól. Úgy éreztem, hogy a szívem kiugrik a helyéről, szememet égette az olaj, hajam ragadt az olajos mocsoktól, de mit számított most mindez? Volt már sűrített levegőnk a másik tartályhoz, volt már reményünk a megmenekülésre, az életre.” – A tengerészek az U43 belsejében mindössze

két percen át viaskodtak a naszád megmen-téséért, az életükért. De ez a rövid idő ott, a hajó gyomrában végtelennek tűnt. Két perc után a tartaléktartályba préselt sűrített leve-gő segítségével kezdtek felemelkedni, s másodperceken belül a felszínen voltak. Kézi erővel azonnal megkezdték az összegyűlt víz kiszivattyúzását, mert a telepek rövidzár-latot kaptak. A villanymotorokat sem lehetett használni, így csak a felszínen indulhattak hazafelé. Ekkor éppen 12 óra múlt 15 per-cel.

Már közel jártak a saját partokhoz, ami-kor 21 óra 5 perckor, ragyogó teliholdnál az őrszem elkiáltotta magát:

– Torpedó 25 méterrel az orr előtt!

A fedélzeten állók mind látták a feléjük közeledő, ezüstösen csillogó nyomvonalát, amely azonban éppen hogy elcsúszott a naszád orra előtt. Már december 1-je volt, amikor 1 óra 30 perckor megérkeztek a Bocchéba.

Zárszó

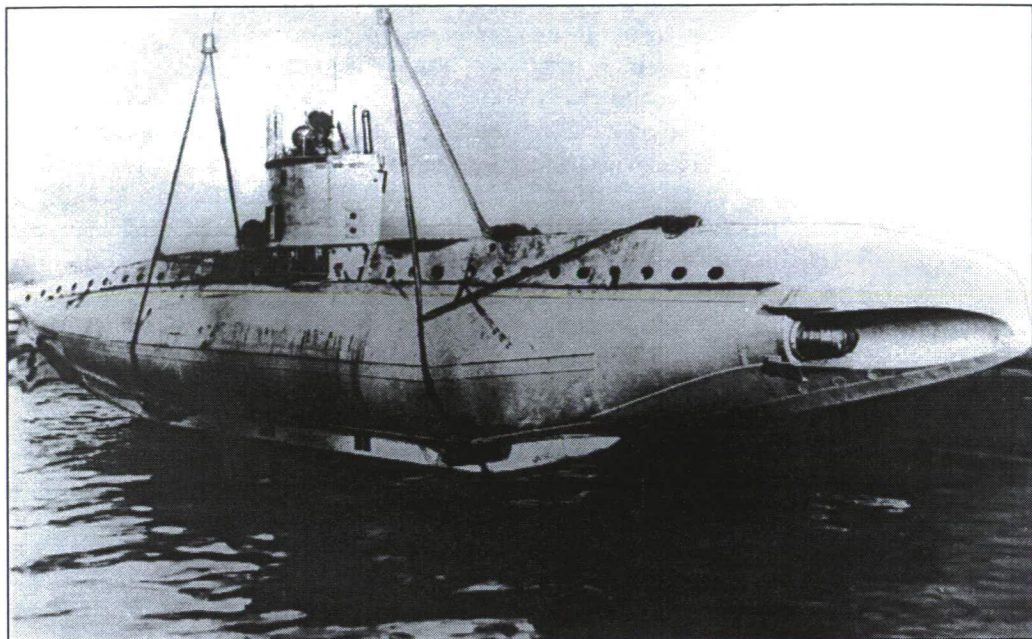
1918. október 29-én a zágrábi Szlovén-ek, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa megállapodott IV. Károly királlyal a hadi-tengerészet további sorsáról. Ennek értel-mében az uralkodó október 30-án elrendel-te, hogy a hajóhadat minden intézményével egyetemben a flottaparancsnok adja át az alakulóban lévő új délszláv állam kormány-zati szervének.

A hivatalos átadásra október 31-én ke-rült sor a *Viribus Unitis* parancsnoki hajó fedélzetén. A jegyzőkönyv aláírása után, 16 óra 45 perckor, 21 ágyúlövés kíséretében bevonták a Viribus Unitis-en és a Pólában horgonyzó többi hajón is az osztrák–ma-gyar császári és királyi haditengerészet piros–fehér–piros hadilobogóját. A hajóhad parancsnoka, nagybányai Horthy Miklós, e naptól altengernagy, törzsével és a csatahajó díszlobogójával partra szállt.

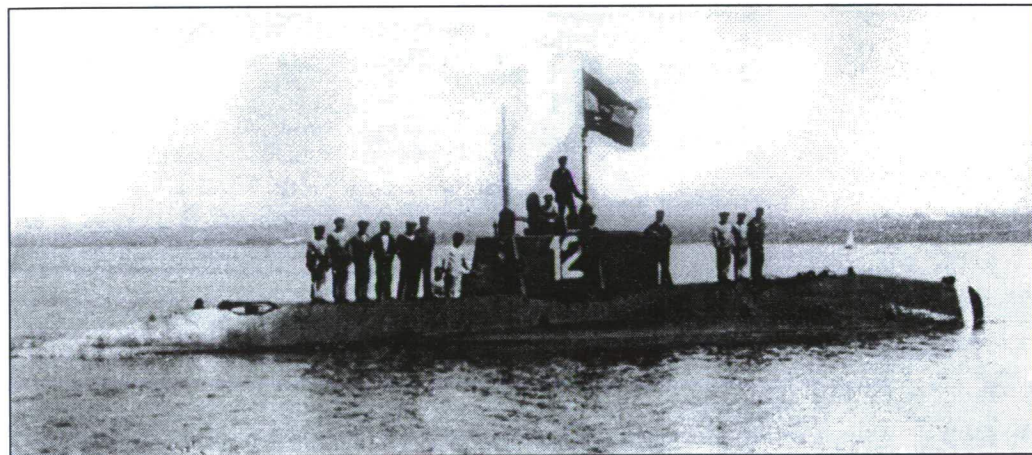
A Cattaroi-öbölben az átadásra novem-ber 1-jén került sor. Reggel 8 órakor min-den hajón felsorakozott a legénység. A *Monarch* csatahajó árbocára felkúszott a lobogó bevonására felhívó kék–sárga jelző-lobogó. Felharsant a kürtjel, amely fegyver-be szólította az őrséget. A Monarch hátsó fedélzetén felsorakozott a zenekar. A kor-mánysaltisztek minden hajón a lobogókö-telekhez léptek és levették sapkáikat. Az őrtisztek őrség kész -ent vezényeltek. A kürtösök elfújták a kivitelezés, végrehaj-tás jelet. Az őrség csőre töltött. A jelző-matrózok a parancsnoki hidakról a bevon-ni vezényszót kiáltották. Az őrtisztek tüzet vezényeltek, az őrség elsütötte fegyverét, a kürtösök fújni kezdtek a díszjelet, majd a ze-nekar rázendített a néphimnuszra. S ebben a pillanatban dördült el az első ágyúlövés, amelyet szabályos időközökben követett a többi. Összesen huszonegy. És ezalatt las-san, ünnepélyesen megkezdték a kormányos altisztek a lobogó bevonását. A himnusz és a díszjel elhangzása után, de még a lobogó bevonása közben a kürtösök elfújták az „Imához!”-t, majd a zenekar rázendített az „Ima csata előtt”-re. A szertartás 9 órára befejeződött. A tisztek „oszolj”-t vezényel-tek.

És ekkor, a Cattaroi-öböl bejáratában feltűnt egy tengeralattjáró, az utolsó szolgál-atából lassan befutó U14, árbocán még a piros–fehér–piros lobogóval. Hídján a pa-rancsnok, *Hugo Pistel* sorhajóhadnagy, mel-lette a második tisztje, *Ilosvay Sándor* fregatt-hadnagy és harmadik tisztje, *Egwin von Schaure* fregatthadnagy, fedélzetén pedig a tisztelgő sorfalat álló legénység elnyúlt ola-jos egyenruhában. A flotta szegény ördögei. Akik az utolsó pillanatig teljesítették köte-lességüket.

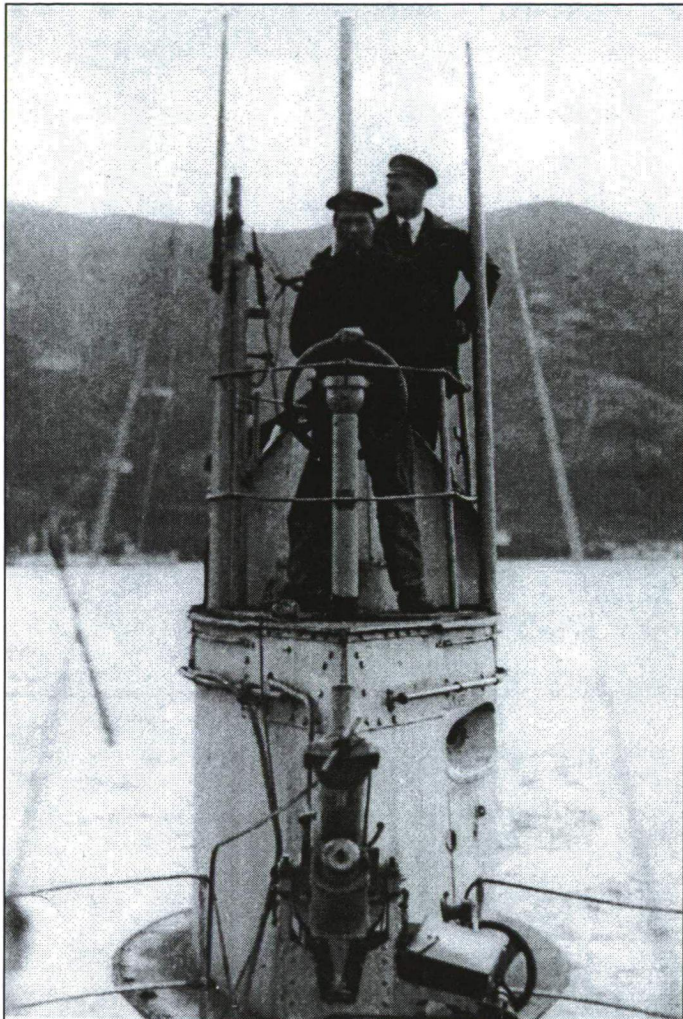
A cs. és kir. haditengerészet története véget ért.

AZ U10 TENGERALATTJÁRÓT ÁTVIZSGÁLÁSRA KIEMELIK.

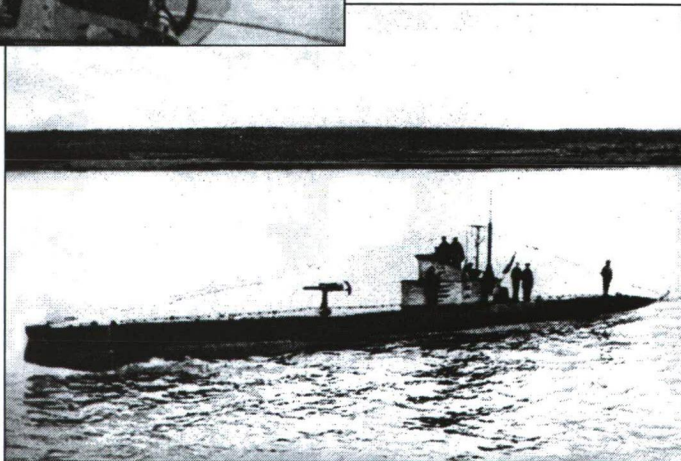

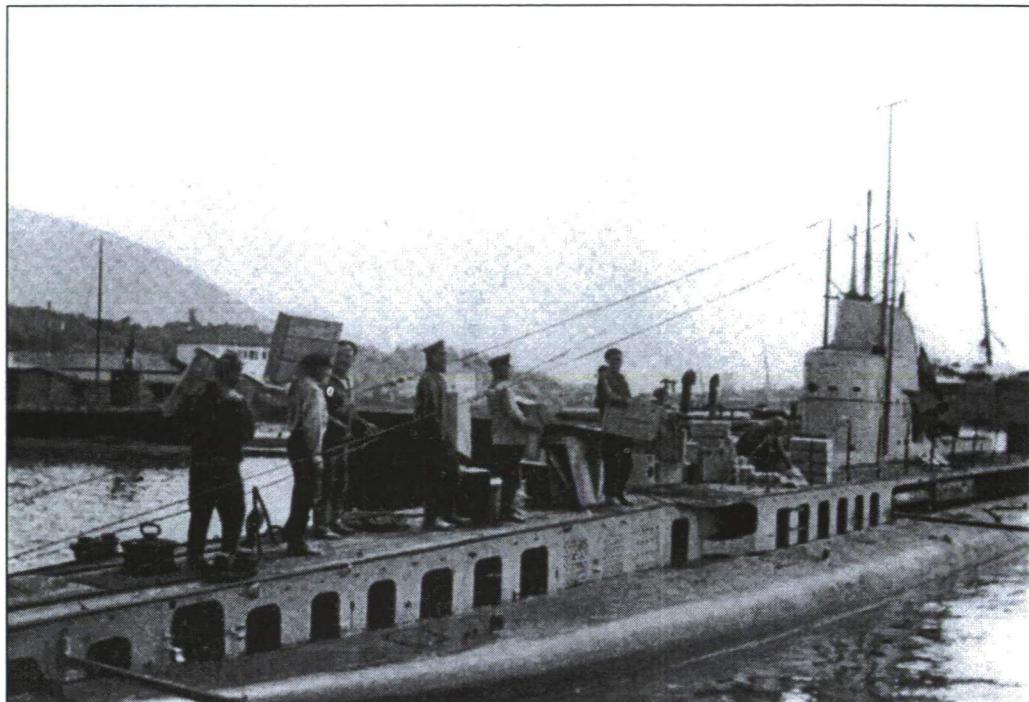
AZ U12 TENGERALATTJÁRÓ, TORNYÁBAN A PARANCSNOK, LERCH EGON
SORHAJÓHADNAGY ÁLL

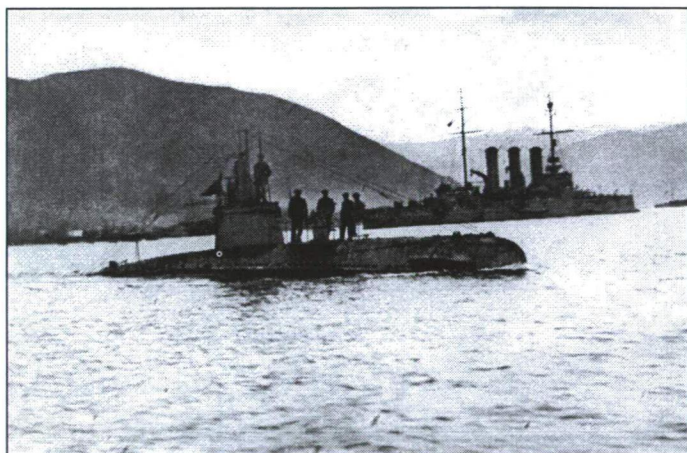
AZ U11TENGERALATTJÁRÓ
PARANCSNOKI TORNYA,
TÁNYÉRSAPKÁBAN DÉRY ERNŐ
FREGATTHADNAGY

AZ U23 -RÓL 1918. FEBRUÁR
12 -ÉN KÉSZÜLT, ELSÜLLYESZ-
TÉSE ELŐTTI UTOLSÓ FELVÉTEL

A FRANCIÁKTÓL ZSÁKMÁNYOLT U14 (EX CURIE) TENGERALATTJÁRÓ FEDÉLZETÉN
OROSZ HADIFOGLYOK RAKODNAK

AZ U11 A CATTARÓI-ÖBÖLBEN.
HÁTTÉR BEN A SANKT GEORG PÁNCÉLOS CIRKÁLÓ.
A TENGERALATTJÁRÓ TORNYÁBAN DÉRY FEGATTHADNAGY

Datum	Angabe des Ortes Wind, Wetter usw.	Vorkommnisse
8.V.18. 2h p.m.	Gjenović.	Gemäß Operationsbefehl Nro. 527/G LU zur Mittelmeerkreuzung ausgelassen. Bei Platamone TB 92 entlassen.
9.V.18. 1h5 a.m.	Süd Adria. Kalm r.	Radiodepesche von Castelnucovo: "Nachrichten über den Feind Valona keine eingelaufen". Getaucht. Wertstellung.
5h30 a.m. 12h55p.m.	Linie Valona- Brindisi.	Aufgetaucht, ventiliert; im S ein außer Sicht kommender Zerstörer.
1h25p.m. 3h45p.m.	Zunehmender SO.	Getaucht. Zwei Zerstörer im S durch 10 m in Sicht. Kommen mit hoher Fahrt gegen Valona außer Sicht. Keine Angriffsmöglichkeit.
8hp.m.	SO, 8-9, sb.	Zur Ladung aufgetaucht. Mit beiden Maschinen geladen, vor dem Winde treibend.
10.V.18. 1h5 a.m.		Radiodepesche von Castelnucovo: "Nichts Neues Kr. Fl. Kdo."
10h a.m.	Absicht bei Morgengrauen auf Linie Brindisi-Valona zu stehen, aufgegeben. Fahnen gegen See unmöglich. Wetterlage schließt Unterwasserangriffe aus.	Marsch gegen Otranto angetreten. Vor 4 zweischotigen Zerstörern aufgetaucht. Marsch fortgesetzt.
7hp.m.	S 5-2, sb-b, ztw. Regenböen. 15 Sm. WSW Valona	Keine Bewachung. Lebhaftes gleichzeitiges Projektorenleuchten einerseits von Valona, Stradebianche, Richtung Merlera, andererseits von Cataldo, Otranto, Leuca.
11.V.18.	Otrantostraße mondlos, unsichtig.	Maruch gegen Matapan.
12.V.18.	Jonisches Meer. SW 2-1, b.r.	Ein rasch zick-zack-fahrendes Fahrzeug an der Küste mit OSO Kurs gesichtet. Keine Angriffsmöglichkeit.
13.V.18.	Zwischen Matapan und Sapienza. WNW 0-1, r.	269 Griechischer Segler "Julia" 48 Reg.t. mit 95 t Ladung für Saloniki versenkt. Besatzung gegen Land geschleppt. Einen zirka 40 Reg.t. Segler der von der Besatzung schon verlassen war, durch Artilleriefeuer versenkt. Nach Angabe des ersten Seglers Wein und Ölladung für

Gek. 17 - Jm. Knappe, Posa, Cuvillier & Co.

EGY LAP AZ U32 HAJÓNAPLÓJÁBÓL 1918. MÁJUS 8-13.
KÖZÖTTI IDŐRŐL. AZ EREDETILEG KÉZZEL VEZETETT NAPLÓT
A TÁMASZPONTRA VISSZATÉRVE GÉPELTÉK LE

1125 45
Hell Nemzeti Újság

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
111.	IX. 18.	27	Holub	AG. AMMA	görög	16 t	36°14'É 23°23'K
112.	IX. 19.			AGIOS SPIRIDION		58 t	36°04'É 24°00'K
113.		47	Seyffertia	CIRCE	francia	498 t	41°39'É 19°23'K
114.				AG. NICOLAOS		13 t	36°26'É 22°20'04"K
115.				AG. SPIRIDION		18 t	
116.	IX. 20.			THEOLOGOS		103 t	36°37'É 22°03'K
117.		27	Holub	PROF. ELIAS	görög	5 t	36°42'É 22°12'06"K
118.				névtelen		7 t	36°37'É 22°03'K
				névtelen		10 t	22°03'08"K
120.				DRAGONOS		6 t	36°59'01"É 21°59'03"K

VII.

FELDERÍTETLEN NEVŰ ÉS NEMZETISÉGŰ, ELSÜLLYESZTETT
GŐZHAJÓK

Sorszám	Időpont	A tengeraljáró		Az elsüllyesztett hajó nagysága (BRT)	Az elsüllyesztés helye (Rövidjezi fok, perc)
		száma	parancsnoka		
1.	1917. V. 22.	29	Prasil	3000 t	36°20' É 21°00' K.
2.	VIII. 8.	14	Trapp	3000 t	32°46' É 23°19' K.
3.	VIII. 16.	17	Rigde	1000 t	40°33' É 18°40' K.
4.	VIII. 29.			4500 t	37°00' É 17°10' K.
5.	1918. I. 3.	40	Krasjavi	4000 t	35°12' É 13°56' K.
6.	III. 19.			4500 t	35°10' É 14°27' K.
7.	III. 23.			5000 t	36°14' É 13°11' K.
8.	IV. 4.	29	Prasil	8000 t	35°06' É 14°24' K.
9.	V. 21.	52	Kasercrolier	5000 t	34°51' É 21°34' K.
10.	VIII. 12.	27	Holub	3000 t	35°03' É 34°07' K.
11.	IX. 26.	41	Wolf	?	37°30' É 18°40' K.

VIII.

ELFOGOTT ÉS SZABADON ENGEDETT VAGY TORPEDÓTÁLATOT KAPOTT,
DE EL NEM SÜLLYEDT HAJÓK

Sor- sz.	Időpont	A tengeraljáró		A megtorpedózott hajó			A torpedózás helye (Rövidjezi fok, perc)	Megjegyzés
		száma	parancsnoka	fajtája	neve	nagysága (BRT)		
1.	1914. XII. 21.	12	Lerch	csatahajó	JEAN BART	23470 t	40°44' É, 18°55' K	Francia; Máltára vontatták
2.	1913. VI. 9.	4	Singale	cirkáló	DUBLIN	5400 t	41°15' É, 19°10' K	Brit; saját erőből elérte Brin- disit, 13 halott
3.	1916. I. 20.	11	Teuff	kőszázegős	KÖNIG ALBERT	10484 BRT	41°48' É, 19°33' K	
4.	IX. 14.	4	Singale	gőzös	ITALIA	3498 BRT	37°55' É, 16°15' K	Olasz; elvontatták, kijavították. 1917. VI. 18-án német tenger- alattjáró elsüllyesztette
5.	1917. VI. 11.	27	Teuff	romboló	SAKAKI	800 t	36°10' É, 23°46' K	Japán; 50 halott, Firenza von- tatták, kijavították
6.	VII. 4.	14	Trapp	vitortás	EPHTUPHIA	60 BRT	36°24' É, 22°24' K	Görög; rakományát a vízbe do- bták, majd szabadon engedték
7.	1918. X. 2.	31	Rigde	cirkáló	WEYMOUTH	5250 t	41°19' É, 19°19' K	Brit; Brindisibe vontatták

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	
65.	X. 3.	28	Hudecek	BONTNEWYDD	brit	3296 t	33°57'É	22°19'K
66.	X. 19.	14	Trapp	GOOD HOPE		3618 t	33°33'É	17°05'K
67.				ELSISTON		2908 t	33°40'É	17°28'K
68.	X. 24.			EUSTON		2841 t	34°53'É	19°50'K
69.	XI. 16.	43	Schlosser	ORJONE	olasz	4016 t	40°35'É	18°50'K
70.	1918. I. 1.	40	Kranjavi	SANDON HALL	brit	5134 t	36°17'É	12°50'K
71.	I. 12.	47	Molitor	MICA	francia	1555 t	37°09'05"É	22°45'K
72.		28	Hudecek	BOSFORO	olasz	2773 t	37°54'É	16°06'K
73.	I. 13.			REPALLO	brit	3811 t	38°05'É	15°34'K
74.	I. 21.			WEST WALES		4331 t	34°00'É	16°50'K
75.	I. 22.	27	Holub	ANGLO CANADIAN		4239 t	35°15'É	15°05'K
76.		28	Hudecek	MANCHESTER SPINNER	brit	4247 t		
77.	III. 8.			UGANDA		4257 t	36°26'É	12°05'K
78.				AYR		3050 t		
79.	III. 11.			STOLT NIELSEN		5684 t	35°10'É	14°40'K
80.	III. 20.	40	Kranjavi	ANTONIOS THUPILATOS	görög	2282 t	35°38'É	13°20'K
81.	IV. 29.	27	Holub	MARIA	olasz	40 t	35°58'05"É	23°50'K
82.	V. 1.			S. NICOLA		8 t	35°49'05"É	26°29'K
83.	V. 3.			PANAGHIA		6 t	35°42'É	25°52'K
84.				AGIOS DIMITRIOS	görög	40 t		
85.	V. 6.			TAXIARCHIS		40 t	35°38'É	25°13'K
86.				EVANGELISTRIA		46 t		
87.	V. 10.	47	Seyffertitz	ITINDA	brit	5251 t	33°46'É	21°56'K

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	
88.	V. 13.	32	Kasseroller	JULIA	görög	48 t	36°35'É	22°10'K
89.				-		40 t		
90.	V. 14.	27	Holub	PHOENIX	brit	765 t	40°22'05"É	19°08'K
91.	V. 20.	32	Kasseroller	AGHIOS DIONISIOS	görög	58 t	36°39'É	22°18'K
92.				ANGELIKI		30 t		
93.	V. 21.			CHATHAM	brit	3592 t	34°51'09"É	21°34'K
94.		27	Holub	EVANGELISTRIA	görög	9 t	36°39'É	22°18'K
95.	VII. 3.			AGIA TRIAS		14 t	36°50'É	22°10'K
96.				PANAGHIA		12 t		
97.	VII. 6.			SAN NICOLA		olasz	29 t	36°06'05"É
98.	VII. 7.	31	Rigele	GIUSEPPINO PADRE		67 t	37°30'É	18°30'K
99.	VII. 9.	27	Holub	TREIS ADELPHOI	görög	53 t	35°47'É	
100.	VII. 10.			AGIOS GEORGIOS		17 t	35°45'É	25°19'K
101.				AGIOS LOVKAS		11 t		
102.	VII. 11.			AGIOS KONSTANTINOS		14 t	35°38'É	25°12'K
103.				MARIGO	9 t	36°05'É	25°16'K	
104.	VIII. 13.			ANHUI	brit	2209 t	35°04'É	34°08'K
105.	IX. 11.			ANTOINETTE	francia	3 t	45°34'05"É	37°27'K
106.	IX. 13.			41	Wolf	AMIRAL CHARNER		4604 t
107.	IX. 14.	27	Holub	AGIOS NICOLAOS	görög	113 t	34°20'É	32°51'K
108.	IX. 17.			PORTARITISSA	olasz	16 t	35°39'É	26°08'K
109.				SOFLA		6 t		
110.	IX. 18.			ADELPHOTIS	görög	26 t	36°14'É	25°25'K

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	
18.	XII. 7.	16	Zopa	FIORÉ ALBANIA	albán	62 t	41°45'É	19°31'K
19.	XII. 9.	4	Singule	PAPAGALLO		10 t	41°40'É	19°25'K
20.				GJOVADJE		3 t		
21.	XII. 18.	15	Fahodrich	ERZEN		25 t	41°37'É	19°31'K
22.	XII. 21.			FIGLIO PRELIGIONA		80 t	41°47'É	
23.	1916. I. 1.	17	Hudecek	-		40 t	41°37'É	19°25'K
24.	I. 3.	4	Singule	?	?	10 t	41°59'É	19°15'K
25.				HALIL	albán	3 t		
26.	II. 2.			JEAN BART II.	francia	475 t	41°06'É	19°20'K
27.	III. 18.	6	Falkhausen	RENAUDIN		800 t	41°17'É	19°22'K
28.	III. 30.	4	Singule	JOHN PRITCHARD	brit	118 t	38°40'É	20°20'K
29.	V. 17.	15	Fahodrich	STURA	olasz	2238 t	40°47'É	19°00'K
30.	VI. 8.	5	Schlosser	PRINCIPE UMBERTO		7929 t	40°19'É	19°10'K
31.	VI. 23.	15	Fahodrich	CITTA DI MESSINA		3495 t	40°09'É	18°48'K
32.				FOURCHE	francia	746 t		
33.	VII. 10.	17	Hudecek	IMPETUOSO	olasz	680 t	40°10'É	18°50'K
34.	VIII. 14.	4	Singule	PONTE MARIA		204 t	39°55'É	17°15'K
35.				INVERBIEVE	brit	4309 t	37°55'É	16°15'K
36.	X. 13.			MARGARETHA	olasz	2092 t	40°01'É	17°34'K
37.	X. 17.	16	Zopa	NEMBO		570 t	40°08'É	19°30'K
38.	X. 26.	15	Rzemenowski	POLCEVERA		2207 t	39°54'É	19°45'K
39.	1917. IV. 10.	29	Prasil	DALTON	brit	3486 t	36°00'É	22°40'K
40.	IV. 12.	27	Teuff	MERTOS	görög	2900 t	37°13'É	15°20'K
41.	IV. 15.	29	Prasil	MASHOBRA	brit	8326 t	34°12'É	21°01'K

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	
42.	IV. 16.	27	Teuff	ZENOBA	görög	3500 t	38°53'É	17°25'K
43.	IV. 28.	14	Tropp	TEAKWOOD	brit	5315 t	36°39'É	21°10'K
44.	V. 3.			ANTONIO SCIESA	olasz	1905 t		
45.	V. 4.	4	Singule	PERSEO		3955 t	38°02'É	18°43'K
46.	V. 19.	29	Prasil	MORDENWOOD	brit	3125 t	35°02'É	22°05'K
47.	V. 30.	4	Singule	ITALIA	francia	1505 t	39°45'É	19°00'K
48.	VI. 9.	27	Teuff	ROLAND		703 t	35°50'É	22°01'K
49.	VI. 19.	4	Singule	EDUARD CORBIERE		475 t	40°00'É	17°30'K
50.				CEFIRA		890 t		
51.	VI. 30.	28	Hudecek	HAIGH HALL	brit	4809 t	36°12'É	15°24'05"K
52.	VII. 3.			MONGARA		8205 t	38°10'É	15°36'K
53.	VII. 4.	14	Tropp	MARIONGA GOULANDRIS	görög	3191 t	35°18'É	22°36'05"K
54.	VII. 12.	4	Singule	BERTILDE	francia	1500 t	38°35'É	16°50'K
55.	VII. 15.	32	Vio	PORTO DI ADALIA	olasz	4073 t	34°40'05"É	18°40'K
56.	VIII. 10.	31	Nejebay	LEALTA		4021 t	35°45'É	16°50'K
57.	VIII. 13.	28	Hudecek	MASTON	brit	3881 t	38°25'08"É	16°43'01"K
58.	VIII. 16.			BRADFORD CITY		5683 t	38°10'É	15°37'K
59.	VIII. 19.	40	Krszajevi	GARTNESS		2422 t	34°52'É	18°14'K
60.	VIII. 25.	14	Tropp	CONSTANCE	francia	2468 t	36°51'É	17°23'K
61.	VIII. 24.			KILWINNING	brit	3071 t	35°26'É	16°50'K
62.	VIII. 27.			TITIAN		4170 t	34°20'É	17°30'K
63.				NAIRN		3627 t	34°05'É	19°20'K
64.	VIII. 29.			MILAZZO	olasz	11480 t	34°45'É	19°16'K

HOFFMANN ZSUZSANNA

Antik

Aktuális ókor – Hogyan adóztak a rómaiak?

A köztársaság kori Róma államháztartásának nem volt előre rögzített költségvetése, nem tervezték sem a bevételeket, sem pedig a kiadásokat, azonban képeztek bizonyos tartalékokat előre nem látható kiadásokra (kulturális események, utak, csatornák rendben tartása, középületek építése, felújítása stb.). A magasabb tisztségeket nem fizették, de ezek asszisztenciáját igen. A háborúk, bármilyen meglepő is, általában nem kerültek sokba. A háború maga tartja el magát – vallották a rómaiak (hadisarc, rekvirálás stb.). Kivételt képeznek azonban a hosszan tartó, vesztes háborúk, ilyenkor az állam vagyonos polgárait egy-három ezrelékes vagyonadót vetettek ki, s később, ha mód nyílt rá, ezt a hadiszákmányból visszatérítették, tehát gyakorlatilag mint kölcsönt kezelték. Az államháztartás bevételeinek zömét a provinciák adója jelentette, ezenkívül – nem túl jelentős – jövedelmek származtak még a vámokból, különböző bérleti díjakból, ill. az illetékekből (örökösödés, rabszolga-felszabadítás stb.). A költségvetési előirányzatot a censorok készítették, akik ötévenként pályázatot hirdettek a közmunkák és más hasonló feladatok elvégzésére, és ugyancsak ők határozták meg az ezekre fordítható költségeket is.

Az adózás általában közvetett volt, egyes adókat csak kivételes esetekben róttak ki. Kr. e. 167 után annyira felduzzadt a nemesfémkészlet, valamint az adókból befolyt pénzmennyiség, hogy a római polgárokat mentesítették az adófizetési kötelezettség alól, s csupán a rabszolga-felszabadítás után járó illeték maradt meg. Mindez azonban nem érintette a tengeren túli provinciákat, ahol a római hódítók meghagyták a korábbi adófizetési rendszert, mivel nem volt indo-

kolt a kipróbált és bevált módszer megváltoztatása. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a birodalomban egységes adózási szisztéma működött volna. Cicero a provinciáknak háromféle kategóriáját különbözteti meg ebből a szempontból. Némely provincia, mint pl. Hispánia, meghatározott összeggel tartozott Rómának, amit a közösségek közvetlenül a helytartónak fizettek be. Más provinciákban, mint pl. Asia, az adószedést nyilvános árverésen adták bérbe, az egymásra licitáló adóbérlet társaságok közül annak, aki a legtöbbet ígért érte. Végül az olyanok, mint pl. Szicília, ahol megtartották a régi, tizedfizetésre alapuló adórendszert.

Az adó-bérbeadási árveréseket Rómban tartották meg, s ezért is a censorok voltak a felelősek. Már a Kr. e. II. században nagy társaságok alakultak (*societas publicanorum*), amelyeknek tagjai zömmel a lovagrend soraiból kerültek ki. A publicanusok társaságai megpályázták az egyes tartományok adóbérletét, s ha a nyilvános árverésen megszerezték rá a jogot, egy összegben befizették a tartomány adóját az államkincstárba, majd ezután a helyszínen begyűjtötték – ha szerencséjük volt, akkor a valós összeg sokszorosát. Az efféle bérleteknek olykor politikai következményeik is voltak, pl. Kr. e. 60-ban, amikor a publicanusok megpróbálták elérni egy olyan szerződés revízióját, amelyért szerintük túlságosan sokat fizettek. (Többek között ez a tény segítette elő az első triumviratus néven ismeretes hatalmi szövetség létrejöttét.)

Adóügyekben elkövetett visszaélések vizsgálatára először Kr. e. 149-ben hoztak létre ún. állandó bizottságokat (*quaestio perpetua*) a Lex Capurnia értelmében, ezek foglalkoztak a provinciákban elkövetett za-

rolási és visszaélési ügyekkel. A bizottságok azonban zömmel senatorokból álltak, s ők – a bizonyítékok ellenére is – általában felmentő ítéleteket hoztak senatortársaik ügyében. Előfordultak olyan esetek is, amikor a tartomány lakói nem tudták kifizetni az adót, és a publicanusok megelőlegezték nekik az összeget, magas kamattal.

Kr. e. 123-ban C. Gracchus a sikkasztási ügyekben való ítélkezést lovagrendiekre bízta (*lex iudiciaria*), a provincia helytartójának felelősségre vonását úgyszintén – ezzel a lépésével a tartományokat teljes mértékben kiszolgáltatva a lovagoknak, ami a rend politikai befolyását tovább erősítette. Ugyancsak ő külön intézkedett Asia tartomány adójáról (*lex de provincia Asia*), ahol a szicíliai minta szerinti tíz százalékos adózást vezette be. A publicanus társaságok a II. század elejéig működtek, ezután feladataikat fokozatosan állami hivatalnokok vették át.

Az a kedvező helyzet, miszerint a római polgárok mentesek az egyenes adózás alól, a polgárháborúk korában változott meg. Már Iulius Caesar magához ragadta a kincstári tartalékokat a Pompeius ellen folytatott polgárháború idején. Brutus és Cassius, miközben Kis-Ázsiában hadsereget toboroztak, tíz évre előre beszédtek az adót, templomokat fosztottak ki, gazdag görög városokat sarcoltak meg, zászlójukon a libertas jelszavával.

A császárkorban az adózás rendszeresebbé és kiszámíthatóbbá vált, továbbá javultak a provincialakók körülményei is. Augustus és utódai építettek a lovagrendiek adószedői tapasztalataira, és alkalmazták őket. Így a lovagrendi procuratorok jelen voltak azokban a tartományokban is, amelyekben egyébként a senatus által odaküldött proconsulok voltak a helytartók. Az egyenes adózás rendszerét átszervezték és kibővítették. Augustus rendet teremtett az állami pénzügyek terén, a kincstár élére két praetorviselt hivatalnokot állított, a felügyeleti

jogot fenntartva saját magának. A tartományok lakói közvetlen panasszal fordulhattak a császárhoz. Augustus pénzügyi reformjait az utódcsászárok is átvették, bizonyos változtatásokkal. Egyes tékozló császárok időszakosan újabb adókkal próbálták meg a megrendült államkincstár helyzetét stabilizálni, mint pl. Caligula vagy Nero.

A tartományi adózás áttekinthetőbb, ellenőrizhetőbb, de nem egyforma. Vannak függőségi helyzetben lévő városok (*civitates stipenditariae*), ezek stipendiumot vagy tributumot fizettek. Vannak továbbá szabad városok (*civitates liberae*), illetve szövetségesek (*civitates foederatae*). Ez utóbbi kategória teljes szabadságot élvez, csupán háború idején tartozik fegyveres csapatok ill. hajóhad kiállításával. A *civitates liberae et immunes* kategória olyan városokat és közösségeket jelent, amelyek senatusi határozat alapján szabadok, egyben adómentesek lettek. A rómaiak a tartományokat a *divide et impera* elve alapján kormányozták, és általában jó bevételi forrásnak tekintették. Ritka az olyan uralkodó, mint pl. Tiberius, akinek az volt a véleménye: „nyírni kell a juhot, nem pedig megnyúzni”. A császárkorban a legtöbb provincia lakója – még a polgárjoggal rendelkezők is – fizettek adót a földbirtokok után (*tributum solis*), vagy egyéb vagyonuk után (*tributum capitis*). Meghatározott szakaszokon vámot (*portorium*) kellett fizetni, továbbá öt százalékos illetéket az öröksödés után, ill. kettőt rabszolga-felszabadítás esetén. Az adók, továbbá az ércbányák, és más nyersanyaglelőhelyek jövedelme tekintélyes összegeket tett ki, bár ez a hatalmas méretűvé duzzadt birodalom ellátására sohasem volt elegendő. Caligula császár pl. adót vetett ki az utcalányokra is, azaz napi egy szeretkezés árát vonta le a keresetükből adóként, de megadóztatta a kerítőket, valamint a kéjnéket is. Vespasianus császár adókötelessé tette még a nyilvános illemhelyeket is, tőle származik az a híressé vált

mondás, hogy: „Pecunia non olet” (a pénznek nincsen szaga).

Felhasznált irodalom

Az *antik Róma*. Budapest, 1967, Corvina Kiadó. (Olaszból fordította: Lontay László.)

PAULY-WISSOWS: *Realenciklopédia*. Illetve a

Kleine Pauly Realenciklopédia vectigal címszó.

TENNEY, FRANK: *The economic survey of Rome*. New York, 1962.

SZEPESSY TIBOR: *A régi Róma napjai*. Budapest, 1968.

SUETONIUS: *Caesarok élete*. Ford. Kiss Ferencné.

NÓTÁRI TAMÁS

Quaestio Ligariana

I. e. 46-ban hangzott el a dictator Caesar előtt a pro Ligario¹, azaz Marcus Tullius Cicerónak Quintus Ligarius érdekében mondott beszéde. Jelen írás az eljárás történeti hátterének rövid vázolója után a következő két kérdésre kíván választ keresni: 1. Mennyiben volt a „per” kimenetele a Ligariusnak megadandó felmentés tekintetében előre meghatározva? és 2. Mennyiben tekinthető a Ligarius-ügyben folytatott eljárás valódi büntetőeljárásnak?

1. Quintus Ligarius 50-ben Considius Longus propraetor mellett legatusi tisztséget töltött be Afrika provinciában.² Miután Considius az 50-es esztendő végén Rómába ment, hogy ott a consulatusra pályázzék, Ligariusra maradt a tartomány igazgatása, aki ezt – Cicero állítása szerint – nem szívesen vállalta.³ A polgárháború kitörése után a Caesartól elszenvedett auximumi vereség után megérkezett Uticába P. Attius Varus, Afrika egykori helytartója⁴, aki önhatalmulag átvette a provincia irányítását, és elrendelte két legio felállítását⁵. Ligarius kénytelen volt magát Varus főhatalmának alárendelni, mivel azonban Varus eljárása minden törvényes alapot nélkülözött, mind Cicero, mind Caesar kétségbe vonta annak érvényességét.⁶

49-ben fiával együtt megjelent Uticánál

Afrikának a senatus által sorsolás útján kijelölt helytartója, Q. Aelius Tubero⁷, akinek az afrikai parton igazgatást gyakorló Ligarius megtiltotta egyrészt azt, hogy partra szálljanak, s átvegyék a senatus által nekik juttatott provinciát, másrészt még azt is, hogy vizet vegyenek fel, s hogy Tubero beteg fia belépjen a tartományba⁸. Cicero ezt a tettet a védelem során Varusra hárította⁹. Ezen események kapcsán Caesar sem említi Ligarius nevét, csupán Varusét¹⁰.

46-ban Ligarius a thapsusi csata után Hadriamentumban fogságba esett, ám Caesar megkegyelmezett neki, miként Considius fiának is¹¹. A hadriamentumi fogság tényéből arra lehet következtetni, hogy Ligarius az afrikai háború egész ideje alatt ott tartózkodott, s a hadi cselekményekben nem vállalt szerepet; ugyanakkor nem is lehetett igazán jelentős személyiség, hiszen a Bellum Africum szerzője nem tesz róla név szerint említést. A caesari kegyelem egyáltalában nem volt ritkaság, ugyanis a dictator amnesztiát adott mindazoknak, akik az afrikai háborúban harc nélkül megadták magukat; a vezérek közül is csak néhányat, így pl. a harc közben fogságba ejtett Afraniust és Faustus Sullát ölték meg – hogy ez Caesar közvetlen parancsára¹², vagy tudta nélkül történt-e, vitatott. Ennek pontosan megfelel

Cicero kijelentése, aki oly győzelemről beszél, „amely során csak fegyverben állók estek el”.¹⁴

A megadott kegyelem azonban nem adott engedélyt az Itáliába történő visszatérésre. Ligarius már 46 nyarán Ciceróhoz fordult, hogy járjon közben Caesarnál az érdekében; Cicerónak ugyanakkor jó ideig nem volt közvetlen kapcsolata a dictatorral, csak annak környezetével – így pl. Pansával, Hirtiusszal, Postumusszal¹⁵ stb. Barátjának,¹⁶ Ligariusnak az ügyében annak fivérével közösen tett erőfeszítéseket arra, hogy közvetítők révén Caesar közelébe jutván azt elébe tárhassa.¹⁷ E feladat már azért sem mutatkozott könnyűnek, mert Caesar meglehetősen ellenszenvvel viseltetett azok iránt, akik az afrikai háborúban részt vettek, visszatérésüket késleltetvén bizonytalanságban kívánta őket tartani.¹⁸ Cicero azzal biztatta Ligariust, hogy gondjai hamarosan megoldódnak, hiszen Caesar haragja napról-napra enyhül.¹⁹ Következő leveléből²⁰ még határozottabban kicsendül a hamarosan bekövetkező visszatérés lehetőségébe vetett remény, Cicero ugyanis személyes kihallgatást nyert Caesartól, amelyen Ligarius fivérével együtt meg is jelent. Ők a dictator lábai elé vetették magukat, Ligarius pedig beszédet mondott; ezekre Caesar nagylelkűen felelt, ami Cicero szemében az amnesztia megadását kétségtelenné tette.²¹

Ligarius ügye tehát a lehető legjobb úton haladt a mindenki számára kielégítő megoldás felé, amikor Lucius Tuberónak, a hajdani helytartónak a fia, Q. Aelius Tubero vádat emelt Ligarius ellen, amit elsősorban azzal kívánt alátámasztani, hogy Ligarius nem engedte őket Afrikában, a senatus által számukra kijelölt provinciában partra szállni, miként ezt korábban Varus sem tette számukra lehetővé. A védelmet Pansa, Caesar egyik legközelebbi embere és Cicero képviselte. A per alakulását illetően érdemes idézni Plutarchos beszámolóját: „Mondják,

hogy mikor Q. Ligariust, Caesar egyik ellenségét perbe fogták, Cicero vállalkozott védelmére. Caesar így szólt barátaihoz: »Mi értelme, hogy ennyi ideig hallgassuk Cicero beszédét? Régóta tudja mindenki, hogy Ligarius gazember és nekem ellenségem.« Mégis, amikor Cicero belekezdett beszédébe, nagy hatást váltott ki, majd folytatta, és szavaiból valósággal áradt a lenyűgöző báj és erő, Caesar arcszíne egyszerre megváltozott és arcvonásai elárulták, hogy lelkében a legkülönbözőbb érzelmek kavarnak; majd amikor a beszéd végén a szónok a pharszaloszi ütközetet említette, Caesar úgy meghatódott, hogy egész testében reszketni kezdett, és kiejtette kezéből az iratokat. Az eredmény pedig az lett, hogy a védőbeszéd hatása alatt felmentette Ligariust.”²² Plutarchos tehát feltételezte, hogy az eljárás kimenetele már kezdettől fogva meghatározott, nevezetesen Ligarius bűnössége és elítéltetése Caesar számára eldöntött tény volt, s csak a cicerói ékesszólás hatalma fordította meg az események folyását.

Tény ugyan, hogy Caesar megkegyelmezett Ligariusnak, és megengedte, hogy visszatérjen Itáliába, azonban a plutarchosi verzió kapcsán a következő kételyek merülnek fel:²³ ha Caesar – Cicero levelének tanúsága szerint – Ligarius iránt nem viseltetett ellenséges érzülettel, miért engedte meg, hogy az eljárásra sor kerüljön? Ennek két oka lehetett, nevezetesen vagy mégis büntetéssel kívánta sújtani Tuberót, vagy pedig a kegyelem által saját clementiájának akart hathatós propagandát biztosítani. Ligarius elítélésének szándéka felettébb valószínűtlen, hiszen Cicero nem hozott fel olyan új vádpontot, ami már Caesar szándékairól hírt adó, november végén kelt levél²⁴ megírása idején ne lett volna ismeretes előtte. Ezen kívül Pansa Caesar bizalmasa lévén nem vállalta volna Ligarius védelmét, ha annak bűnössége kezdettől fogva elvégzett dolog lett volna. Valószínűbbnek tűnik

tehát, hogy Caesar Ligarius felmentését határozta el magában, hogy újabb ékes bizonyosságát adja közmondásossá vált nagylelkűségének. Épp ennek a látszatát azonban mindenképpen el kellett kerülni, azaz miszerint Caesarnak egyéb célja sem volt az eljárással, minthogy Ligarius felmentése által saját clementiáját ünnepeltesse; ezért öltötte hát magára a Ligarius elvetemültségéről már korábban meggyőződött, haragos bíró álarcát, akit csak Cicero ékesszólása lágyíthatott meg.²⁵

Caesar eljárását tekintve bizonyos párhuzamok mutatkoznak a Marcellus felmentésével végződő perben tanúsított magatartásával. Marcellusnak a száműzetésből való visszahívásában maga Caesar is érdekelt volt, egyrészt nagylelkűségét kívánta ismételten demonstrálni, másrészt a diktatúra legitimálását akarta elősegíteni azon tény-nyel, hogy a köztársaságnak oly rendíthetetlen híve, mint Marcellus is, hazatért, és belenyugodott a politikai viszonyok megváltozásába, a neki nyújtott kegyelem elfogadásával pedig mintegy elismerte azt. Annak ellenére azonban, hogy Marcellus hazatérése előre elhatározott tény volt, a dictatori propaganda azt a benyomást kívánta kelteni, hogy Caesar csupán a senatus kérése előtt hajolt meg, és hívta vissza a száműzetésből a republikánus Marcellust. Caesar apósa, Piso látszólag véletlenül említette Marcellus nevét egy, a senatusban tartott beszédében,²⁶ mire Marcellus azonos nevű unokafivére Caesar lába elé vetette magát, hogy kegyelemért könyörögjön rokona számára, majd a senatorok is felemelkedtek helyükről, és arra kérték Caesart, hogy gyakoroljon irgalmat. A dictator, miután hosszan felpanaszolta Marcellus hibáit, „teljesen váratlanul” kijelentette, hogy nem fog elzárkózni a senatus kívánsága elől. Erre a senatus zajos tetszésnyilvánítása és Cicero beszéde következett, amelyben Caesar emberi kiválóságait magasztalta.

Feltehetően hasonló rendezéssel van dolgunk Ligarius ügyében is. Ha Caesar külön eljárás nélkül engedte volna Ligariust hazatérni, fontos alkalmat mulasztott volna el, hogy kiengesztelést hirdető politikáját propagálja. Arra természetesen nem lehet választ adni, hogy Tubero Caesar utasítására lépett-e fel Ligarius ellen, vagy a dictator csupán kihasználta a kínálkozó alkalmat. A Marcellus és Ligarius iránt tanúsított clementia nem csak az Afrikában Caesar ellen harcolt, hanem a Hispaniában újabb háborúra készülődő pompeianusoknak is szólt.

2. A Ligarius-ügy kapcsán további kérdésként merül föl a következő: tényleges bírósági eljárással, s így valódi törvényszéki beszéddel van-e dolgunk, valamint Caesar bíróként ítelt-e Ligarius, a „vádlott” felett, vagy nem? A *communis opinio* mindezen kérdésekre igennel felel; és valóban szólnak is bizonyos érvek e feltevések mellett.

Tuberót Cicero vádlónak, Ligariust pedig vádlottnak nevezi, s mindkét esetben a megfelelő terminus technicust használja: „Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum...”²⁹ Azaz: olyan előnyre tettél szert, Tubero, ami a vádló számára a legkívánatosabb: egy vádlottra, aki beismeri tettét... „Arguis fatentem. Non est satis: accusas eum, qui causam habet aut, ut ego dico, meliorem quam tu, aut, ut vis, parem.”³⁰ Azaz: Olyan embert vádolsz ugyanis, aki bevallja tettét. S ez nem elég: azt vádolod, akinek az ügye – miként én állítom – jobban áll, mint a tiéd, vagy – ha így kívánod – ugyanúgy.

A vádat Bauman *maiestas imminuta-/crimen maiestatis imminutae*ként határozza meg. Az ismertetett történeti szituációból leszűrhető tényállás a későbbiekben a Lex Iulia *maiestatis* alá tartozott volna,³¹ s mint-hogy Augustus ezen törvénye a korábbi törvényhozás elemeit ismétli meg,³² valószínűsíthető, hogy Ligarius tettét államellenes bűncselekménynek minősíthetjük. Ugyan-

akkor fontos megjegyezni, hogy az egész pro Ligarióban a „maiestas” kifejezés egyetlen egyszer sem fordul elő, sem pedig a vádpontok jogi természetét nem határozza meg Cicero.³³ A szabályos büntetőper koncepciója ellen szól azon tény is, hogy az eljárás a „vádlott”, azaz Ligarius távollétében zajlott le. A római joggyakorlat ugyan nem zárta ki az elítélést in absentia, a vádlottat azonban a per megkezdése előtt a törvény előtti megjelenésre fel kellett szólítani.³⁴ Ligarius nem kapott ilyen idézést, sőt, ügyének sarkalatos pontja, miszerint Caesar eltiltotta attól, hogy Itália területére lépjen. Ezen kívül a maiestas imminuta miatt folyó per a Sulla által létrehozott quaestio perpetua de maiestate elé tartozott volna, hiszen a sullai törvényszéki reformokat Caesar nem helyezte hatályon kívül, csupán az esküdtek körének alapjául szolgáló listákat, ill. az esküdtek személyi körét változtatta meg,³⁵ amely intézkedés feltehetően a 46-os esztendő reformjainak képezte részét. Az eljárás azonban nem a quaestio de maiestate előtt folyt, amint az várható lett volna, hanem személyesen Caesar mint „törvénykező fórum” előtt, akinek a kezébe Ligarius sorsa letéetett.³⁶

E nehézségek áthidalására egy lehetséges megoldást kínált a Mommsen által adott értelmezés, amely szerint a magistratusok imperiuma magába foglalja a büntető eljárásokban való bírói ítélezés jogát is.³⁷ A magistratusi jogszolgáltatási hatalmat ugyan korlátozta a provocatio ad populum jogintézménye, ez alól azonban kivételt képeznek a rendkívüli imperiumok, azaz az V. század decemviratusa, a második triumviratus és a dictatura rei publicae constituendae (ezen utóbbihoz sorolja mind Sulla, mind Caesar diktatúráját).³⁸ Ezen nézetet alapjaiban ingatja meg Bleicken³⁹ és Kunkel⁴⁰ azon megállapítása, miszerint a provocatio a római polgárt a magistratus jogsértő coercitiójától (fenyítő hatalmától) védte, a

iurisdictiós (jogszolgáltatói) tevékenységre azonban semmilyen befolyással nem bírt.

Caesar diktatúrája nem jelent a mommseni értelemben rendkívüli imperiumot, hiszen soha nem vette fel a *dictator rei publicae constituendae* (legibus scribundis) titulust⁴¹.

E rendkívüli büntetőhatalom alkalmazására Mommsen is csak egy példát említ: Ligarius esetét.⁴² Állítását a pro Ligario következőképp idézett soraival támasztja alá: „habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius necetur ... at istud ne apud quidem dictatorem qui omnes quos oderat morte multabat quiquam egit isto modo: ipse iubebat occidi nullo postulante.”⁴³ Azaz: ezen vádnak nem az a célja, hogy Q. Ligariust elítéljék, hanem, hogy megöljék/kivégezzék ... ám ezt még azon dictatornál, aki mindazokat, akiket gyűlölt, halállal büntetett, sem vihette így senki keresztül: ő maga adott parancsot az illető megölésére, anélkül, hogy ezt bárki is követelte volna. Ehhez Mommsen ezt az értelmezést fűzi: a szöveghely világosan bizonyítja, hogy dictatorként Caesar mint bíró ítélezett Ligarius felett, és kompetenciája Sulláéval azonos volt.⁴⁴ A szöveghelyből azonban épp a punctum saliens nem lesz világos, nevezetesen, hogy Caesar büntetőügyben magistratusként gyakorolt jogszolgáltatói tevékenységet; a cicerói utalás ugyanis a Sulla által végrehajtott poscriptiókra vonatkozik, nem pedig azt kívánja állítani, hogy Sulla ellenségeit törvényes vizsgálat és bűnösségük megállapítása után végeztette volna ki. Köztudott, hogy Sullát a Lex Valeria felhatalmazta arra, hogy római polgárokat önkényesen, törvényes ítélet nélkül kivégeztesen.⁴⁵ Ha tehát Caesar hatásköre, amely alapján Ligarius sorsa felől döntött, Sulláéval azonos volt, úgy arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a polgárháború vesztesei felett korlátlan hatalomra tett szert – ezt Cassius Dio közlése⁴⁶ is alátámasztani látszik.

Idézzük azonban ismételten a pro Ligarióból a Mommsen által kulcsfontosságúnak ítélt mondatot, amellyel a Ligarius-ügy tényleges bírósági per voltát akarja igazolni: „Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed necetur!” Tény, hogy minden vádemelésnek az a célja, hogy a vádlott elítéltesse, jelen esetben azonban az ellenfél nem ezt, hanem sokkal inkább Ligerius ítélet nélkül történő megölését, kivégzését követeli. Miként tehát Sulla, úgy Caesar is tetszése szerint járhat el ellenségeivel szemben, őt azonban nem a kegyetlenség, hanem a clementia jellemzi, s épp ennek gyakorlásában kívánja őt Tubero meggátolni.

A fentieket támasztja alá a beszéd formája is: a pro Ligario ún. deprecatio⁴⁷, amely nem a törvényszéki védelem befolyásolásának az eszköze, hanem a hatalmat gyakorlók önkényes döntéseinek, miként az Auctor ad Herennium szerzője is megjegyzi: „Ergo in iudicium non venit (sc. deprecatio), et in senatum, ad imperatorem et in consilium talis causa potest venire.”⁴⁸ Ha tehát Cicero beszéde számára olyan formát választott, amely a bírósági eljárásban nem alkalmazható,⁴⁹ úgy ez is valószínűsíti, hogy Ligarius ügyében a dictator nem bíraskodó magistratusként döntött. A szónok maga is kijelenti, hogy nem mint bíróhoz fordul Caesarhoz: „Causas, Caesar, egi multas equidem tecum, dum in foro tenuit ratio honorum tuorum, certe numquam hoc modo: »ignoscite, iudices; erravit, lapsus est, non putavit; si umquam posthac.« ad parentem sic agi solet...”⁵⁰ Azaz: sok perben vetten részt még veled is, Caesar, amíg hivatalaid jellege a fórumon tartott, ám soha nem ily módon érveltem: „Bocsátsatok meg, bírák; megtévedt, elbukott, nem szándékosan tette; ha a későbbiekben valaha...” így a szülőhöz szoktunk beszélni. „...sed ego ad parentem loquor: »erravit, temere fecit, paenitet; ad clementiam tuam

confugio, delicti veniam peto, ut ignoscatur, oro.«”⁵¹ Azaz: ...most az atyához szólok: „megtévedt, megfontolatlanul cselekedett, megbánta; irgalmadhoz menekülök, bűnéért kérek kegyelmet, s azért könyörgöm, hogy bocsánatot nyerjen.”

Az első bekezdésben feltett kérdésekre tehát a következőképpen válaszolhatunk: 1. Az ügy kimenetele valószínűleg egy Caesar által előre kidolgozott, a Marcellus-üggyel némi hasonlóságot mutató forgatókönyv alapján meg volt határozva, nevezetesen – a Plutarchostól származó leírása ellenére – Ligarius javára. 2. A pro Ligarióból megismert eljárás nem tekinthető valódi büntetőpernek, ugyanis a döntés nem a quaestio de maiestate, hanem a dictator Caesar kezében volt, aki viszont nem rendelkezett azon kivételes imperiummal, amely feljogosította volna arra, hogy római polgárokat érintő büntetőügyekben magistratusként ítélkezzen.

* * *

Jegyzetek

- ¹ A pro Ligariót a következő kiadás alapján idézzük: *M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia*. Recognovit C. F. W. MUELLER. Lipsiae, In Aedibus B. G. Teubneri. MCMIV. A beszéd magyar fordítása: *Marcus Tullius Cicero Q. Ligarius érdekében mondott beszéde*. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezetést írta: NÓTÁRI TAMÁS. Documenta Historica (A JATE Történész Diákkör kiadványa), Szeged, 2000 (sajtó alatt).
- ² Cic. Lig. 2.
- ³ Cic. Lig. 2.
- ⁴ Cic. Lig. 3., Caes. civ. 1. 31. 2.
- ⁵ Caes. civ. 1. 31. 2.
- ⁶ Cic. Lig. 3., Caes. civ. 1. 31. 2.
- ⁷ Cic. Lig. 27.
- ⁸ Pomp. D. 1. 2. 2. 46.
- ⁹ Cic. Lig. 22.

- ¹⁰ Caes. civ. 1. 31. 3.
- ¹¹ Bell. Afr. 89.
- ¹² Dio Cass. 43. 12. 3.
- ¹³ Bell. Afr. 95.
- ¹⁴ Cic. Lig. 19.
- ¹⁵ Cic. ad fam. 6. 12. 2.
- ¹⁶ Cic. ad fam. 6. 13. 1., 6. 14. 1.
- ¹⁷ Cic. ad fam. 6. 13. 2.
- ¹⁸ Cic. ad fam. 6. 13. 3.
- ¹⁹ Cic. ad fam. 6. 13. 4.
- ²⁰ Cic. ad fam. 6. 14.
- ²¹ Cic. ad fam. 6. 14. 2.
- ²² Plut. Cic. 39. 5–6. Muraközy Gy. ford.
- ²³ K. KUMANIECKI: *Der Prozess des Ligarius*. Hermes 95 (1967) 440.
- ²⁴ Cic. ad fam. 6. 14.
- ²⁵ Kumaniecki 442.
- ²⁶ Cic. ad fam. 4. 4. 3.
- ²⁷ Caesar unokájának, Octaviának a férje.
- ²⁸ Kumaniecki 443.
- ²⁹ Cic. Lig. 2.
- ³⁰ Cic. Lig. 10.
- ³¹ R. A. BAUMAN: *The Crimen Maiestatis in the Roman Republic and Augustan Principate*. Johannesburg, 1967, 142.
- ³² W. KUNKEL: *Quaestio*. In *Kleine Schriften*, Weimar, 197, 94.
- ³³ K. BRINGMANN: *Der Diktator Caesar als Richter?* Hermes 114 (1986) 73.
- ³⁴ TH. MOMMSEN: *Römisches Strafrecht*. Leipzig, 1899. 332.
- ³⁵ Cic. Phil. 2. 3., Dio Cass. 43. 25. 1.
- ³⁶ Bringmann 75.
- ³⁷ Mommsen, Strafrecht, 35., uő, *Römisches Staatsrecht I–III.*, Berlin, 1887–1888. I. köt. 126, II. köt. 735.
- ³⁸ Mommsen, Strafrecht, 35.
- ³⁹ J. BLEICKEN: *Ursprung und Bedeutung der Provokation*. SZ 76 (1959) 324.
- ⁴⁰ W. KUNKEL: *Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit*. München, 1962, 21.
- ⁴¹ Bövebb irodalmat ld. Bringmann 75.
- ⁴² Mommsen, Staatsrecht II. köt., 735.
- ⁴³ Cic. Lig. 11–12.
- ⁴⁴ Mommsen, Staatsrecht II. köt., 735.
- ⁴⁵ Cic. leg. 1. 42., Cic. leg. agr. 3. 5.
- ⁴⁶ Dio Cass. 42. 10. 1.
- ⁴⁷ J. MARTIN: *Antike Rhetorik*. München, 1974, 28.
- ⁴⁸ Auct. ad Her. 1. 14. 24.
- ⁴⁹ Vö. Cic. inv. 2. 104.
- ⁵⁰ Cic. Lig. 30.
- ⁵¹ Cic. Lig. 30.

Aki kérdezett: VINCZE JÓZSEF

Egykori és mai tanáraink

Aki válaszolt: Rácz Lajos

Névjegy: Rácz Lajos, egyetemi doktor klimatológiaiából (1989), a történettudomány kandidátusa (1994). 1963. december 24-én született Szeghalmon. Az általános iskolát Csökmőn, a középiskolát Berettyóújfalun, a földrajz-történelem szakot pedig Szegeden végezte. 1999. szeptember 1-je óta a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékének oktatója, ahol középkori egyetemes- és magyar történelmet, valamint történeti földrajzot oktat.

Belvedere Meridionale: – *Kezdjük el a tanulóéveknél...*

Rácz Lajos: – A csökmői általános iskolában végeztem 1970–78 között, ami érdekes időszak volt az iskola életében. A mi évfjáratunkkal indítottak egy kísérleti évfolyamot, oly módon, hogy külön választották két osztályra a jobb és a gyengébb képességű gyerekeket. Ez persze pedagógiai szempontból egyaránt védhető és támadható. Tudomásom szerint ennek a kísérletnek később nem volt folytatása.

A középiskolát Berettyóújfalun, az Arany János Gimnáziumban végeztem, ahol a tanulás mellett több dologgal is foglalkoztam. Egy időben jártam egy nagyon jó amatőr színpadra, a Partium színpadra, amelynek Kiss Árpád volt a vezetője, akinek a személyisége nagy hatással volt rám. Azután kézilabdáztam a BUSE (Berettyóújfalui Sport Egyesület) ifjúsági csapatában, s nem utolsósorban játszottam az akkor megyei I. osztályban szereplő csökmői futballcsapatban. Azt hiszem sejtethető, hogy a tanulásra mennyi idő maradt. Úgyhogy tulajdonképpen csak 17 éves koromban kezdtem el rendszeresen tanulni, amikor a továbbtanulás, illetve a felvételi vizsga már fenyegetően közel volt.

1982-ben sikeres felvételit tettem a sze-

gedi egyetem földrajz-történelem szakára. Ennek folyományaként egyéves sorkatonai szolgálatra elvittek Lentibe, ahol az állomány 20%-a olyan, mellesleg rendes fogház- és börtönbüntetését töltő emberekből állt, akik egyébként kifutottak volna a hadkötelezettség idejéből. Az előfelvételsek mellett a leendő teológus hallgatók is itt voltak katonák, így a lenti laktanyában – amit azóta már megszüntettek – bőséggel lehetett társadalmi tapasztalatokat szerezni. Majd 1983 és 1988 között a JATE földrajz-történelem szakos hallgatója voltam.

B. M.: – *Hogyan esett a választása erre a két szakra?*

R. L.: – Az idő tájt – néhány olyan szakot leszámítva, mint a biológia, a fizika, vagy a matematika – mindenki kétszakos volt. A többség számára volt egy kedvenc szak, és volt egy másik, ami az elkerülhetetlen legkisebb rossz volt. Én viszont mindkét szakomat szerettem, s olyan témát igyekeztem választani, amely mindkét tudományterülethez kapcsolódik, ez a történeti földrajz volt, közelebbről pedig a környezeti változások és az ember kapcsolata. Ebben a választásban persze szerepet játszott az is, hogy nem akartam politikátörténeti témát választani, s történeti korok környezeti vizsgálatainak viszonylag kevés köze van a politikához. A témaválasztást befolyásolta az is, hogy a gyerekkoromat egy kis faluban töltöttem, így más a környezethez való viszonyom, mint a városi embernek, aki nagyjából mesterséges környezetben nő fel. Az ökológus gondolkodás pedig ebben az időben kezdett szélesebb körben terjedni Magyarországon.

A szegedi egyetemen két tanárom hatott döntően a gondolkodásomra: *Gyimesi Sán-*

dor, aki gazdaságtörténész volt, és Mezősi Gábor, aki természeti földrajzos, ők voltak a témavezetőim.

B. M.: – *A diploma után munka. Milyen lehetőségek voltak akkoriban?*

R. L.: – Azt hiszem, az egyik legnagyobb megrázkódtatás az, amikor valaki kikerül az iskolarendszerből. Ezt az én esetemben még súlyosbította az, hogy egy elbliccelt terepgyakorlat miatt sokáig úgy nézett ki, hogy nem kapok diplomát. Továbbá három hónappal tanulmányaim befejezése előtt nem volt semmilyen állásajánlatom, ami igen kreatív elmeállapotba hozza az embert.

Végül 1988-ban az MTA Regionális Kutatások Központjának kecskeméti Településkutató Csoportjánál kezdtem el dolgozni, amelynek vezetője egykori gimnáziumi tanárom, Csatári Bálint volt. Szerencsés időben végeztem, ez idő tájt kezdett nyílni az ország és lehetett ösztöndíjakat szerezni a nagy nyugat-európai egyetemi és kutatási központokba. Igen kiterjedtek voltak új munkahelyem nemzetközi kapcsolatai is, ami nem kis részben akkori főigazgatómnak, Enyedi Györgynek volt az érdeme.

B. M.: – *A pályája szempontjából, hogyan használta ki az ösztöndíj adta lehetőségeket?*

R. L.: – Két olyan hely volt, ahova rendszeresen visszajártam. A berni egyetem Regionális és Környezettörténeti Tanszéke, valamint a párizsi Écoles des Hautes Études en Sciences Sociales (körülbelüli jelentése a Társadalomtudományok Kutatási és Oktatási Központja). Ezeknek az ösztöndíjaknak döntő szerepük volt részint a szakmai fejlődésben, részint pedig az egzisztencia teremtésben, ami a tudományos életben egyébként különösen problematikus.

B. M.: – *Milyen visszhangja volt munkáinak, hiszen korántsem szokványos területet célzott meg kutatásaival?*

R. L.: – Az első dolgozataim diákköri

munkák voltak, s ezek révén fontos szakmai kapcsolatokat szereztem; így ismerkedtem meg Zimányi Verával és Katus Lászlóval, a természettudományos OTDK-n pedig Mika Jánossal és Justyák Jánossal. Am valódi szakmai sikereket akkor tudtam elérni, amikor a svájci Christian Pfister professzor révén bekapcsolódhattam a nemzetközi éghajlat- és környezettörténeti kutatásba. Pfister professzorral a kapcsolatunk úgy kezdődött, hogy egy francia földrajzos újságban, talán az Espace Géographique-ban, olvastam, hogy megalakult az Európai Környezettörténeti Társaság, amelynek vezetője egy Christian Pfister nevű berni professzor. A diákköri dolgozatomról volt egy háromoldalas fordításom franciául, betettem egy borítékba és feladtam. Néhány hét múlva választ kaptam, illetve egy konferencia meghívást Mainzba, majd 1991-ben Pfister meghívott Bernbe dolgozni.

B. M.: – *Mint említette a magyar közgondolkodásban újszerűen hatottak még néhány évtizeddel ezelőtt a környezettel és az ökológiával kapcsolatos kutatások. Milyen forrásokat tudnak biztosítani a tudomány fejlesztéséhez?*

R. L.: – A történeti kutatás, hasonlóképpen más társadalomtudományokhoz, évtizedek óta alul van finanszírozva, aminek következtében a történettudomány határterületeire (történeti földrajz, történeti ökológia, numizmatika, heraldika stb.) kevés figyelem, kutatói-oktatói álláshely, illetve pénz jutott. Ilyen finanszírozási problémákkal együtt élve természetes, hogy minden tudomány, így a magyar történettudomány is a „belső övezetét” védte. Ez a „belső kör” pedig első renden a politikatörténetet és a társadalomtörténetet jelentette.

A földrajzosokat ráadásul még az a teher is nyomja, hogy a földrajzon belül húzódik a társadalom- és a természettudomány határa. Ez rengeteg skizofrén helyzetet okoz a társadalom- és a természeti földrajzosok között. Történeti földrajzi nézőpontból a földrajzi gondolkodás egyik fő problémája az idő értelmezése. A földrajzosok számára jobbra két időlépték létezik: a jelenkor (19–20. század) és a geológiai idő. S a földrajzos képzésből teljesen hiányzik a történeti időszemlélet, illetve a felkészítés a történeti korok sajátos forrásainak feldolgozására.

Volt egy másfajta megosztottság is a magyar tudós társadalomban, ami gyengítette a teljesítményét, s a hatása bizonyos mértékig még ma is érezhető. 1989 előtt két párhuzamos kutatási struktúra létezett, az egyik a felsőoktatásban, és egy másik ettől jól elszigetelve az akadémiai intézetekben.

B. M.: – *Érzékelhető valami változás napjainkban?*

R. L.: – Az az ismereteket a diszciplínák szerint rendező világ, amely a 18–19. században létrejött, felbomlóban van. Megjelentek olyan, az ismereteket más módon

rendszerező fogalmi rendszerek, mint például a szélesen értelmezett ökológia, amely nem a biológia altudománya, hanem egy alternatív ismeretrendszer. De hogy miként fog ez az átalakulás végbemenni, az még nem látható.

B. M.: – *Mennyire van jelen a történeti földrajz a magyar oktatásban?*

R. L.: – Itt alapvetően kétfelé kell választani a kérdést, külön kell beszélni a történész és külön a földrajzos képzésről. A honi történészképzés egyik fő problémája, hogy véleményem szerint túlzottan politikatörténeti irányultságú. A másik probléma az, hogy a 20. század második felében a történeti gondolkodás nagy irányzatai, iskolái Magyarország és a régió izolációjából következően rendkívül szűk körben váltak csak ismertté. A történelem még sokáig megmaradt a szépirodalom határán mozgó műfajnak, s nem ment végbe az a „szcientizálódás”, mint Nyugat-Európában. A szcientizálódáson azt értem, hogy a történeti kérdések elemzése során a kutatók felhasználják számos más diszciplína eszköztárát (matematika, statisztika, számítástechnika, biológia, pszichológia stb.), s olyan analitikus módszereket és speciális szaknyelvet használnak, hogy az eredmények már csak a témával elmélyülten foglalkozók köre számára érthető.

B. M.: – *Hogyan került a főiskola történettudományi tanszékére?*

R. L.: – Részint véletlenül, részint törvényszerűen: törvényszerűen abban az értelemben, hogy ugyan egy akadémiai intézetnél kezdtem el dolgozni, ám különböző felsőoktatási intézetekben 1990 óta tanítok, amit ráadásul szeretek is csinálni. Véletlen volt viszont abból a szempontból, hogy amikor tájékozódtam felsőoktatási álláshely felől, akkor ez az információ eljutott Monok Istvánhoz, aki felhívott telefonon, s elmondta, hogy a történettudományi tanszéken van egy állás.

B. M.: – *Hogy érzi magát a tanszéken?*

R. L.: – Jól érzem magam a főiskolán. Amikor a tanszékre készültem, olvastam a Belvederét, s ott valaki azt nyilatkozta, hogy a tanszéken nagyon családias a hangulat. Ezt akkor én nagyon furcsa megállapításnak gondoltam, de amióta a tanszéken dolgozom, én is hasonlóképpen gondolom.

B. M.: – *Ha jól tudom, a sport sem áll messze Öntől.*

R. L.: – A sport gyakorlatilag azonos számomra a focival. A csökmői általános iskolában elég erős évjáratunk volt, az úttörő olimpián a megyei fordulókig jutottunk, ahol azonban rendesen elverték bennünket.

Az egyetemen másodévben csatlakoztam egy nagyon jó csapathoz, a Tökszakállhoz. Ez volt gyakorlatilag egyetemi éveim egyetlen organikus közössége. A csapat tagjai igen sokfelől érkeztek, volt közöttünk test-

nevelés szakos főiskolás, orvostanhallgató, „matfizes”, programozó, s ketten voltunk földrajz-történelem szakosak. Csak a mérkőzések alkalmával találkoztunk, ám ennek ellenére vagy éppen ezért megnyertük a kispályás egyetemi bajnokságot 1986-ban.

Több mint egy évtizedes kihagyás után játszottam újra a Belvedere-kupán, s bizony másnap járni se nagyon tudtam.

B. M.: – *Egyik meccs előtt hosszan melegített be...*

R. L.: – Ez egy ilyen kapustechnika, hogy akkor is lássam a kaput, ha háttal vagyok neki. Muszáj memorizálni, hiszen a kispályás foci egészen másfajta kapusjátékot kíván meg, mint a nagypálya, itt én egyben utolsó védő is vagyok. Ezért fontos, hogy tudjam, hol a kapu, akkor is, ha háttal vagyok neki.

B. M.: – *Tanár Úr, köszönöm a beszélgetést!*

ENGI JÓZSEF

Pihenő

A közúti közlekedés szervezési és vezetési vázlata

II. rész. A 19. század végétől az első világháborúig

A 19. században megindult technikai fejlődés lassan megszüntette a postakocsik romantikáját. A sáros közutak forgalmát átvették a vasutak, az útszéli csárdák vendégeiből pedig a lüktető pályaudvarok utasai lettek. A lovas kocsik napok alatt tették meg azt a távolságot, amit a vonat órák alatt tett meg, ezért a távolsági forgalomban teljesen elveszítették jelentőségüket, és csak a települések belterületén és környékén jutottak szerephez, de hamarosan ott is jelentkezett egy versenytárs, az automobil. Nem csoda, hogy ilyen körülmények között a postakocsik kürtjelei is kedves történelmi emlékké finomultak.

Hazánkban 1840-ben még csak Budáról és Pozsonyból közlekedett Bécsbe naponta gyorskocsi és tárkocsi, a többi, összesen nyolc útvonalon sokkal ritkábban közlekedtek a postajáratok.¹ Budáról Szegedre 41 óra, Temesvárig három nap, Nagyszebenig hat nap volt a menetidő. Nagyszebenből háromnapos várakozás után egy napig tartott az út Brassóba, hat napig Kassára, nyolc és fél napig Kolozsvárra, hét napig Eszékre és nyolc és fél napig Zimonyba. A feketére és sárgára festett delizsánszot négy ló húzta. A zárt kocsiszekrényben kilenc utas részére, nyitott helyen két személy részére volt ülőhely, utóbbiak a menetdíj felét fizették.²

A helytartótanács és a magyar kancellária sürgetésére 1843 decemberétől Budáról Szécsényre és Temesváron át Nagyszebenbe, majd Pest–Debrecen és Pest–Eszék között naponta levélpotakocsikat, valamint Zágráb–Siszek között hetenként kétszer, Fiume–Trieszt között pedig naponta közlekedő malle posta-járatokat léptettek életbe. A Szegeden át történő közlekedést megne-

hezítette, hogy Csongrád megyében ekkor még nem volt kiépített út. 1843-ban új összekötő postavonalakat létesítettek Szegedről Makón át Tótkomlóra és Szegedről Makón, Szentmiklóson át Bánátkomlóra, valamint az erdélyi forgalom gyorsabbá tétele céljából Aradról Dobrára.

Az országgyűlés 1836-ban élénk vita keretében tárgyalta a gazdasági élet fejlesztését és törvényt alkotott az ország közjavát és kereskedelmét gyarapító magános vállalatokról. E törvény keretében 13 vasútvonal irányát határozták meg és kedvezményt ígértek azoknak, akik ezeket a vasútvonalakat kiépítik. 1837-ben megindult a forgalom a pozsony–nagyszombati lóvonatású vasúton, 1846-ban pedig Pest és Vác között helyezték üzembe hazánk első gázüzemű, normál nyomtávolságú (1435 mm), közforgalmú vasútvonalát. A vasútépítés olyan gyors ütemben folytatódott, hogy 1865-ben 2160 km, 1870-ben pedig 3477 km hosszú sínpáron közlekedtek a vonatok.³ A posta ekkor teljesen új helyzetbe került, választania kellett, hogy a postaforgalmat vagy átengedi a vasútnak, vagy igénybe veszi a vonatokat a postaküldemények szállítására. A posta az utóbbit választotta. Az egyre bővülő vasúthálózat már arra is alkalmas volt, hogy a posta nagymértékben növelje teljesítőképességét.⁴ A postának azzal, hogy bekapcsolódott a vasút szervezetébe, teljesen át kellett alakítani korábbi működési rendjét. A posta és a vasutak közötti viszonyt az osztrák kereskedelemügyi miniszter által 1851. november 16-án kibocsátott, minden vasútra érvényes üzletszabályzatban rendezték. A szabályzat 68. §-a kimondja, hogy „a vasutak a postai küldemények és

azokkal küldött postaalkalmazottak ingyenes szállítására kötelesek. Emellett a vasutaknak a posta által beszerzett külön kocsikat, a mozgó-postakocsikat is ingyen kell vonatniok és fenntartaniok...⁵ A helyi érdekű vasutakat az 1880. XXXI. tc. korlátozt a jövedelemszerzési lehetőségeik miatt a posta ingyenes szállítása alól felmenti és megegyezésükre bízta a posta szállításáért fizetendő díjat. Az ingyenes szállításra vonatkozó rendelkezést az 1888. IV. tc. 4.§-ával úgy módosították, hogy a posta átalányösszeget köteles fizetni a vasútnak a postaküldemények szállításáért. Ugyanebben az évben a vasutak mellékvonalain is elrendelték a mozgópostajáratok bevezetését.

* * *

A közutakon az 1840-es években a helytartótanács és a vármegyék védelme alatt közlekedő gyorskocsi és fuvarozási vállalatok komoly versenytársai lettek a magas költségekkel és egyre megbízhatatlanabbul működő postának, és tarifáik is több vonatkozásban olcsóbbak voltak. A magánkocsi-vállalatokat a szabadságharc leverése után sem szüntették meg, de működésüket engedélyhez kötötték. Az engedélyt a kerületi postaigazgatóságtól kellett kérni és a forgalmat annak a felügyelete alatt végezheték. A postaigazgatóságok a vállalkozók bekapcsolásával szolgáltatásaikat is bővítették és a „levélcsempészetet” is korlátozták. Ilyen engedélyt kapott például egy brassói vendéglős Szolnok–Brassó, Arad–Nagyszeben és 1855-ben Brassó–Bukarest közötti közlekedésre. A vállalkozók tiltott szállítással nem foglalkoztak, mert az engedélyük került volna veszélybe. Ugyanakkor a nagyobb forgalmú vonalakon, ahol a vasútvonal még nem épült ki, újfajta, könnyebb kocsikat helyeztek forgalomba, amelyek a levél- és kocsi-postákon kívül négy utast is szállítottak. Az első járatot Arad–Temesvár, majd Arad–Orsova között 1853-ban, Eper-

jes–Lőcse között pedig 1854-ben helyezték forgalomba.

1856-tól a magántulajdonban lévő gyorskocsi-vállalatok engedélyezését, ha azok nem a posta útvonalán közlekedtek, az iparigazgatóságoktól kellett kérvényezni.

Azt, hogy mit nyújtott a közúti verseny és a vasút a korabeli utazóknak, az alábbi példa jól szemlélteti: a 19. század elején Miskolcra Pestre három nap alatt lehetett bérelt szekérrel eljutni. Nagy fejlődést jelentett, amikor 1836-ban megindultak a gyorskocsijáratok, amelyek 22 óra alatt tették meg a 190 km távolságot. A gyorskocsik menetrend szerint közlekedtek, és az utasnak 6 forintot kellett fizetni. A posta delizsánsza 17 óra alatt tette meg ugyanezt a távolságot. Közkedvelt volt még a bérelt parasztszekér is, amit 31 forintért lehetett igénybe venni, és ha öten-hatan összeálltak, még jobban is jártak, mert a menetrendhez sem kellett alkalmazkodni.

A miskolci honatyák 1846-ban foglalkoztak először a vasútépítés gondolatával. Tervük többszöri módosítása után a Tiszavidéki Vasút Debrecenből Nyíregyházán át építette tovább pesti vonalát, amelyen 1859. május 24-én közlekedett az első vonat. Ezen a 362 kilométeres vonalon Miskolcra Püspökladányon és Ceglédén át 14 óra alatt ért a vonat a fővárosba. Miskolc lakosságát ez az összeköttetés nem elégítette ki, mert a postánál – azonos viteldíj mellett – alig nyújtott kedvezőbb feltételeket. A helyi sajtóban a közvetlen vonal kiépítését szorgalmazták, ami eredménnyel járt, mert a Magyar Északi Vasút 1867. április 2-án megnyitotta pest–hatvan–salgótarjáni vonalát, és ezt követően a MÁV 1870. január 9-én üzembe helyezte a Hatvan–miskolci vonalrészét is. Az új vonalon a menetidő 5 órára csökkent. A vasútvonal megközelítően a szekerek nyomvonalán épült. A forgalom növekedését mutatja, hogy gyorskocsival A

magyar posta legfelsőbb vezetése 1868-ban a földművelés, ipar és kereskedelmi minisztérium hatáskörébe került. 1870-ben ezt a postaügyi osztályt nagyobb önállósággal felruházva országos posta-főigazgatósággá szervezték át, 1871-ben pedig három alosztályra bontották, amelyek feladata: a posta-kezelési és számviteli, a gazdasági és a postajáratok ügyek intézése volt.

A főigazgatóságot 1881. január 1-től a vasutakkal való szorosabb együttműködés érdekében a közmunka- és közlekedési minisztériumba helyezték át. A posta főbb teljesítményi adatai és a szállítás lebonyolításában történt lényegesebb változások az alábbiak voltak:

	1868. év	1886. év
Postahivatal	1040	3966
Levélforgalom (millió darab)	24	144
Hírlapforg. (mill. db)	13	51
Pénzeslevél és csomag (millió db)	4,7	11,2*
Postautalvány: be+kifizetés (db/millió Ft)	91.000/4	14.800.000/408
Postajáratok száma	1231	5455
Bejárt kilométer (millió)	17	42
Mallejáratok száma	88	2
Tárcsijáratok száma	83	26
Lovas járatok száma	64	15
Vasúton fenntartott járatok száma	29	406**
Helyi és pályaudvari járatok száma	393	3086

* 9 millió db csomag, 2,2 millió db pénzeslevél.

** 118 mozgóposta, 288 postai vagy vasúti alkalmazattal kísért menet.

A posta szervezetével és a tevékenységében történt változásokkal a továbbiakban nem foglalkozunk, csak a közúti közlekedéssel kapcsolatos főbb eseményeket, előírásokat foglaljuk össze.

Budapesten a postaszállítást az 1800-as évek végén lovag *Beer Vilmos* végezte. A postaforgalom rohamos növekedésével a kevés

tőkével rendelkező vállalkozó nem tudott lépést tartani. A járatok ellátása rendszertelenné vált, a személyzet ellen is sok kifogás merült fel. Fokozta a problémát a lovak között fellépő ragályos betegség is, ami a lóállományt majdnem teljesen tönkretette. Ilyen körülmények között a posta műszaki vezetése úgy döntött, hogy a szállítást saját kezelésbe veszi. Az első kis javítóműhelyt 1898-ban a Mátyás tér 15. sz. házban rendezték be, ahol az első teendő a sokféle típusú lovas kocsi egységesítése volt, de a jövő szállítóeszközét már nem ebben látták. Az első automobil a posta két fiatal mérnökének, *Kolossváry Endrének* és *Haltenberger Samunak* is felkeltette az érdeklődését. Tanulmányaik eredménye az lett, hogy 1900-ban a m. kir. posta pályázatot hirdetett háromkerekű gépjárművek szállítására. A felhívás a külföldi gyártókon kívül a hazai ipart is megmozgatta. Ajánlatot tett Csonka János, a Műgyetem műhelyvezetője is. Az eredményes kísérletek után 1900. november 19-én 21 darab háromkerekű és 1 darab négykerekű gépjárművel megindult a főváros területén a rendszeres motoros levélgyűjtő szolgálat.

A hivatalok és a pályaudvarok között a levélzáratok közvetítésére 1902-ben kísérleti jelleggel 5 db négykerekű kocsit szereztek be. A kedvező tapasztalatok alapján a posta műszaki vezetősége elhatározta, hogy a főváros területén nagyobb gépjárműveket fog üzembe helyezni. 1904-ben pályázatot írtak ki 8 db gépkocsi szállítására. A pályázaton neves külföldi gyárak mellett Csonka János is részt vett és saját tervezésű, négyhengeres, 16 LE-s gépkocsijával a bíráló bizottság egyhangú véleménye alapján megnyerte a pályázatot. A bizottság jól választott, mert a Csonka-féle gépkocsik 25 éven át folyamatosan üzemben voltak.

Budapest után Szeged volt az első város, ahol 1909-ben gépkocsijáratot rendszeresített a posta, majd 1910-ben Sopron, Pécs,

Károlyváros, Zágráb, Fiume, Kassa, Debrecen, Nagyvárad, Arad és Brassó következett, ahol a lovas kocsik mellett megjelentek a posta gépjárművei is. 1910-ben más jelentős esemény is történt: augusztus 1-jén megindult a posta első személyszállító autóbusszára Károlyváros és Plitvicza között, és olyan népszerű lett, hogy hamarosan más viszonylatokban is közlekedtetni kellett őket (1. ábra).

A postajáratokkal kapcsolatos fontosabb előírásokat az 1906-ban első, 1914-ben második kiadásban megjelent *A postakezelés könyvéből* idézzük: (részletek)

I. A szállítás rendje

a) Közúti járatok

A szállítás szolgálatában bármilyen teendőre csak legalább 18 éves, írni és olvasni tudó, feddhetetlen előéletű és megbízható egyéneket szabad alkalmazni, akiknek szolgálatba lépésük alkalmával szabályszerű fogadalmat kell tenniük arra, hogy szolgálati kötelességeiket híven, lelkiismeretesen és pontosan fogják teljesíteni...

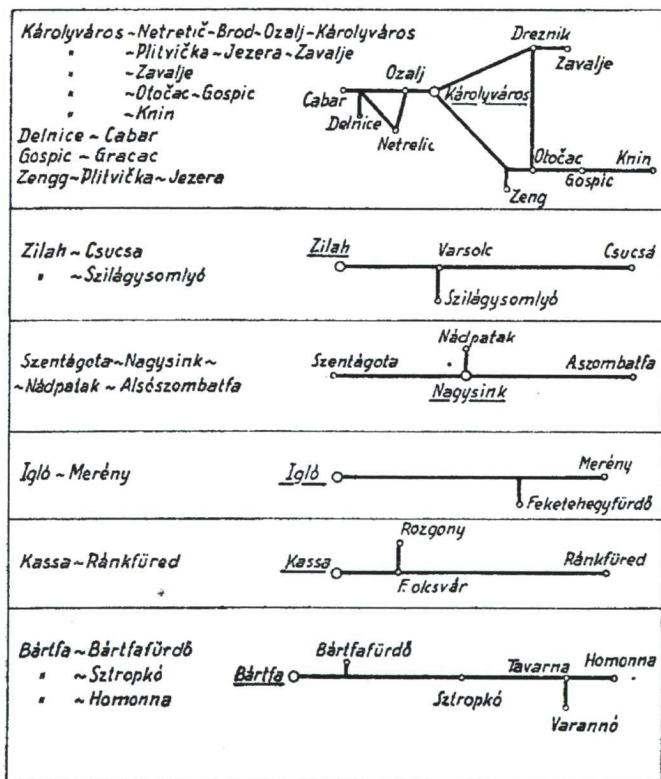
A postahivatalok tartoznak meggyőződést szerezni arról, hogy a postaküldöncök, postakocsisok, postaleányok és járatkísérő szolgák a szállítási szolgálatra alkalmasak-e, azaz megfelelnek-e a feltételeknek és ismerik-e kötelességeiket...

A szállítási idő általában rendes utakon és rendes viszonyok között kilométerenként kettős fogatú járatra hat percben, egyes fogatúra nyolc

percben, gyalogküldöncre nézve 14 percben van megállapítva...

Minden postakocsisnak a következő tárgyakkal kell föltétlenül felszerelve lennie: egy vaslemezzel bélelt és körülpántolt, vagy teljesen vasból készült kocsipénztár a zárlatok és kézi csomagok elhelyezésére és elzárására. A pénztáraknak úgy kell a kocsin elhelyezve lenniük, hogy azok az ülést képezzék, vagy az ülés alatt legyenek és a kocsinhoz csavarokkal vagy másként elválaszthatatlanul, vagy csak nehezen elválaszthatóan legyenek hozzáférősítve.

A vasúti pályaudvarokhoz közlekedő postakocsik pénztárainak csak egyes, míg a közúti járatok pénztárainak mindig kettős biztonsági lakattal, vagy zárral kell ellátva

1. ábra A MAGYAR KIRÁLYI POSTA AUTÓBUSZ HÁLÓZATA 1910 ÉS 1917 KÖZÖTT ÖSSZESEN 902 KM VOLT

lenniök. A tartály egyik zárát a postaküldönc, a másikat pedig a járat útjába eső postahivatalok kezelik, amelyek e célból mind egyforma kulccsal vannak ellátva. Ha a lakatnak egy kulcsa elvész, a visszaélés megakadályozása végett a lakat belső szerkezete átállítandó. Kulcsmásolatok csak akkor szerezhetők be, ha a régi kulcs eltörött, de kéznél maradt, vagy ha a kulcsok szaporítása szükséges...

A járatoknak a járatjelző szerint kell közlekedniük és nem szabad késésnek előfordulni sem a postahivatalok, sem a postaküldönc vagy postaszállító hibájából. A járatoknak kellő számban kell közlekedni, a járat nemét megváltoztatni tilos...

A kocsijáratot kivételesen olyan helyeken, ahol rendes, megfelelő út nincs és olyan időszakban, amikor a kocsival való közlekedés legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik, csak lovas járat helyettesítheti. A postaküldeményeknek azonban ez esetben sem szabad késniük...

A postajáratokat (kocsisokat, járatkísérőket) éjjel és, ahol ezt a biztonsági viszonyok megkívánják, nappal is ismétlő pisztollyal kell ellátni, és ezt az óralevélben jelezni kell. Az ismétlő pisztolyt a járatok érkezésekor tartoznak a hivatalnak átadni, s csak az induláskor kapják vissza...

A közúti járatok biztonságát szolgálja még az őrkíséret (fedezet) intézménye is. Ahol a biztonság veszélyeztetve van, különösen, ha az éjjeli szállítása veszélyeztetettnek látszik, a postajáratokat fegyveres őrkísérettel kell kísérniük... Őrkísérőül elsősorban csendőrzőket kell használni. A pályaudvarokra közlekedő gyalogküldöncöknek lehetőleg a pályaudvarra kirendelt csendőrhöz, vagy rendőrhöz kell csatlakozniuk. Azt, hogy mely postajáratoknál szükséges a fegyveres őrkíséret alkalmazása, a vármegyei törvényhatóságok véleményei alapján a postaigazgatóságok állapítják meg, és az őrkísérőnek a postahivatalokhoz való

kirendeléséről az ő megkeresésükre a vármegyei törvényhatóságok gondoskodnak...

Szigorúan tilos a postaküldöncnek (kocsisnak) útközben rendkívüli kényszerítő ok nélkül megállni, vagy az előírt útról letérni. Tilos a postakocsira utasokat felvenni, vagy szállítás végett postailag nem kezelt küldeményeket bárkitől elfogadni. Az utazás 200 koronáig terjedő pénzbüntetéssel, az utasszállítás 15 napig terjedő elzárással és 200 koronáig terjedő pénzbüntetéssel büntetendő...

Szabadon utazhatnak a postakocsikkal a kocsis kíséretére, vagy a szállítási szolgálat ellenőrzésére rendelt egyének, ha e minőségüket az őket alkalmazó hatóság vagy hivatal igazolványával, rendelvényével igazolni tudják...

Olyan helyeken, ahol a közlekedési intézmények hiányosak, a közönség érdekében megengedhető, hogy a postakocsijáratok utasszállítással is foglalkozzanak... A postát szállító közúti gépkocsi- (automobil) járatok ott, ahol ez a helyi közlekedési viszonyok szerint szükségesnek mutatkozik, rendszeres utasszállításra vannak berendezve. A személyszállítás berendezésének feltétele az, hogy az érdekelt közönség saját költségén megépített szint (*garage*-t) bocsásson díjtanul a posta rendelkezésére s kötelezze magát, hogy amennyiben az üzemi bevételek az évi leírások költségét, a befektetés 4%-át és az üzemi kiadásokat nem fedeznék, a fedezetlen különbözetet megtéríti.

A postakocsik utasai értéknylántartással ellátott csomagokat nem vihetnek magukkal. Egyéb csomagjaik 10 kg súlyig, és ha a csomagokat más utas kényelmetlensége nélkül, a személyükre fenntartott helyen maguknál tarthatják, 10 kg súlyon felül is díjmentesek. Egyébként minden poggyásért a postai tarifákban megállapított és a járatjelzőben közölt díjak járnak. A poggyász szállítása csak annyiban követelhető,

amennyiben az alakjánál, súlyánál és minőségénél fogva a kocsiban, a kocsi tetején elhelyezhető. Olyan csomagokat, vagy bármely egyéb, postailag nem kezelt küldeményt, amelyek nem esnek a poggyász fogalma alá, szállítani az utasszállító postakocsinak nem szabad...

A postai szállítmányok és szállítási eszközök a m. kir. belügyminisztérium 1889. évi 55 300. sz. rendelete értelmében abban a kiváltságban részesülnek, hogy a velük, vagy előttük egy irányban haladó, vagy velük szembejövő minden más jármű – „ha ez veszély nélkül történik” – előttük kitérni tartozik. A törvény kifejezésében: „ha ez veszély nélkül történik” – benne foglaltatnak azok a kivételek, amelyek fennforgása esetén a posta kiváltsága megszűnik. Eszerint nem tartoznak kitérni a postai járművek előtt a postai kocsiknál jobban megterhelt kocsik, a katonai lőszeres kocsik, vagy bármilyen jármű, ha a postakocsival olyan helyen találkozok, ahol a kitérés rá nézve veszéllyel járna... Olyan helyeken, ahol az útviszonyok olyanok, hogy a postakocsi könnyebben kitérhet, vagy más kocsik mellett könnyebben elhajthat, a kitérést erőszakolni nem szabad, mert ez idővesztést okozna...

Hogy a közúti helyközi postai járműveket mindenki könnyen felismerje, a postakocsisok postakürttel vannak felszerelve...

A postát szállító gépjárművek (autóbilok) postai és műszaki szempontból való helyes felszereléséért a m. kir. belügyminisztérium 1910. évi 57 000, illetve 1912. évi 152 000 sz. körrendelete értelmében a járműveket fenntartó hatóság vagy hivatal felelős, de a felelősség a gépkocsi vezetőire is kiterjed...”

* * *

A hírközlés és a posta fejlődése során fokozatosan lerakta a szervezett közúti közlekedés alapjait, ami a későbbiekben létre-

hozott közúti fuvarozó vállalatoknak is támpontul szolgált. De a közutakon lebonyolódó forgalom szabályozása és biztonsága ennél sokkal összetettebb, bonyolultabb feladat. Az utakon közlekedők biztonságával már akkor foglalkozni kellett, amikor a gyalogosok, lovasok, a magán- vagy bérkocsi a kikövezetlen utakon közlekedtek. Ilyen szabályok voltak például:

– Mária Terézia 1772-ben elrendelte, hogy este 9 óra után mindenki csak lámpával járhat az utcán.

– A 19. század közepéig tilos volt az utcán dohányozni vagy jelmezt viselni. Tilos volt a hajóhídon is a dohányzás, és tábla figyelmeztette a kocsisokat a hídon való óvatos közlekedésre.

– A Lánchíd megnyitása után, 1849-ben rendeletben szabályozták, hogy a gyalogosok a híd jobb oldalán, a járművek a bal oldalán közlekedhetnek, előzni a hídon a szerencsétlenségek elkerülése végett sem lóháton, sem kocsival nem szabad. Tilos volt a hídon a dohányzás és bármilyen fedetlen égi holmi vitele.

– Az 1879. évi 40. tc. kimondta, hogy ötven kemény forinttal büntetik azt, aki a szabad közlekedést akadályozza, vagy nehezíti azáltal, hogy az utcán árut, hordókat stb. lerak, vagy aki a városban sebes vagy vigyázatlan hajtás, vagy lovaglás által mások személyét vagy vagyonát veszélyezteti, vagy a kocsizásra, szánkázásra, lovaglásra vonatkozó szabályokat megszegi.

Budapesten az 1881. XXI. tc. alapján 1881. július 1-jén kezdte meg működését a fővárosi rendőrség, és külön feladatai közé tartozott a szabad közlekedés biztosítása az utcákon, utakon, tereken, a Dunán, és bármilyen okból keletkezett közlekedési akadály azonnali elhárítása. Minden olyan esetben meg kellett tenniük a szükséges intézkedést, ha közlekedés közben a személy- és vagyonbiztonságot, a kényelmet és

általában a jogos igényeket veszély fenyegette. A közlekedésben a köznyugalom fenntartását az is indokolta, hogy 1881-ben a szállított utasok száma közel 13 millió volt. Az 1880-as évek közepétől már egymás után jelentek meg a főváros közlekedési rendjére vonatkozó szabályrendeletek. Külön-külön szabályozták a bérkocsik, az omnibuszok, a terhes szekerek, a közúti vaspályák és a kerékpárosok közlekedését. 1884-ben a főváros közutain a járművekkel való közlekedést a 2228/1884. (VI. 30.) BM. számú rendelettel szabályozták, amit később több más rendelettel egészítettek ki. 1885-ben például előírták, hogy „a főváros területén semmi jármű nem vontatható bivallyal. Egyéb szarvasmarhával való vontatásból eltiltatik: Nagykörúton belül eső terület, Andrássy út, Király útca, Rákóczi út, Rottenbiller úton, Lánchíd útca, Várkert rakpart, Fő útca, Lajos útca. A szarvasmarha mellé az állattal való bánásmódban jártas hajtó adandó...”

* * *

Pesten és Budán 1796-ban már voltak kétfogatú bérkocsik, működésüket 1827-től hivatalos iparként kezelték. A főváros megalkulásakor, 1873-ban 400 egyfogatú és 400 kétfogatú bérkocsi állt a közönség rendelkezésére. Az 1884. évi XVII. tc. 10.§. a bérkocsival történő személyszállítást az engedélyhez kötött iparok közé sorolta, a 11.§. pedig a törvényhatóságok és a rendezett tanácsú városok köteletségévé tette az ipar gyakorlására vonatkozó szabályrendelet megalkotását.

A bérkocsik összlétszámának, valamint az egyes állomások kocsilétszámának megállapítása, az állomáshelyek kijelölése, áthelyezése, megszüntetése a tanács fennhatósága alá tartozott. A bérkocsirendszámok kiosztását, a bérkocsik állomáshelyekre történő beosztását és kirendelését, a közlekedésrendészeti és biztonsági ellenőrzést a rendőrség

hatáskörébe utalták. A bér- és társaskocsikat évenként két alkalommal, áprilisban és októberben ellenőrizték. Az ellenőrzés alkalmával a kocsikat, a lovakat és a lószerszámokat osztályba sorolták. A minden tekintetben kifogástalan fogatok az I. osztályba sorolt állomásokra, a leggyengébbek, de még elfogadható fogatok a III. osztályba sorolt állomásokra kerültek, ahol a forgalom és a kereset is kevesebb volt. Ha a kocsi az előírásoknak megfelelt, a bakon egy „ólomplombot” helyeztek el. Visszaélésekre azonban így is volt lehetőség, mert például a szemle után az új lámpák, pokrócok stb. lekerültek a kocsiról, az ügyesebbek pedig egy számmal két kocsit járatnak.

A bérkocsik általában egyszerű és egyszerű, sötétre festett járművek voltak, előírás szerint bőrral bélelve. A szabályrendelet 10 cm nagyságú fehér számok felfestését rendelte el a kocsi két oldalán és hátul, a lámpákra pedig vörös színnel kellett ráfesteni a számokat. (Az egyfogatú bérkocsikat 1-600-ig, a kétfogatúakat 601-től kezdődő számmal látták el.) A bérkocsikon hajtópárnat nem használtak, a fényezett bakra, vagy „putni ládára” pokrócot fektettek, és azon ülve hajtottak.

Az egyetlen jelentős kényelmi előírás a „gumirádlis” kerekek alkalmazása volt, fogalommal is váltak a „gumirádlis fiakerek”.

Az önálló bérkocsiiparosok a kocsisok (segédek) mellett loápolót vagy cselédet is alkalmaztak az istállószolgálat ellátására, akiknek cselédkönyvük, a segédeknek munkakönyvük és hajtási jogosítványuk volt. Az ötnél több segédet tartó gazda már nagyiparosnak számított.

A szabályrendelet a gazdákat tette felelőssé az állomáshelyek rendben és tisztán tartásáért, nekik kellett beszerezni a kocsik tisztításához szükséges kellékeket, olajat a lámpába stb. Minden állomáson „lóitató”-t alkalmaztak, aki takarított a lovak után,

lemosta a kocsikat, általában kiszolgáltá és gondját viselte az állomáson tartózkodó négy lábúaknak és a személyzetnek. Az „itatót” azonban a gazdák helyett a segédek fizették, legtöbbször az abrakot is ők vették meg, sőt még az ostor is az ő tulajdonuk volt, akárcsak a teherfuvaros kocsisoknál.

A bérkocsisok gorombaságáról, visszaéléseiről, a fuvarok megtagadásáról és hasonlókról a korabeli újságokban számtalan cikk jelent meg. De nemcsak utasként, hanem városi polgárként is csatázott a közönség a bérkocsisokkal. Már az állomáshelyek kijelölésénél sokan kérték azt távolabb helyezni, mert a henteshez beszállnak a legyek, a kávésnak a bérkocsislegények okoznak kárt, a lakók a bűzös levegő és a zaj ellen tiltakoztak. A bérkocsiállomások helyét a forgalom határozta meg, kirendelés csak a pályaudvarokra és a gőzhajó kikötőkben levő állomásokra történt. A nagyobb forgalmú állomásokra helyezett bérkocsisok többet kerestek, ezért a kisebb forgalmat lebonyolítókon a vasúti pályaudvarokhoz történő kirendeléssel próbáltak segíteni. A kocsisok éjjeli fuvar is vállaltak. Az 1890-es évek végén már azt is szabályozni kellett, hogy a több kocsival rendelkező bérkocsi tulajdosok csak egy éjjeli kocsira válthatnak hajtási jogosítványt.

Az állomásokon sorakozó kocsik rendjét az állomásra érkezés elsőbbsége határozta meg. A kocsisok sokszor éjjel-nappal az állomáson álltak, csak a lovakat váltották. Akik távolabb laktak, kis kocsival, pihent lovakkal hozták az abrakot, átfogták a lovakat és a kocsisok is helyet cseréltek (2. ábra).

A számmal ellátott kocsik mellett versenytársként jelentek meg a számozatlan fogatok. Számozatlan kocsik bárki tulajdonában lehetett, és a kocsis a rendeltetésszerű fuvar teljesítése után nem tért vissza üresen a telephelyére, hanem egy-egy alkalmi fuvart teljesített. A számozatlan kocsik általában

máson álltak, csak a lovakat váltották. Akik távolabb laktak, kis kocsival, pihent lovakkal hozták az abrakot, átfogták a lovakat és a kocsisok is helyet cseréltek (2. ábra).

2. ábra FIÁKERÁLLOMÁS BUDAPESTEN AZ 1900-AS ÉVEK ELEJÉN, A VÖRÖSMARTY TÉREN. AZ ÁLLOMÁSHELYEKET KÖZTISZTASÁGI OKBÓL ASZFALTTAL KELLETT BURKOLNI. A MEGÉRKEZÉS UTÁN A KOC SIS A LÓ NYAKÁBA AKASZTOTTA A ZABTARISZNYÁT, SZÉNÁVAL ETETNI NEM VOLT SZABAD

szébbek voltak, mint a bérkocsik, ezért sok esküvői, temető stb. fuvarra is kaptak megrendelést. Ezt a tisztességtelen versenyt 1897-ben úgy próbálták korlátozni, hogy előírták a fuvarozni szándékozóknak a hatósági igazolvány beszerzését. Rövid időn belül 442 számozatlan kocsira kértek engedélyt a tanácstól.

A bérkocsik viteldíját rendszeresen kiadott díjszabásban határozták meg. A taxaméter bevezetéséig a bérkocsis segéd a munkanap végén a bevételből az előzetesen kialakított összeget adta át a gazdának. Ez a szokás lett a munkaadó és az alkalmazott közötti vég nélküli viták és az utazóközönség zavarlásának legfőbb forrása.

A bérkocsik száma évről évre változott. A rendőrség 1896. évi jelentése szerint 812 egyfogatú és 501 kétfogatú bérkocsi volt a fővárosban. A milleniumi mozgalmas év után azonban a bérkocsiipar hanyatlásnak indult. A főváros közlekedésének fejlesztését szorgalmazók a lassúnak minősített fogatok helyett gépjármű bérkocsik forgalomba állítását sürgették. A 20. század első éveiben a Budapesti Bérkocsi Ipartársulat még fellépett az autótaxik bevezetését sürgetők ellen, de keresték a megújulás lehetőségét is. 1911-ben, amikor 864 egyfogatú és 456 kétfogatú bérkocsi volt a fővárosban, kötelezővé tették a taxaméter felszerelését, de a jómódú közönség már elpártolt és a gépkocsit vette igénybe. 1912-ben a főváros elkészítette a „gépjármű (automobil) bérkocsi”-ipar szabályozásáról szóló rendeletet, ami szabad utat nyitott a gépjármű bérkocsik forgalomba állítása előtt. Az autótaxi megindulása után megadták a bérkocsisoknak azt a lehetőséget, hogy általában 2 fiaker, illetve 3 konflis = 1 taxiengedély alapon áttérjenek az új közlekedési eszközre. Az autótaxi rövid idő alatt kiszorította a konflisokat és a fiakereket a forgalomból. 1913 decemberében már 39 állomáson 175 gépjármű bérkocsi állt a közönség rendelkezésé-

re. A fővárosi szervek ekkor a hazai iparfejlesztésre is gondoltak, mert úgy foglaltak állást, hogy a taxi bevezetését „a hazai automobilgyártás megvédésével kell megoldani”.

* * *

Az első omnibusz 1832. július 1-jén indult meg a fővárosban. Az omnibuszok kis vállalkozók tulajdonában voltak és a forgalmat is kezdetleges formában bonyolították le. A szabadságharc után a kis omnibusz vállalkozók száma állandóan nőtt, és azok az 1860-as években már közel 100 kocsival közlekedtek.

Az omnibuszközlekedés kisipari rendszere csak a kis vállalkozók egyéni érdekeit vette figyelembe, és egyre kevésbé tette lehetővé a korszerű közlekedés megvalósítását. A főváros közgyűlése 1884-ben omnibusz-szabályrendelet kiadásával próbált ezen a téren rendet teremteni. A kitűnően megalkotott szabályrendeletben kimondták, hogy a koncessziót a jövőben a főváros adja ki. Az útvonalak kijelölését is magának tartotta fenn a főváros, és egyben meghatározták az omnibuszközlekedési hálózatot. A menetrendet is a főváros igényei szerint kellett összeállítani. A jövedelmező vonalra csak a várhatóan gyengébb forgalmú vonalal együtt lehetett az engedélyt elnyerni.

Az omnibusz-szabályrendeletben azt is előírták, hogy a kocsit a végállomásról a menetrendben előírt időpontban akkor is el kell indítani, ha nincs utas. A viteldíjat is szabályozták, előírták a jegyek kiadását és azt, hogy az utas köteles azt elfogadni.

Műszaki szempontból előírták, hogy a kocsik hossza a rúd elejétől a hátsó lépcső végéig 7,5 méter lehet, a kocsik hátsó tengelyének hossza pedig 2,15 méter. A kocsin elől viszonylatjelző lámpának kell lenni, ami előre világított, megvilágította a kocsik belsejét, oldalsó üvegén legalább 10 cm-es piros számmal rajta kellett lenni a kocsik számának.

A fényt csak egy gyertya szolgáltathatta! A vonóerőt is szabályozták. Előírták, hogy a kocsiba két lovat kell befogni, és azok nem lehetnek „szánalmat gerjesztő” állapotban. A személyzet egyenruhában teljesíthetett szolgálatot. A forgalmat megállóhelyek nélkül bonyolították le, a kocsinak fel- és leszálló utas jelentkezésekor meg kellett állni. Ha nem volt hely, a kalauz köteles volt ezt a várakozó utasoknak lekiáltani.

Előírták továbbá:

„49.§.

Társaskocsival a kocsis mérsékelt ügésben tartozik haladni.

Olyan utcában, ahol csak két kocsi fér el egymás mellett, továbbá nagy köd alkalmával s akkor, midőn utcát kell kereszteznie, vagy egyik utcából a másikba befordulnia, azután ott, hol a közlekedést személy- vagy kocsiforgalom vagy bármi más ok akadályozza vagy nehezíti; végül mindenütt és mindenkor hol s midőn a lépésben hatjár rendőrileg elő van írva, lépésben tartozik haladni.

Sebesen hajtani tilos.

50. §.

A kocsisnak tiltva van:

a) ülését menet alatt másnak átengedni, vagy ha csak rendkívüli szükség által kényserítve nincsen, elhagyni,

b) utas szerzése céljából lépésben hajtani, vagy meg-megállni.

52. §.

A társaskocsit tilos megállítani hidakon, szűk utcákban, utcakeresztezésekben s utcasarkokon.

A be- és kiszállás csak az utca baloldalán s oldalajtókkal bíró kocsinál csak a baloldali ajtón át engedtetik meg. A társaskocsit e célból a kocsis az utca baloldalán közel a járdához, a járókelők közlekedésének akadályozása nélkül tartozik megállítani, köteles azonban a megállapodás helyének megválasztásakor a fennforgó közlekedési viszonyokra mindig tekintettel lenni.

53. §.

Az állomáshelyeken a társaskocsik egymástól és a járdától oly távolságban helyezendők el, hogy az elhajtásnál egymás akadályára ne legyenek és hogy közöttük személyek, a járda mellett pedig egyéb járművek veszély nélkül, illetőleg szabadon közlekedhessenek.

A főváros az omnibusz közlekedést nagyüzemi keretek között szerette volna lebonyolítani, ezért 1894-ben egy nagyobb vállalkozással kötött szerződést, de az csődbe jutott, és ezután 1897-ben megalakult az Első Magyar Közlekedési Vállalat Rt. Amikor az omnibuszok versenytársaként jelentek a villamosok, a vállalat továbbra is csak az omnibusz közlekedést tartotta fenn, kocsijainak nagy részét korszerűsítette, golyóscsapágyon futtatta őket. A vállalat 1907-ben Székesfővárosi Közlekedési Vállalat Rt. (SZKV) nevet vette fel, és ezen a néven váltotta meg 1913-ban a főváros, ami azért történt, mert ekkor elhatározták az omnibusz közlekedés megszüntetését és az autóbusz-közlekedés bevezetését.

1920-ban már csak 13 omnibusz közlekedett. 1923-ban autóbusz-omnibusz átszállójegyet adtak ki, 1929. november 5-én pedig végig dőcögött a Villányi úton az utolsó omnibusz, és ezzel lezárult egy idilli korszak.

* * *

A lóvasút első vonalát Pesten 1866-ban, Budán 1869-ben nyitották meg. A lóvasutakra vonatkozó, 1886-ban kiadott rendeletben előírták, hogy a veszélyes helyek jelzésére kellő számú őrt kell alkalmazni, akik nappal vörös zászlóval, éjjel lámpával intenek az óvatos közlekedésre. Elrendelték a megállóhelyek táblával történő jelzését, de a külterületi pályán a le- és felszállás céljából bárhol meg lehetett állni. A biztonság érdekében fékek és hangjelző eszközök használatát is előírták, például a lovakra csengő

akasztását, hogy „a gyalogjáró közönség és az egyéb járművek vezetői a kocsi közeledtére figyelmessé tétessenek.”

A lóvasút csak lépésben haladhatott a kanyarokban, útkereszteződésekben, kitérőkben. Menet közben tilos volt a kocsi alsó lépcsőjén állni. A lóvasút a közúti közlekedésben elsőbbséget, de nem kizárólagosságot élvezett. A Margit-híd átadása után, 1876-ban természetesnek tartották a pesti és a budai lóvasúti hálózat összekapcsolását. Ezt azonban megakadályozta az a jogi körülmény, hogy a budai Közúti Vaspálya Társaságnak csak Budára, a Pesti Közúti Vaspálya Társaságnak pedig csak Pestre volt engedélyokirata. Ezt a problémát úgy oldották meg, hogy a pesti vállalat 1878-ban teljes felszerelésével együtt megvásárolta a budait, és Budapesti Közúti Vaspálya Társaság (BKVT) néven működött tovább. Az egyesítés évében a társaság 32 kilométernyi pályán 556 lóval és 190 személykocsival közel 9 millió utast szállított. A főváros az új vállalat részére többek között előírta, hogy

- a Margit-hídon át legalább negyedóránként a „Károlykaszárnya” és a Császárfürdő, valamint a nyári időszakban a „Károlykaszárnya” és Zugliget között közvetlen vonatokat kell járatni,

- a többi vonal Pest és Buda, valamint Óbuda közötti forgalmában kedvezményes árú átszállójegyet kell kiadni,

- vasárnap délután a zugligeti átszállójegyek kiadását fel lehet függeszteni,

- az óbudai jegyek árát a téli időszakban 20%-kal fel lehet emelni,

- a pesti vagy budai hálózaton belül nem kell átszállójegyet kiadni.

Ekkor rendezték a területhasználati díjat, a háramlási időpontot (1916), és kötelezték a BKVT-t, hogy Zugligetben „a közönség igényeit lehetőleg kielégítő, nyári szellős várótermet építsen úgy a váró közönség, mint a kocsik részére.”

A lóvasút az omnibusszal szemben még

versenyképes volt, de 1887. november 28-a után, amikor megindult Budapesten az első villamos, megszűnt a monopolhelyezete. Ekkor a lóvasút 47 kilométer pályán 360 kocsival és 1225 lóval bonyolította le a forgalmat. A BKVT egész vonalhálózatát 1895 és 1898 között villamosították. Az első villamosvasúti szabályrendeletben előírták a jelzőőrök alkalmazását, a kocsik fékkel és hangjelzőkészülékkel való felszerelését. A sebességet útkereszteződésekben, laktanyáknál, iskoláknál, közhivataloknál, templomok előtt, vagy ha pályán akadály van, vagy az nem tekinthető át, mérsékelni kellett, csak fél árammal volt szabad közlekedni, ami lépésben történő haladást jelentett. Egy villamosszerelvény egy motor- és egy pótkocsiból állhatott, törött ablakú kocsik nem közlekedhettek, két szerelvény között 30 méter követési távolságot kellett tartani. A kocsit csak akkor volt szabad elindítani, ha az utas mindkét lábával földet ért, vagy a lépcsőre lépett (3. ábra).

A fővárosi rendőrség hatáskörét, szervezetét és feladatát meghatározó 1881. évi XXI. tc. végrehajtási utasításában a belügyminiszter a főkapitányt bízta meg a szolgálati szabályzat kidolgozásával, ami csak 1892-ben jelent meg. A szabályzat értelmében az utcákon, tereken a főparancsnok irányítása alá tartozó őrszemélyzet ügyelt a közlekedés rendjére, a közlekedéssel kapcsolatos igazgatási feladatokat a főkapitányság Közigazgatási Osztálya látta el. A Közigazgatási Osztály közlekedésrendszettel foglalkozó részlege évente négy alkalommal a telepelyen ellenőrizte a közúti vasutak járműparkját. Az ellenőrzés kitért a műszaki állapotra, a járművek küllemére, és kötelezték az üzemeltető társaságot a hibák, hiányosságok megszüntetésére.

A millenniumi év és az azzal kapcsolatos nagy idegenforgalom alaposan próbára tette a kis létszámú Közigazgatási Osztályt. A villamasközlekedés mind jobban kiszorított-

ta a lovaskocsikat és több rendszabályt kellett kiadni az utcai közlekedés biztosítására. A villamos, mint új rendszerű közlekedés sok baleset okozója lett, főként azért, mert a villamosvezetők sem voltak kellően kiképezve a vezetésre, de a gyalogosok sem tudtak sokáig alkalmazkodni a megváltozott sebességviszonyokhoz. A Közigazgatási Osztály rendeletet adott ki a közlekedési vállalatoknak, hogy a forgalom biztonsága érdekében a forgalmi személyzetet ne terheljék túl a szolgálattal, a járművezetők tartsák be az előírt menetsebességet, szüntessék meg a járatok túlszűfoltóságát, az indításnál pedig várják meg az utasok fel- és leszállását. A milleniumi ünnepségek után a megnövekedett villamosforgalom mellett 1313 egy- és kétfogatú kocsi tette még zavarosabbá Budapest közlekedését. Ebben az időben a kerékpár-közlekedés is annyira fellendült, hogy az már nem sporteszköznek, hanem közlekedési eszköznek minősült. A főkapitányság javaslatára a belügyminiszter valamennyi törvényhatósághoz szóló 42159/1897. (VI. 3.) BM. számú rendeletében szabályozta a kerékpárral való közlekedést. Ez volt az első országos érvényű közlekedési rendelet, ami 1897. július 1-jén lépett hatályba.

A rendelet lehetőséget adott arra, hogy „a törvényhatósági joggal felruházott, valamint a rendezett tanácsú városokban a rendőrhatóságok, a vármegyék más területein pedig az illető járás főszolgabírója bizonyos közutakon, vagy tereken a kerékpárral való közlekedést rendeletileg egészen, vagy részben, vagy a napszak bizonyos időszakában eltilthatja. A rendelet 21 paragrafusban elég részletesen szabályozta a kerékpár felszerelését, és az azzal való közlekedést. Azt is kimondta, hogy „a rendőri közeg felszólításának, s rendelkezéseinek a kerékpározók engedelmeskedni tartoznak, úgyszintén kötelesek a rendőrközegek felszólítására megállni, s ezek kívánatára ma-

gukat igazolni. A magukat igazolni nem tudó kerékpárosok kötelesek – gépüket kézzel vezetve – az illető rendőrközeget a rendőrhatóság legközelebbi helyiségébe követni.”

Szintén 1897-ben adták ki a számozatlan bérkocsik iparendeléjére vonatkozó rendeletet. (48976/f. k. I. 1897. sz.)

A rendelet 4.§-a kimondta, hogy „személyszállító ipar csak olyan kocsival űzhető, mely a közbiztonsági, közegészségügyi és köztisztasági követelményeknek megfelel, szilárd alkotású, dörzsfékkal és két oldallámpával el van látva. A kocsiba csak olyan lovakat szabad fogni, amelyet a vizsgálobizottságban résztvevő hatósági állatorvos egészségesnek és nyilvános fuvarozásra minden tekintetben alkalmasnak ítélt. A lószerszámnak szilárdnak, tisztának és jó karbanlevőnek kell lennie.” A kocsikat a rendőrség nyilvántartó számmal látta el és a fogatokat rendszeresen ellenőrizte. Ezek a számok a kocsi belsejében, a kívülállóktól rejtve voltak elhelyezve, tehát nem a kocsin, mint a számozott bérkocsiknál.

A 10. §. értelmében „a kocsitulajdonos kocsis gyanánt csak olyan egyént alkalmazhat, ki a munkakönyvön kívül a rendőrség által kiállítandó hajtási jogosítvánnyal bír...” A számozatlan bérkocsik hajtási jogosítványát a Közigazgatási Osztály adta ki.

* * *

1895-ben, amikor az első automobil megjelent Budapest utcáin, a közúti vasutak hossza közel 55 km volt, két évvel később pedig meghaladta a 110 km-t. 1898 januárjától, a hajtási jogosítványok kötelező kiváltásának kezdetétől 1900. december 31-ig a rendőrség 16387 fuvarost vett nyilvántartásba. 1900-ban csak teherkocsira 2574 hajtási igazolványt adtak ki. Ebben az évben már közlekedési anarchia volt a főváros útjain. A villamosvasutak, a lófogatú bérkocsik, az omnibuszok, a kerékpárok és a teherkocsik

keresztül-kasul, kedvük szerint közlekedtek Budapest utcáin és a rendőrség kis létszáma miatt nem volt képes a közlekedésbiztonságra felügyelni. Az említett közlekedési járművekkel 1900-ban 65 millió utast szállítottak.

1895-ben az első automobil megjelenésével új fejezet kezdődött a magyar közlekedés történetében. A „magánjáró” gép olyan gyors ütemben pöfögte ki az elhasznált benzingőzt, és néha olyan sebes iramot vett, hogy még a gyorsan ügető kettősfogatot is megelőzte, ezért nagy ellenszenvvel fogadták a pestiek. A technika mégis győzött, és egyre több gépkocsi közlekedett a főváros útjain. A gépjárművek közlekedését eleinte egyáltalán nem szabályozták. 1899-ben megjelent a fővárosban az első teherszállító gépjármű, egy 5 tonnás Daimler, amit – talán az első intézkedés keretében – hamarosan kitiltottak, mert a csatornázás beszakadt alatta. Budapest főkapitánya 1900. évi jelentésében már arra is kitért, hogy az automobiloikat gyors menetelésük miatt, ami 10-16 km/óra volt, előbb-utóbb szabályozás alá kell vonni, különösen a nagy kocsiforgalmú vonalakon és a sétakocsizó utakon, ahol sok panaszer merül fel ellenük.

Az első személyszállító gépkocsival csaknem egy időben került az országba az első motorkerékpár. Ez a kezdetleges jármű Wolfmüller-féle egyhengeres motorral volt felszerelve, ami izzócsőves gyújtású volt, és mivel lendítő kereke nem volt, a dugattyút egy erős gumiszalag húzta vissza, ami olyan gyorsan elhasználódott, hogy hosszabb útra méterszámmra kellett a túrázónak magával vinni.

Az automobil közlekedés szabályozására nem sokáig kellett várni, mert a Közigazgatási Osztály 1901-ben 17902/1901. sz. alatt kiadta Budapest székesfőváros területére érvényes első autóforgalmi szabályrendeletét, ami 17 pontból állt, és többek között előírták, hogy:

1. „Csak oly automobil hozható forgalomba, melyre a főkapitányság által a használati engedély kiadatik.

2. Az engedély írásban kérendő a főkapitányságtól.

3. Vezetésre csak az jogosult, kinek a főkapitányság automobil vezetői jogosítványt állít ki.

4. Minden automobil évente, április hónapban a főkapitányság által megvizsgálandó, s kifogástalansági bélyegzővel látandó el.

5. A tulajdonos köteles gépét a kitűzött helyen és időben bemutatni.

...

11. Minden automobil a főkapitányság által számmal látandó el. Ha az automobil más tulajdonába megy át, az új tulajdonos által bejelentendő.

12. Rendörközeg intésére az automobil megállni, s a vezető jogosítványát fölmutatni köteles.

14. Hajtáskor a jelzőkürttel gyakran jel adandó, baleset bekövetkezésekor meg kell állni.

15. Utcai lámpák felgyújtásakor, ködben nappal is, a gép lámpája kivilágítandó.

16. Hibás, vagy hasznavehetetlen kürttel bíró géppel csak lépésben, s csak mellékutácson szabad haladni.

17. Idegenek csak akkor hajthatnak a fővárosban automobillal, ha a főkapitányságnál jelentkeznek.”

A rendeletből valami miatt a 13-as számot kihagyták! Az automobillal való közlekedést úgy határozták meg, hogy:

„Kétkerekű automobillal tilos jární ott, ahol a kerékpározás tiltva van. Három és többkerekű, személyszállításra szolgáló automobillokkal mindazon helyeken meg van engedve a hajtás, ahol a személyszállító fogatokkal jární szabad. Teherszállításra szolgáló automobillokkal a közlekedés csak ott van megengedve, ahol egyéb teherkocsival közlekedni szabad, de ezekkel gyorsab-

ban haladni, mint közönséges teherkocsikkal, tilos!”

A sebességre vonatkozóan előírták, hogy „kétkerekű automobillal nem szabad gyorsabban hajtani, mint a szabályzat értelmében a közönséges kerékpárokkal. Három- és többkerekű személyszállító automobillal a villamos vasutak mentén a villamos vasúti kocsiknak engedélyezett sebességgel: a város belterületének egyéb helyein pedig ott, hol az utca széles és nem nagyforgalmú, legfőleg 15 km gyorsasággal: hol pedig az utca keskeny, avagy nagy a forgalom, csak 10 km gyorsasággal szabad közlekedni. Kültelki utakon, ha az útvonal szabad, a sebesség 30 km gyorsaságra fokozható.” 1900-ban két lényeges esemény történt. Ebben az évben indult újtára Budapesten a Belváros és a Köztemető között az első magyar autóbusz, ami pár hónapig közlekedett, másik a Magyar Automobil Club megalakulása volt. November 30-án a Royal Szállóban húsz résztvevővel alakult meg a Magyar Automobil Club, aminek első elnöke gróf Szapáry Pál, társelnöke gróf Károlyi Mihály volt. A klubot lényegében a gépjárművek népszerűsítése érdekében hozták létre és a következő évben már nagy sikerrel megrendezték az első hazai autókiállítást. Közös kirándulásokat, túrákat szerveztek és ismeretterjesztő szakmai előadásokat is tartottak. Az automobilizmusról az 1902. évi Kincses Kalendáriumban többek között az olvasható, hogy „helyes magyar szóval még nem tudjuk megnevezni ezt a minden ízében modern alkalmatosságot, amely egy-két év óta diadalmasan száguld végig a földkerekség országain... Annyi azonban bizonyos, hogy akár legyen jó magyar neve, akár nem, az automobil teljes és végleges diadala Magyarországon sem maradhat el... Külső alakjukra és rendeltetésükre nézve is sokféle automobilt tudnak előállítani. Abban is megnyilvánulhat az automobil haszna, hogy

kedvéért az országutakat mindenütt rendbehozzák...”

Az automobilizmus térhódítása azonban nem minden vonatkozásban volt problémamentes, sőt ellenzői is voltak. Például Rudnay Béla főkapitány elutasító állásfoglalása az automobil-bérekocsik bevezetésével kapcsolatban az alábbi volt:

„Tekintetes székesfővárosi Tanácsnak

Vonatkozással f. évi november hó 25-én 244867/1904 V szám alatt e hivatalhoz intézett átiratára, Tóth Pál és érdektársai kérvényének visszajuttatása mellett van szerencsém a kérelem érdemére vonatkozó álláspontomat tisztelettel a következőkben közölni:

Az automobil bérekocsikkal való közlekedés ellen általánosságban nincs észrevételem, de sőt készséggel elismerem, hogy közegészségi és köztisztasági szempontokból határozottan előnyös volna, ha különösen a város belső részének szűkebb utcáin rendszeresített állomáshelyekre automobil-bérekocsik lennének beoszthatók. Nem lenne tehát kifogásom az ellen, ha a most engedéllyel bíró bérekocsi iparosok e célra megfelelő, zajtalanul járó, dörzsfékkal ellátott s minden tekintetben kifogástalan automobiloikat szereznének be s iparukat ezzel folytatnák.

Tóth Pál és érdektársai kérelmének teljesítését azonban a leghatározottabban ellenzem. Ők ugyanis 100 új automobil bérekocsi rendszámra kérnek engedélyt, mely engedély megadása a már évek óta súlyos válsággal küzdő bérekocsi iparosok teljes tönkretételét eredményezné.

A tek. Tanács előtt is bizonyára eléggé ismeretesek azok a valóban súlyos anyagi bajok, amelyekkel a fővárosi bérekocsi iparosok küzdenek. Köztudomású dolog, hogy a közúti vasutak folytonos fejlődése és mind tökéletesebbé tétele folytán keresetük nagy részét elvesztették elannyira, hogy a mind

nagyobb mérveket öltő drágaság következében megélhetésük napról napra nehezebbé válik. Ma már oda jutottak, hogy a szegényebb és eladósodott iparosok egy részét csak azzal tudom a teljes tönkrejutástól megmenteni, hogy őket időnkint rendkívüli kedvezményként vasúti kirendelésben részesítem.

Ezeket a bajokat amint ezt már több ízben kifejtettem, egyedül a most engedélyezett bérkocsik létszámának leszállításával lehetne gyökeresen segíteni. Akkor tehát amikor a létszám leszállítására van szükség, azt felemelni képtelenség lenne.

Mindenek alapján méltóztassék Tóth Pál és érdektársai kérelmét elutasítani.

Budapest, 1904. december 10-én

Rudnay Béla
főkapitány"

* * *

1906 augusztusában Jáky Tóth József bankbizományos kérte a fővárosi tanácstól, hogy ötven darab automobil-bérkocsi forgalomba állítását engedélyezze. Részletes kérvényében többek között hangsúlyozta, hogy:

„Közérdekű célt szolgálok és a nagytekintetű Tanács jóindulatára is számítok azért, midőn azon tiszteletteljes kérelemmel járulok a nagytekintetű Tanács elé, miszerint nekem Budapest székesfőváros területére 30 évi időtartamra ötven darab automobil bérkocsinak forgalomba hozatalát engedélyezni méltóztassék.

Tervbe vett vállalatom keresztülvitelének módozatairól következőkben van szerencsém tájékoztatni a nagytekintetű Tanácsot.

Az általam forgalomba hozni szándékolt automobil kocsik az ide mellékelt ábra szerint a közönségnek úgy a belső csíny, mint a kényelem tekintetében emelhető legmesszebbmenő igényeinek alkalmasak megfelelni. A kocsik 4 ülésre vannak berendezve és taxaméterrel ellátva, ami az eddig a

közönség részéről sokat panaszkodott visszaéléseknek van hivatva elejét venni.

A fuvarozási díjak a következőképp alakulnának: a főváros területén reggeli 6 órától éjjeli 11 óráig 1-4 személyig az első kilométerig 50 fillér, minden további megkezdett 500 méter után 25 fillér. Éjjel 11 órától reggeli 6 óráig 1-4 személyig az első kilométerig 1 korona, minden további megkezdett 500 méter után 50 fillér. A főváros területén kívül a fenti díjak kétszerese szedhetnék. A kocsik várakoztatása esetén úgy a főváros területén, mint azon kívül, minden 10 perc 50 fillér.

A kocsik óránként legfeljebb 20 kilométernyi sebességgel haladnának, úgy, hogy közbiztonsági szempontból ezen intézmény létesítése ellen esetleg felmerülő aggodalomra semmi ok fenn nem forog.

Kocsivezetőkül kizárólag vizsgázott szakemberek alkalmaztatnak, kik tisztességes díjazásuk folytán is a most bevettől előnyösen eltérő előzékeny magaviseletet tanúsítanának a közönséggel szemben. A kocsivezetők havonként 60 korona fizetést és a bevételnek 10%-át élvezik...”

1907 májusában a budapesti szíjgyártók ipartestülete intézett felterjesztést a tanácshoz, amiben tiltakoztak az automobil-bérkocsik ellen. Többek között hangsúlyozták:

„Tudva levő dolog, hogy a régente oly hatalmas szíjgyártó ipar az utóbbi években igen sok csapásnak volt kitéve az által, hogy a bérkocsisoknak a keresete óriási mértékben megcsappant a bicikli és a villamos vasúti közlekedés következtében. A most tervbe vett automobil vállalat pedig végképpen tönkre fogja tenni a bérkocsi ipart és így közvetve a szíjgyártó ipart is. Mert mindenki tudja, hogy a szíjgyártók itt a székesfővárosban leginkább már csak a bérkocsisoktól és a fuvarosoktól élnek... Ha az automobil vállalat létesülni fog, akkor még ez a csekély keretük is elvész, nem lesz, aki lószerszámokat csináltasson és javításokat eszközöltes-

sen... Ez az intézmény egy oly katasztrófát fog előidézni, amelynek következményeitől az érdekelt adófizető polgárokat és becsületes családokat megmenteni a hatóságnak elsőrendű kötelessége.

Kétségtelen, hogy a bérkocsisok és fuvarosok tönkremenetelével el fognak pusztulni mindazok, akik ezekkel üzleti összeköttetésben állnak. Csak egyedül a szíjgyártóknál mintegy száz mester és 500 munkás családjakkal egyetemben vesznek el mindennapi kenyerüket, földönfutókká lesznek. Ezen kívül még sok száz iparos és azok családtagjai fog tönkre menni azok közül, akik ma a bérkocsisoktól élnek. Az automobil vállalat tőkepenzései tehát néhány száz családot fognak tönkre tenni azért, hogy tőkéjüknek jó befektetést biztosítsanak. De ezzel az állam és a főváros háztartásának nagy kárt fognak okozni, mert a vállalat feltétlenül sokkal kevesebb adójövedelmet fog hozni, mint amennyit ez a sok száz iparos család közvetlenül és közvetve adózott...

Az automobil vállalat létesítése még nem képez szükségletet, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy a mostani bérkocsisok is úgy hétköznapiak, mint ünnepnapokon rendez állomáshelyükön, még a legforgalmasabb városrészekben is nagy számban üresen állnak, fuvart lesnek és nincs kellő keresetük..."

A tiltakozás ellenére a főváros 1912-ben elkészítette a taxiközlekedésre vonatkozó szabályrendeletet és megindult a taxiközlekedés is. 1914-ben Görlinger Rudolf megszerezte az első iparigazolványt gépjárművel történő teherfuvarozásra, 1915-ben pedig megindultak az első autóbuszok a főváros útjain, de mielőtt ezekkel részletesebben foglalkoznánk, vissza kell térni egy lényeges eseményhez, ami 1910-ben történt. Ebben az évben már 937 személyszállító és 110 teherfuvarozó gépjármű közlekedett az országban, ami szükségessé tette a közúti forgalomban való részvételük átfogó szabá-

lyozását. Így született meg az 57000/1910. BM. számú rendelet, ami az 1909. október 11-én Párizsban tartott nemzetközi konferencián aláírt egyezmény alapján szabályozta a gépjárművek forgalmát, azok megvizsgálását, rendszámmal való ellátását, a közlekedési rendet, a gépjárművezetők képzését, a gépjárművek nemzetközi forgalmát. A rendelet értelmében a járművezetőknek „állandó figyelemmel és nagy elővigyázattal” kellett közlekedniük. A vezető köteles volt arra ügyelni, hogy „a gépjármű füstöt, bűzös gázokat – huzamosabb állást követő indítást kivéve – ne terjesszen.” A sebességet a város belterületén maximálisan 25 km-ben, a 3000 kg-nál nehezebb járműveknek 20 km-ben állapították meg. Ezt a sebességet a lépésben haladó lófogató kocsik sebességéig kellett csökkenteni többek között a keskeny, vagy nagy forgalmú utcákban, gyalogos közlekedésre is kijelölt utakon, beforduláskor, sötétben és síkos utakon. A lófogatók „gyorsaságát” ekkor még azért is figyelembe kellett venni, mert a városi járművek túlnyomó része valódi „lócrövel” működött. A szabályrendelet (első KRESZ) egységes jelzőtáblák alkalmazását is előírta, akkor mindössze négyet: bukkanó, kanyarulat, vágánykeresztezés és útkeresztezés.

A szabályrendelet betartását már a hatálybalépés után szigorúan ellenőrizték. A Közigazgatási Osztály ellenőrei 1911-ben 546 személy ellen tettek feljelentést a szabályrendelet megszegése miatt.

A forgalom növekedésével a következő években egymás után jelentek meg a szabályrendelet módosítások. A gépjárművek szaporodásával pedig annyira megnövekedett az autók okozta balesetek száma, hogy 1912-ben közlekedési rendőrség felállításának a gondolata is felmerült.

Az első világháború után aki csak tehetett, valamilyen hasznot ígérő vállalkozásba kezdett, és így természetes volt, hogy sokan a gépjármű-fuvarozást választották. A keres-

kedelmi minisztérium 1924-ben már egymás után adta ki az autóbusz-fuvarozásra és teherfuvarozásra jogosító engedélyeket. Hamarosan elkerülhetetlenné vált a közhasználatú gépjármű-fuvarozás és a közúti közlekedés egységes szabályozása, amit a következő részben mutatunk be.

Felhasznált irodalom

HENNYEY VILMOS: *A magyar posta története*. Budapest, 1926.

HENCZ LAJOS (szerk.): *A magyar posta története és érdemes munkásai*. Budapest, 1937.

MIKOLA ÁRPÁD: *A postakezelés könyve*. Budapest, 1914.

RIMÓTY MIHÁLY (főszerk.): *Postamérnöki szolgálat. 1887-1937*. Budapest, 1938.

LADÁNYI MIKSA (főszerk.): *A magyar közlekedésügy monográfiája*. Budapest, 1935.

H. KOHUT MÁRIA: *Források Budapest történetéhez*. II. köt. Budapest, 1971.

MEDVECZKY ÁGNES: *A kocogó omnibusz, a száguldó villamos és a többiek...* Budapest, 1972.

NAGY ERVIN-SZABÓ DEZSŐ: *Budapest közlekedése tegnap, ma, holnap*. Budapest, 1977.

SZILVÁSI FERENC: *A közlekedésrendészet krónikája (1872-1987)*. Budapest, 1989.

Jegyzetek

¹ Bécs-Sopron-Zágrád-Zára között hetenként egyszer, Buda-Eger-Miksolc-Kassa, Buda-Eszék-Pétervárad-Zimony, Buda-Szeged, Temesvár-Nagyszében, Nagyszében-Brassó és Szászsebes-Kolozsvár között két hetenként egyszer, Varasd-Marburg között hetenként egyszer, valamint Fiume-Triest között hetenként kétszer közlekedett postajarat.

² Budáról Temesvárra 11 frt 34 kr, Nagyszébenbe 20 frt 30 kr, Kassára 9 frt 34

kr, Eszékre 10 frt, Zimonyba 17 frt 38 kr volt a menetdíj, amin felül még mérföldenként másfél pengő krajcár ostopénzt kellett a postakocsisnak fizetni.

³ Szeged-Cegléd-Pest-Érsekújvár-Pozsony-Bécs között naponta két pár személyvonat közlekedett. A Bécsből érkező vonat Cegléden kettévált Szeged és Szolnok felé, a Bécs felé közlekedő vonatokat itt egyesítették. A vonatok különböző menettartammal közlekedtek, ami Szegedről Bécsbe 18 óra 34 perc és 19 óra 53 perc, ellenkező irányban 23 óra 15 perc és 19 óra 8 perc volt.

Szintén 1854-től a posta mallejáratai Pest-Eszék-Pétervárad között 60 óra, Pest-Zimony között 30 óra, Pest-Veszprém között 14 óra alatt tették meg az utat, 1855-től Pest és Bécs között 17 óra 30 perc, Pest és Zombor között 36 óra volt a menetidő. A lovas levélpósták Szeged-Arad között 15 óra 45 perc, Arad-Nagyvárad között 17 óra 45 perc, Arad-Nagyszében között 34 óra alatt tették meg az utat.

⁴ Báró Bruck kereskedelemügyi miniszter egy 1851. május 17-én kiadott rendeletével utasította a vasútállomásokat, hogy mindegyiken egy-egy alkalmazott tanulja meg a postakezelést. A következő évtől az államvasutak minden vasútállomása postahivatal is volt anélkül, hogy a személyzet létszámát növelni kellett volna. Ez a rendelkezés 1855-ben, amikor az osztrák államvasutat magántársulatoknak eladták, megszűnt. A postahivatalok önállóan a községekben működtek tovább.

⁵ Hazánkban az első mozgóposta 1864. március 1-től közlekedett Bécs és Pest között Pozsonyon, Érsekújváron és Vácon át 10. és 11. számmal, bécsi tisztviselőkkel. Ezek a mozgóposták 1868-tól már pesti irányítással és magyar tisztviselőkkel közlekedtek. A pest-bécsi mozgópostát I. és II. számmal látták el, majd 1869-ben ezt követte a pest-

temesvár–báziási mozgóposta III. és IV. számmal, a pest–gyulafehérvári V. és VI. számmal, a buda–prágerhofi VII. és VIII. számmal és a pest–kassai IX. és X. számmal jelölve. 1875-ben újabb mozgópostákat közlekedtettek: a cegléd–kassai XI. és XII., a pest–győri XIII. és XIV., a kolozsvár–püspökladányi XV. és XVI., az arad–gyula-

fehérvári XVII. és XVIII., a debrecen–királyházi XIX. és XX., a pest–oderbergi XXI. és XXII., a nagykanizsa–bécsújhelyi XXIII. és XXIV., a nagykanizsa–mohácsi XXV. és XXVI. számot kapott. A mozgóposták számozása a megnyitásuk sorrendjében történt.

(folytatjuk)

3. ábra ILYEN VOLT A RÁKÓCZI ÚT FORGALMA
AZ 1900-AS ÉVEK ELEJÉN

SOMOGYI FERENC

Messzelátó

Vázlat az észak-írországi (vallási köntösbe bújtatott) konfliktusokról

*„Túlontúl hosszú áldozat
változtat kővé egy szívet.
Mikor lesz vége?”*

(William Buttler Yeats Húsvét, 1916)

Az északír nemzeti identitás jelenlegi problémáinak komplex vizsgálata lehetetlen a nagy ívű történelmi folyamatok elemzése nélkül.¹ Ahhoz, hogy megérthessük, miért történnek erőszakos cselekmények napjainkban is Észak-Írországból – melyről a híradások a vallási ellentétek újabb kibontakozásaként számolnak be – nem árt ismerünk Írország történetének néhány fontos állomását a XVI. századi Tudor-korszaktól kezdődően.

Ezen korszaktól figyelhetjük meg azokat a hatásokat, melyeknek eredménye az írországi (mára pusztán észak-írországi) vallási ellentétek felszínre törése lett. A XVI. században Anglia protestáns, önálló – anglikán – vallású állammá vált. Az újkor folyamán három alkalommal tiporta sárba az angol armádia Írország függetlenségét, önállóságát és annak lakóit. A „zöld sziget” először a Tudor-házbeli uralkodók uralkodása alatt szenvedett vereséget az anglikán hódítóktól. Másodjára az angol polgári forradalom hadserege mért igen érzékeny csapást az ország önállóságára. A döntő csata helyszíne a boynei síkság volt (Pulszky Ferenc XIX. századi magyar politikust ottlétekor a mohácsi csatáértre emlékeztette).²

Amint tudjuk, az írek keresztény – katolikus – vallása a kereszténység korai szakaszára, az V. századra nyúlik vissza. A Szent Patrik által terjesztett hitet ez a nép nemcsak átvette, de mély vallásosságában szinte egy-

gyé vált a katolicizmussal. Angol támadók pedig protestánsok voltak. Ez talán már önmagában gerjesztően hat az ellentétekre, de a hódítók nem érték be a területek alávetésével, vallási asszimilációra is törekedtek. Ez a két tényező együttléte akár egy „bomba alkatrészeinek” szinonimájaként is használható. Ezt látszik igazolni – a szó szoros értelmében véve – Észak-Írország története napjainkban is.

Írországból a katolikus vallás egybeforrott a nemzet fogalmával. A korábbi időkben, ha támadás érte az ír territóriumot, támadás érte az ír katolikus vallást is. Az állandósuló támadások eredménye megszállás lett, ahol a katolikus ír hazafiak üldözötté váltak saját hazájukban. Ennél tovább tartott a hátrányos megkülönböztetés, a katolikus vallásuk folytonos üldöztetése. 1795-ben szélsőséges protestánsok csoportja megalakította az ország harmadik leigázójáról, Orániai Vilmosról elnevezett „Orániai Rendet”,³ mely máig jelen van Észak-Írországból.

1801-től Nagy-Britannia bekebelezte Írországot és ezzel létrehozta Anglia, Skócia, Wales és Írország Egyesült Királyságát. Az Egyesült Királyság népei közül az írek szinte gyarmati sorban „éltek”. Vallási asszimilációjuk függvényévé vált életben maradásuk. Ha egy ír elhagyta katolikus vallását és felvette az anglikán protestantizmust – bár még mindig nem eshetett azonos elbírálás alá egy angollal – sok, korábban zárt ajtó és lehetőség megnyílhatott előtte. Katolikusként földet szinte nem is birtokolhatott, valamint a hivatalok betöltésére sem kínálkozott sok esély (érdekes párhuzam figyel-

hető meg az újkori magyarországi viszonyokkal, különbség, hogy Magyarországon a protestantizmus, főként a református vallás fonódott össze a szabadságküzdelmekkel).

Protestáns képviselőként kerülhetett be az angol parlamentbe – ahonnan a katolikusok szintén ki voltak zárva – a dél-nyugat-írországi Clare megye küldötte, Daniel O'Connel. O'Connelnek, hogy az angol parlamentben –melyben ekkor már liberális dominancia figyelhető meg – szövetségeseiket, támogatókat szerezhessen, először segítenie kellett eltávolítani az angol részről veszélyesnek ítélt Feargus O'Connort, az ír nemzeti mozgalom akkori vezetőjét, saját korábbi harcostársát. Ettől kezdve O'Connor politikai útja a munkásosztályhoz, a chartista mozgalomhoz vezetett és az egyik legismertebb, legkeményebb képviselőjévé vált ezen mozgalomnak.⁴ O'Connel az angol liberális szövetségeseivel, a whigekkel – aminek eredeti jelentése ír útonálló volt – ezután keresztül tudta vinni a katolikus emancipációról szóló törvényt 1831-ben.

Írország népe az elmúlt évszázadok sorozatos háborúinak terheibe szinte belerokkant. Rengeteg volt a koldus, a földönfutó. Az ír bérlő (paraszt) száználmas kis kalyibájában éhezve, foszladozó rongyokba öltözve tengette életét, hiszen a földbérlet díja messze nem volt arányos annak bevételeivel. Az 1840-es évek rossz termésviszonyai beköszöntével ennek egy hosszan tartó, kegyetlen, a lakosság jelentős részét elpusztító éhínség lett a következménye. Ez óriási lökést adott az Észak-Amerikába irányuló kivándorlásnak.

A kontinensen a XIX. század első fele a nemzeti ébredés kora. Felszínre törnek az „ifjú” szervezetek.⁵ Ne gondoljuk azonban, hogy az ír katolikusok és protestánsok teljesen elszeparálódtak egymástól és folytonos merev ellentétek feszültek közöttük! 1858-ban megalakul az Irish Republican

Brotherhood (Ír Köztársasági Testvériség) elnevezésű szervezet, melynek írországi működését „a féni mozgalom”-nak nevezték. Ennek érdekessége, hogy helyet kaptak benne – a vezetésben is – katolikusok és protestánsok egyaránt. Óriási titoktartás mellett folytatták munkálataikat – az ellenállás megszervezését, a forradalom előkészítését –, így igen dinamikus, de ugyanakkor szigorú titoktartástól övezve haladt előre a mozgalom fejlődése. A sors ironiája (vagy inkább az angol titkosrendőrség hatékony munkája) folytán a szervezet vezetőit 1867-ben, a kirobbantandó forradalom előestéjén letartóztatták. A Köztársasági Testvériség azonban tovább élt, bár székhelyét az Amerikai Egyesült Államokba át kellett helyezni. A szervezet alkotta a XX. század elején kibontakozó szabadságmozgalmak mozgatórugóját is. Vallási különbségek tűntek fel érezhetően az ulsteri unionisták fellépésében, akik megalapították az Ulsteri Unionista Tanácsot⁶ 1905-ben, majd protestáns napot rendeztek 1912 szeptemberében. Önkéntes hadsereg verbuválódott Ulster-ben. Ekkor alakult meg az UVF⁷ protestáns milícia az ír önkormányzat hívei ellen. 1914-ben a brit parlament megszavazta a Home Rule-t – Írország önrendelkezését –, de az észak-keleti Ulster tartomány (a mai Észak-Írországot magába foglaló tartomány) lakosai – élükön az UVF tagjaival – kijelentették, hogy készek akár fegyverrel is szembefordulni a hatóságokkal, ha a Home Rule bevezetésre kerül. Nem akartak kiszakadni Anglia fősege alól. Ezt a magatartást nevezhetnénk akár *erőszakos lojalitás*nak is.

Tudnunk kell, hogy szinte kizárólag Írország észak-keleti része indult iparosodásnak a brit fennhatóság alatt. Angolok és skótok telepedtek le az ír szigeten. Ők voltak a gyáralapítók és a gyári szakmunkások, akik közé fokozatosan kerültek be az ír protestánsok is. Az ír protestánsok előszeretettel költöztek erre a vidékre a jobb megélhetést

biztosító munkalehetőség reményében. A katolikus lakosság csak a legalantasabb segédmunkákat kaphatta meg. A megkülönböztetés talán onnan eredt, hogy amíg nem minden protestáns vallású ulsteri vallott unionista nézeteket, addig a katolikusok összességét jellemezhetjük a függetlenség híveként. Tehát ők biztos, hogy az „unio ellenségei”.

Az a három betű, hogy IRA, manapság előítéleteket szül. Ez a rövidítés, valamint Sinn Fein is, a századelő szabadság-küzdelmeinek legjelentősebb ír szervezeteit takarja. Az IRA első egységét az ír szabadságmozgalom „fenegyereke”, Michael Collins szervezte meg 1917-ben. Az Ír Köztársasági Hadsereg nem reguláris haderő volt. A szervezet jellegzetességét a titkosság és a kizárólag gerilla harcra való felkészülés adja meg.⁸ Ezzel a harcmóddal azonban gyakran sikerült a brit hatóságok legkényesebb pontjaira igen érzékeny csapásokat mérni. Ezen a néven folytatták tovább – ma is – az észak-írországi katolikus fegyveres csoportok küzdelmüket. Eredetileg nem csak a katolikusok tartoztak bele, hanem az „Írek Hadserege” volt (habár az ulsteri függetlenség pártiak ma is így érzik), de ez megváltozott. Olyannyira, hogy az IRA két irányzatra szakadt: az Ideiglenes IRA-ra⁹ és a Hivatalos IRA-ra.¹⁰

A konfliktusok a szabadságmozgalmon belül akkor lángoltak fel, mikor az angol kormány hajlandóságot mutatott a meg egyezésre és kész volt elismerni Írország szabad állammá – brit domíniummá – válását –, amely igen komoly lépést jelentett a függetlenség kinyilvánításának lehetősége felé –, azzal a feltétellel, ha Ulster brit fennhatóság alatt marad. A szabadságharcosok két táborra szakadtak. Az egyik, Arthur Griffith és Michael Collins vezetésével a kiegyezés mellett volt (ők Deák Ferenc kiegyezési politikáját követték). A másik

irányzat, az „egységes köztársasági” politikai alakulat, Eamon de Valera vezetésével.

1921. december 6-án Londonban a kiegyezés párti Charles Barton tábornok, az IRA fővezére, valamint Lloyd George brit miniszterelnök megbízottja aláírásával létrejött a békeszerződés az Ír Szabadállam és az Egyesült Királyság között. Ezzel szakadás következik be a Sinn Fein (1905-ben alakult, jelentése: „Mi magunk”; az IRA-ban bekövetkező változások hatására ez is két – Ideiglenes és Hivatalos – frakcióra tagolódott), az Írország önállóságáért küzdő politikai erőben és az IRA-ban egyaránt.

Az észak-írországi határok kijelölésére egy határbizottságot hoztak létre. A bizottságtól várta a „Dél”, hogy minél kisebb területek maradjanak az unionista „Észak” fennhatósága alatt. Ez hamar konfliktusok forrásává vált. Az Orániai Rend provokációi egyre sűrűsödtek és az ulsteri kormány nem fordult ezekkel szembe, sőt a határok módosítása ellen lépett föl nyíltan. Ennek következménye a kettéosztott sziget testvérháborúja lett. Az Orániai Rend terrorja köszöntött be Észak-Írországban. Állandósultak a kormány új csendőrsztagainak razziai Belfastban, s ezeket követően az orániaiak valóságos tömegmészárlást rendeztek.¹¹ Sok-sok emberáldozatot követelt az 1922-ben kitört polgárháború is. „Dél”-en a két politikai arculat csapott össze, melyből végül de Valera irányzata került ki győztesen (1922-ben Arthur Griffith és 1923-ban Michael Collins halála is közrejátszott ebben).

Az IRA csoportjai azonban fokozatosan elvesztették a tömegek támogatását Ulsterben. 1923-ban a dublini kormány megszüntette a hadműveleteket, a polgárháború véget ért.¹² Az észak-írországi parlamentet és kormányt azonban a függetlenség ágensei továbbra sem voltak hajlandók elfogadni. Ugyan később ez mégis megtörtént, de

részvételükkel nem járultak hozzá annak munkájához, mivel céljuk továbbra is az egyesült Írország megteremtése volt. Nem a kormány megdöntésére, hanem az állam megsemmisítésére törekedtek, nem játszhatták a hagyományos parlamenti keretek közt maradó ellenzéki szerepet. Számos kísérletet tettek pedig erre. 1928-ban megalakult a Nemzeti Liga, melynek célja Írország egységének megteremtése volt. 1936-ban megalakult az Ír Unionista Szövetség. Ennek áthidaló szerepkört kellett volna ellátnia a tartomány nacionalistái¹³ republikánusai¹⁴ és a Fianna Fáil¹⁵ („a végzet katonái”, ír kispolgári nacionalista párt) között. Végül azonban ezek nem vezettek eredményre. Itt volt a rákfenéje annak a dilemmának, amely azóta is fertőzi Észak-Írország politikai életét.¹⁶

A harmincas évek folyamatos válság és munkanélküliség időszaka volt északon. A kormánynak a kereskedelem és az ipar ösztönzését célzó intézkedései szinte teljesen eredménytelenek maradtak. E magas munkanélküliség mellékterméke a szektás harcok felélédeése, s az erőszakkampány kiújulása lett. A fel-felerősödő erőszakhullám a negyvenes évekig húzódott el.¹⁷ A II. világháború „munkalehetőségei” oldották fel ezt az állapotot.

1956 és 1962 között újabb erőszakos korszak bontakozott ki. Az ír kormány azzal vádolta a briteket, hogy megsértették az Emberi Jogok Európai Konvencióját.¹⁸ A vádak egyik sarkpontja a konvenció 3. törvénycikkének megsértése, amely kimondja: „...kínzásnak, embertelen vagy megáldozó bánásmódnak, illetve büntetésnek senkit nem szabad alávetni.”¹⁹ Nacionalista tüntetések kezdődtek. Ezeket sokszor a brit rendőrség oszlatta fel. 1965-ben az észak-írországi nacionalista vezetők elfogadták a hivatalos ellenzék szerepét.²⁰ Még ugyanebben az évben azonban megalakult a szélsőséges UVE.²¹

A politikai életben való részvétel ellenére mindkét oldalon tovább folytatódtak a provokációk, az erőszakos cselekmények. Egyik állomásának tekinthető – bár az erőszakos cselekmények felszámolására indult – az 1973-as „Motorman hadművelet” névvel fémjelzett páncélos megszálló hadmozdulat, melyben 21 000 brit katona vett részt. Ez volt a legnagyobb arányú brit hadművelet a szuezi válság óta.²²

1974-ben munkáspárti kormány került hatalomra. Ezáltal megváltozott a brit belpolitika. A Munkáspárt, amely állítólag szocialista elvek talaján áll, aligha ismerhette be, hogy az észak-írországi konfliktus gyarmati jellegű. E korszakban jelenik meg és terjed el az „ulsterizálódás” és a „köztörvényesítés” fogalma. Az erőszakhullámok azonban egymást követték. Ne gondoljuk, hogy csak az Ideiglenes IRA hajtotta végre az erőszakos cselekményeket. Gyakorivá váltak az álarcos, csuklyás UDÁ-harcosok²³ rendszeres rajtaütései a katolikus negyedeken, s elhurcolták az IRA-val rokonszenvezőket, még ha csak a fegyverszünetet tartó Hivatalos IRA-val szimpatizáltak is. A brit hírszerzők állhatatos munkája alapján készült becslések 1979-ben az Ideiglenes IRA mintegy ötszáz jól kiképzett és felfegyverzett „főállású” aktivistájáról számolnak be. Aktív egységeiket az Északi Parancsnokság irányítja.²⁴ Napjainkban is nagy vihart kavarnak az Orániai Rend provokatív felvonulásai, melyekkel a Rend célja ellenfelei provokálása, mely már többször erőszakos cselekmény kirobbantója volt. Az 1916-os dublini felkelés egyik vezetőjétől²⁵ származik az IRA egyik jelmondata: „Amíg Írország bírja ezeket a sírokat, a rab ír földön soha nem lesz béke.”²⁶

Különbségek tapasztalhatóak az önmagukat nemzeti kategóriákba sorolók között. Karen Threw 1968–1992 között végzett kutatásokra alapozza az észak-írországi lakosság körében elterjedt megnevezéseket.

Eszerint a nemzeti identitásuk meghatározására az észak-írországi katolikusok *írnek* vallják magukat, míg protestáns honfitársaik – kik ugyan etnikailag azonosak velük – azonban nem használják ezt a kifejezést. Önmagukat illetően inkább az *ulsteri*, *brit* vagy *északír*²⁷ kifejezést alkalmazzák. A nyílt erőszakos konfliktusok megjelenése a protestáns és a katolikus közösségen belül egyaránt létrehozott egy olyan kisebbséget, amely nemzeti identitását északírként határozza meg. Ehhez az új kategóriához általában azok vonzódnak, akik szeretnének elhatárolódni a „zavargásoktól” (Karen Threw). Ennek használói vallási felekezetre való tekintet nélkül elutasítják az erőszakos cselekményeket. Tehát az északír megnevezés talán az a kategória, mely összekötő kapcsolóként, egyfajta hídként szolgálhat a két tábor ellentétei között. Észak-Írországból egy, az 1990-es évek elején készített felmérés szerint azoknak, akik írnek vallják magukat 80%-a katolikus, a fennmaradó protestáns közösség sem anglikán, hanem a maradék 20%-ból 18% református vallású.²⁸ Jelenleg úgy tűnik, az ír identitástudat még igen stabil alapokon áll. Reneszánszát éli a gael nyelv, kultúrájuk megszilárdításáért sok intézkedést tesznek. Igyekeznek megőrizni identitásukat, kultúrájukat az Európai Unió tagállamaként is. Ki tudná azonban megmondani, hogy néhány emberöltő elteltével milyen szinten beszélhetünk a határok összeszemosódásáról? Végbemegy-e teljesen az Európai Unió kebelén, vagy képes lesz megtartani nemzeti identitástudatát, kultúráját bármely európai nép is? Mindenesetre figyelemre, óvatosságra int, nehogy a gazdasági és politikai egység létrehozásának közvetkezményeként kultúrák tűnjenek el a kozmopolitizmus ködfelhői alatt.

Jegyzetek

- ¹ MURÁNYI ISTVÁN – BERÉNYI ZOLTÁN: Demokratikus magatartásformák és nemzeti hovatartozás magyar és északír egyetemisták körében. In *Regio*, 1997/3–4. sz. 149.
- ² CSORBA ANDRÁS: *Magyar-ír kapcsolatok 1867-ig*. A Tisza István Tudományegyetem angol szemináriumának kiadványa. Debreceni angol dolgozatok. 10. Debrecen, 1944, 45.
- ³ Szélsőséges protestáns „vallási szervezet”, erős kötődése van az unionista párthoz. JACK HOLLAND: *Too long a sacrifice*. New York, 1981, 9.
- ⁴ ARATÓ ENDRE: *Nemzetiségi kérdés Nagy-Britanniában*. 1978, 59.
- ⁵ Ilyenek például: az Ifjú Írország, az Ifjú Finnország, vagy a Fiatal Magyarország szervezetei.
- ⁶ T. W. MOODY – F. X. MARTIN: *The Course of Irish Histor.* Cork, 1994, 214.
- ⁷ Ulster Volunteer Force (Ulsteri Önkéntes Haderő)
- ⁸ Sajtó Erőnkéből. Az írek Sinn Féin mozgalmanak ismertetése, 1942/43. 19.
- ⁹ Ez a terrorista csoportnak kikiáltott alakulat. Az észak-írországi erőszakos cselekmények szervezője és bonyolítója. Ők a Provisionals, azaz „provók”.
- ¹⁰ 1972-ben fegyverszünetet hirdettek meg, amely azóta is tart részükről. Nem vetik el a fegyveres küzdelmet, de céltalannak tartják a terrorista módszereket. Vezérkara Dublinban tevékenykedik. Politikai ellenfeleik „tapadók”-nak gúnyolják, sőt Sztálinista, kommunista szervezetnek nevezik őket.
- ¹¹ DESMOND GRAVES: *Az Ír válság*. Budapest, 1973, 43.
- ¹² Uo.
- ¹³ Az észak-írországi nacionalisták csoportja.

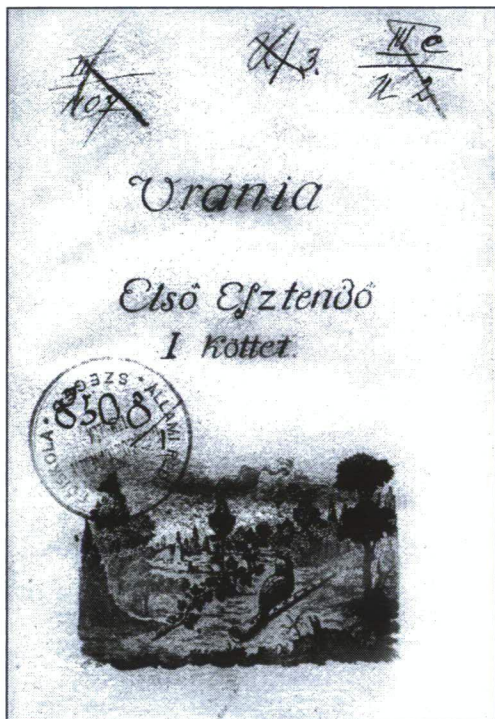
- ¹⁴ Akik egyesíteni akarják Írországot. Túlnyomó többségük katolikus. Holland: i. m. 7.
- ¹⁵ De Valera 1933-ban kilépett a Sinn Fein-ből és megalapította a Fianna Fáil ír nacionalista csoportot. A szervezet Írországbán működött.
- ¹⁶ Moody–Martin: i. m. 216.
- ¹⁷ Uo. 218.
- ¹⁸ Az alapvető polgárjogok védelmében hozott törvényeket. Holland: i. m. 104.
- ¹⁹ Uo. 105.
- ²⁰ Moody–Martin: i. m. 220.
- ²¹ Illegális protestáns félkatonai szervezet.
- ²² DESMOND GRAVES: *Az Ír válság*. Budapest, 1973, 235.
- ²³ Ulster Defence Association (Ulsteri Védszövetség). Közülük sokan a felosztatott ulsteri önkéntes rendőrség egykori tagjai voltak.
- ²⁴ Holland: i. m. 195.
- ²⁵ James Connolytól.
- ²⁶ Holland: i. m. 203.
- ²⁷ WADDEL NEIL–CAIMS: Identity preferences in Northern Ireland. In *Political Psychology*, 12. No. 2. 1991.
- ²⁸ Lásd az 1. jegyzetet 150.

Az XVIII. századi magyar nyelvű sajtótermékek kutatási lehetőségei a Szegedi Tudományegyetem Tanárképző Főiskolai Karán

Téka

A magyar nyelvű sajtókultúra kialakulását a felvilágosodás kulturális programjának szellemi fundamentuma indukálta. Az információ értékének növekedése, a világról való tudás enciklopédikus ismeretének vágya, a polgárság művelődési igényének dinamikus megjelenése együttesen katalizálta a praktikus és széles ismereteket közlő, rendszeresen megjelenő lapok kiadását. Ezen megjelent lapok forrásul szolgálhatnak irodalom-, művelődés- és politikatörténeti kutatásokhoz. A Magyar Irodalom Tanszék régi könyves állományában két ilyen orgánium található meg, melynek bemutatására vállalkozna ez az írás.

1. ábra AZ URÁNIA CÍMLAPJA
VÁC LÁTKÉPÉNEK METSZETÉVEL

Az XVIII. században induló sajtótermékek két műfaji típusát testesítik meg a tanszéki példányok. Az első három magyar nyelvű folyóirat közül az *Uránia*¹ című periodika összes száma vizsgálható, míg a *bécsi Magyar Hírmondó*² című hírlap csak töredékesen van jelen a könyvtárban.

A magyar sajtótörténet kezdetel³

II. Rákóczi Ferenc ismerte fel először az időszaki sajtó jelentőségét a közvélemény tájékoztatása és alakítása szempontjából. A *Mercurius Hungaricus* (a második számtól kezdve: *Mercurius Veridictus*) kiadásával veszi kezdetét hírlapirodalmunk története. Az újság nyelve a latin volt, mely a későbbi magyar hírlapkiadásban nem, de külföldön már a megjelenés pillanatában is szokatlan volt. Az 1705–1710 között megjelent újság az Európa-szerte figyelemmel kísért kuruc szabadságharcnak a terméke volt.

Az 1780-ban meginduló első magyar nyelvű hírlapig⁴ több magyar érdekeltségű német és latin nyelvű sajtótermék látott napvilágot pozsonyi, budai és bécsi szerkesztőségi központokkal. Az első magyar nyelvű orgánium, a pozsonyi kiadású *Magyar Hírmondó*, elsődlegesen hírlapként határozta meg magát, később azonban felvállalt, a felvilágosodás Bessenyei-féle programjának megfelelően, tudományos, irodalmi feladatokat is. Ezzel a magyar nyelvű folyóirat-kultúra alapjait is megteremtette.

Az Uránia

A felvilágosodás művelődési programjának megfogalmazásával elengedhetetlenné vált magyar nyelvű folyóiratok megjelentése. A Kassán megjelent *Magyar Museum*

(1788–1793), Kazinczy szerkesztette *Orpheus* (1789–1792) betiltása után a magyar irodalmi megújulás hívei már csak egy váci nyomdában bízhattak, amely az *Uránia* című folyóiratot nyomtatta.

Kármán József⁵ Pajor Gáspár⁶ szerkesztő társával együtt igen nagy hírverést csapott a lapnak. A megcélzott olvasóréteg kimondottan a hölgytársadalom volt. A lap szerkesztői célul tűzték ki az erkölcsi nevelést. A műveltség fejlesztését történelmi, természettudományi, esztétikai, gazdasági írások segítségével próbálták megvalósítani. Az *Uránia* mindazokat a lényeges programpon-
tokat tartalmazta, amelyekért a betiltott lapok is síkra szálltak.⁷ Fő feladatuknak a szerkesztők az ismeretterjesztést tartották. Kármán igen elítélő módon nyilatkozott a „sivatagi tudosság”-ról, a „szórszálhasogató Eszkeskedés”-ről. A folyóirat szerepét a nemzet létét megőrző nyelv fejlesztésében látták. Az olvasásának és a könyvek népszerűsítésének programját is felvállalták.

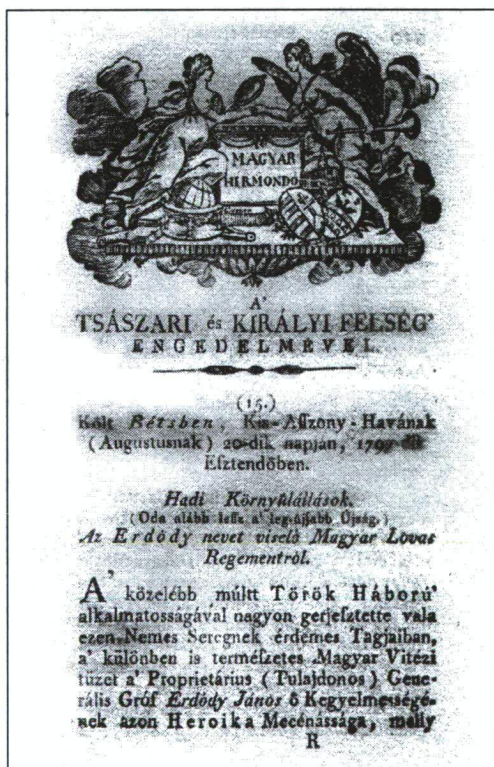
A folyóirat eszmeiségét meghatározó szerkesztői program egyik gondolata túl is szárnyalta elődeit. Kármán hangot adott abbéli elképzelésének, hogy az eredeti munkákra és nem a fordításokra kell helyezni a hangsúlyt. Itt bukkan fel először az eredetiségnek a romantika irányába mutató eszmeisége. A cikkek legnagyobb része Kármán tollából származott, az első füzet élén mégis Schediusnak *A vallás szeretetre méltó volta* című cikke jelent meg, főleg taktikai okokból, a cenzúra kijátszása érdekében. A lapban előforduló műfajok a következők voltak: mesék, anekdoták, történelmi tárgyú írások, praktikus tárgyak bemutatása, folytatásos történetek, biológiai tárgyú írások. A cikkek legnagyobb része fordítás, de a legjelentősebb írások közöttük a *Bevezetés*, a *Fanni hagyományai* első része és *A nemzet csinosodása* Kármán eredeti munkái voltak. A szerkesztőkön kívül Csokonai és Verseggy verseit is olvashatjuk. A magyar Petrarca-

kutatás felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy az *Urániában*, Kármán fordításában több petrarcai szonett olvasható.⁸ Ez azért olyan jelentős, mert a magyarországi Petrarca-recepció egyik igen korai megnyilvánulása.⁹

Az *Uránia* 1794–1795 között három füzetben jelent meg összesen, majd 1795 áprilisa után a cenzúra végképp betiltotta. A tanszéken az összes szám igen jó állapotban vár a kutató hallgatók érdeklődésére.

A bécsi Magyar Hírmondó

A lap a *Hadi és más nevezetes történetek* folytatásaként látott napvilágot 1792-ben Bécsben. Az újság szerkesztője és megindítója Görög Demeter volt.¹⁰ Az ellenzéki mozgalom erősödése során összeköttetésbe került egyes Habsburg-ellenes főurakkal is.

2. ábra A MAGYAR HÍRMONDÓ CÍMLAPJA

Ezekben a körökben született meg a gondolat, hogy nemzeti, nyelvi, irodalmi és politikai törekvések összefoglalására egy új magyar lapot kell kiadni. A korban azonban támogatók nélkül nem tudott volna egy lap sem megjelenni, így a Magyar Hírmondót is

jelentős anyagi segítséggel próbálták fenntartani a felvilágosult magyar főnemesség legtekintélyesebb tagjai: Széchenyi Ferenc, Festetics György, Teleki Sámuel. Az újság sikerét a sok helyről érkező, változatos tudósítások élénksége alapozta meg. Fokozták a népszerűséget azok a képek – metszetek – is, amelyek segítségével első ízben illusztrálták nálunk az aktuális eseményekről közölt híreket, tudósításokat. Jellemző adat a lap közkedveltségére, hogy 1793-ban újra kellett nyomtatni korábbi számait. A lap több cenzúratámadását átvészelve mégis népszerűtlenné vált, majd 1803-ban megszűnt.

A tanszéki példány töredékes állapotában is érdekes olvasmány, sajnos csak az 1793-as évfolyam második felét kísérhetjük figyelemmel, de így is izgalmas tevékenység több mint kettőszáz év távlatából fellapozni a korabeli sajtót.

Felhasznált irodalom

HANKISS JÁNOS: *Kármán és Petrarca. Irodalomtörténet*, 1949.

KASTNER JENŐ: *Olaszos irány a XVIII. század...* Egyetemes Philológiai Közlöny, 1923.

KÓKAY GYÖRGY: *A magyar Hírlap- és folyóirat-irodalom kezdetei (1780-1795)*. Budapest, 1970, Akadémiai Kiadó.

KOSÁRY DOMOKOS: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980.

PETRIK GÉZA: *Magyarország bibliográfiája 1712-1860*. I. köt. Budapest, 1888-1892. (Új kiadás: Budapest, 1968.)

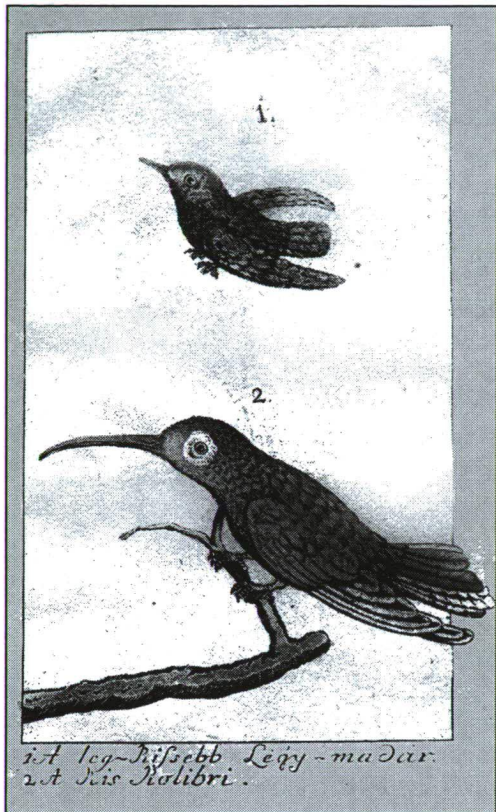
SZABOLCSI MIKLÓS: *A magyar sajtó története*. I. köt. Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó.

SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. III. köt. Budapest, 1894.

*Neon a vagyoni a minék
látzom lenni.*

3. ábra ILLUSZTRÁCIÓ AZ „ÁLTAL-VÁLTOZOTT TÖRPE” CÍMŰ KISREGÉNY ILLUSZTRÁCIÓJA. ELSŐ ESZTENDŐ, 1. KÖTET

Jegyzetek

- ¹ Leltári szám: 8508/1/2/3
- ² Leltári szám: 8549
- ³ Ez az áttekintés és a folyóiratokra vonatkozó adatok, ahol nem lábjegyzetelem külön Szabolcsi i. m. oldalaira támaszkodik.
- ⁴ *Magyar Hírmondó*, 1780. január 1. Szerkesztő: Rát Mátyás (Pozsony).
- ⁵ Kármán József (1769–1795) szerkesztő, író, műfordító, ügyvéd, a magyarországi szentimentalizmus legjelentősebb képviselője.
- ⁶ Pajor Gáspár (1788–?) szerkesztő, orvosdoktor.
- ⁷ Kosáry i. m. 552.
- ⁸ Hankiss i. m. 159–163.
- ⁹ Kastner i. m. 147.
- ¹⁰ Görög Demeter (1760–1833) szerkesztő, cs. kir. udvari főnevelő, cs. kir. kamarás, udvari tanácsos.

BARICZ ÁRPÁD

4. ábra SZÍNES (!) ILLUSZTRÁCIÓ A „KOLIBRI” CÍMŰ ORNITOLÓGIAI CIKKHEZ. ELSŐ ESZTENDŐ, 1. KÖTET

Magyarok – szórványban

TÓTH PÁL PÉTER: *Szórványban*.
Budapest, 1999, Puskin Kiadó, 272 oldal

* * *

A könyv tartalmát egy mondatban az alcím jól foglalja össze: A magyar és a vegyes (magyar–román, román–magyar) családok helyzete Észak-Erdélyben 1942–1944 között. A munka egy igen szakszerű, ma is korszerűnek mondható adatfelvételre épül. Az adatfelvétel során 709 településen 12852 „családlap” készült. 10 kérdéscsoport, adatok és rövid szövegek. E grandiózusnak mondható anyag feldolgozását a Tóth Pál

Péter által szervezett grémium 1987-ben kezdte meg. Ahogy a XIV. fejezet két oldalas utószavában Tóth Pál Péter fogalmaz: „...az elemzést nem lezártuk, hanem csak befejeztük, hiszen csak a legfontosabb összefüggések feltárását végeztük el, s így is az adatok alapján számos új következtetést lehet még megfogalmazni”.

A munka nagy értékének tartom, hogy historiográfiai jellegű tömör összegzését adja a szórványmagyarság sorsára kiterjedő figyelem kibontakoztatásának. Jellemző, hogy ez nem a trianoni Magyarországról indult el, ott a határrevízió gondolata volt

a meghatározó, hanem belülről, a kisebbségi sorba kerülő magyarság lététől. Igen értékes a második és negyedik fejezet (*Asszimilálódo magyarok és A kutatás célkitűzései*), mely igen tömör összegzése a kérdéskörnek. Az idézett gondolkodók nélkül, az 1930-as évek második felében meginduló törekvések nélkül ez az igényes felvétel nem valósulhattott volna meg.

E könyvet csak azoknak ajánlom, akik már kiszakadtak a marxizmus-leninizmus iránytűjének útmutatásából. Ez ma még nem könnyű, hiszen közéletünk szereplőinek jó része is, a katedrákon tanítók is, ennek szellemében nevelkedtek majd négy évtizeden át. A határokon túlra szakadt magyarsággal való törődés – sokak számára – még ma is valami túlzott nacionalizmus, felesleges teher az átalakulás gondoljai között. A szükségszerű és elkerülhetetlen „globalizáció” körülményei között pedig meg kellene maradnunk magyarnak. A Kárpát-medencében eltöltött több mint ezer esztendő megelőzően is már egy sajátos kultúrát építettünk ki, ezzel gazdagítottuk Európát. Ez a sajátos ötvözetű magyarság sajátos szint képvisel Európában. Szórvány – kisebbség – tömbmagyarság – minden egyes tagja fontos, hogy sajátos világunk megmaradjon. A szórvány-magyarsággal is törődnünk kell, megmaradásunk, önbecsülésünk miatt is.

A hatalmas anyag, melynek elemzését lezárták, lehet hogy még kiaknázatlan, mégis újabb felvételre sarkall. Ezeken az alapon, ezekre a kérdőívekre támaszkodva újabb felvételt kellene készíteni a következő években.

Mi a gond az 1942–1944-ben elkészített felvétellel? Minden felvétel, minden statisztika statikus. Egy állapotot rögzít. Mondanivalót majd akkor hordoz magában, amikor kezdjük összehasonlítani korábbi felvételekkel. Ez az 1942–44-es felvétel annyiban nem statikus, hogy egyes kérdései bizonyos történetiséget hordoznak maguk-

ban. Például a X. fejezet: „Az anyanyelv és az otthon használt nyelv”. A kérdőív itt lehetőséget kínál a szülők, a megkérdezettek és gyermekeik nyelvhasználatának elemzésére. Kezdtünk belelátni az asszimilációs folyamatba.

Lényeges összegző megállapítása a kötetnek, hogy a magyarság asszimilációja a többségi románságba már 1918-at megelőzően elindult. Ez spontán folyamat volt, hiszen az Osztrák–Magyar Monarchia hatalmi rendszerében éltek az emberek. A román impériumváltásnak vannak erőszakos megnyilvánulásai, de az asszimiláció nem tűnik gyorsabbnak. A magyar impériumváltás oly rövid idő, hogy ezt a folyamatot, a szórvány magyarság beolvadását, csak igen kismértékben lassíthatta. A hatalmi eszközök felhasználására van példa 1945 után, de nem meghatározóak. Az összegzésből: „...felhívjuk a figyelmet az asszimilálódással (legyen az agresszív vagy spontán) kapcsolatos folyamatok eddigénél árnyaltabb, elfogultságtól mentes, tárgyyszerű végiggondolásának szükségességére”.

Ez a könyv hatalmas inspirációt jelent! Tovább kellene vinni ezekre a kérdőívekre támaszkodva, de új íveket szerkesztve a kutatómunkát. Számomra ez igen izgalmas munka lenne. Szívesen segíteném ezt a kutatómunkát.

Ezt a nem könnyű olvasmányt a magyarság sorsával együtt érző hallgatók figyelmébe ajánlom.

KOVÁTS ZOLTÁN

Légiveszély!

MAX HASTINGS: *Bombázók. A brit RAF légioffenzívája Németország ellen.*

1939–1945.

Budapest, 1999, Aquila Könyvkiadó.

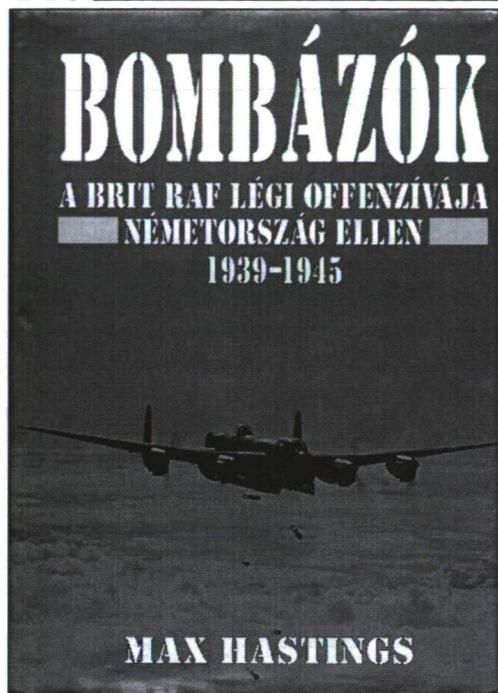
* * *

A kötet az Aquila kiadó hadtörténeti sorozatának legújabb darabjaként került nemrég a könyvpiacra. A kiadó az általa indított sorozatban számos olyan – hadtörténeti tárgyú – könyvet adott ki, melyek itthon kevésbé ismert témát dolgoznak fel az egyetemes és a magyar hadtörténetből. A sorozat legfrissebb darabja Nagy-Britannia a náci Németország elleni leghosszabb offenzíváját, a Királyi Légierő bombázóhadjáratát mutatja be. A téma nemcsak azért érdekes, mert erről eddig viszonylag kevés összefoglaló munka jelent meg magyar nyelven (s a megjelentek nagy részében is tetten érhetők bizonyos ideológiák), hanem mert a szövetséges bombázások a világháború angolszász hadviselésének egyik legkényesebb pontjai. A kérdésben megmutatkozó indulatok és vélemények sokszínűsége szükségessé teszi, hogy véleményalkotáskor szubjektív szempontokon túl a szakirodalomra is támaszkodjunk. Természetesen a szakirodalom sem mentes a szubjektív álláspontoktól és ítéletektől, mivel – ahogy ebben a könyvben is – szerencsére sokszor támaszkodnak a résztvevők beszámolóira és visszaemlékezéseire, s az objektív véleményalkotást az is nehezíti, hogy a téma szinte még ma is élő, hiszen a bombázások szereplői közül – a támadók és akik elszenveték ezeket a szörnyű légitámadásokat – sokan még köztünk vannak. A témát különösen kényessé teszi, hogy a szövetséges légierő a náci terrorbombázásokhoz hasonló támadásokat intézett gyakorlatilag polgári célpontok ellen, s tette

mindezt a német légierőnél sokkal nagyobb hatékonysággal.

A szerző megkísérel egyensúlyozni a többféle álláspont között, bemutatva a küzdő feleket, a brit bombázóerőkön és hadvezetésen belüli nézeteket a bombázásról, a bombázások hatását a két fél háborús szereplésére, s képet kapunk a bombázó-egyvernem tagjai, valamint a támadott német területek mindennapjairól. Betekinthetünk nemcsak a levegőben folyó hadműveletek lefolyásába, hanem az ezek mögött álló, de a légihadviseléshez szükséges, a színtalpak mögött folyó ipari és tudományos csatározásba.

A kötet időrendben haladva dolgozza fel a témát. A RAF bombázó-offenzívát szakaszokra osztva mutatja be. Miután egy adott szakasz általános leírását adja, egy vagy több példával – egy támadás vagy egy történeti esemény felvillantásával – illusztrálja, teszi érthetőbbé az elmondottakat. Kiderül, hogy a Bombázó Parancsnokság vezetői, a „bombázó bárók” miként ragaszkodtak a bombázó erők alkalmazását meghatározó, háború előtti doktrínákhoz, melyek tarthatatlanságát már a háború elején bizonyította a gyakorlat. Megtudhatjuk a brit közvélemény és politika reagálását, s a királyi kormány – Churchill – álláspontját is. Furcsa módon a miniszterelnök a háború kezdetén a bombázások legnagyobb támogatói közé tartozott, de a harcok előrehaladtával, a szövetségesek mind nagyobb sikereivel már nem volt az a nagy patrónus, mint előtte. Annak ellenére, hogy láthatóvá vált, hogy a hivatalos bombázó-doktrína – vagyis hogy a háborút egyedül a légierő el tudja dönteni – gyakorlatilag kudarcot vallott, Churchill nem állította le a légitámadásokat, s nem módosították a stratégiát sem, bár igaz, nem

is támogatta már olyan erővel a régi doktrínát. A szerző megkísérel arra is magyarázatot adni, mi okozta a bombázó parancsnokok „vakságát”, vagyis miért nem

változtattak a hibás stratégián. Noha itt – mint más kérdésekben is – nem ad egyértelmű, fekete-fehér választ, érezteti véleményét, s az olvasó kialakíthatja saját álláspontját. Az azonban mindenki előtt nyilvánvalóvá válik, aki olvassa ezt a művet, hogy a légitámadások kérdése jelentős részben politikai kérdés is volt, mivel az USA hadba lépésével illetve a háborúba való mind nagyobb befolyásával ez a légi hadművelet volt jóformán az egyetlen tiszta brit operáció. Ez pedig azt jelentette, hogy az angol politika – és részben a katonai – vezetés igyekezett ezt fenntartani.

A művet mellékletek egészítik ki, ahol a brit bombázóerők európai bevetései, a szemben álló felek fontosabb repülőgéptípusai, ipari termelési és bombázási adatok találhatók. A kötetben való eligazodást segíti a részletes név- és tárgymutató, valamint a legfontosabb fogalmakat tartalmazó szógyűjtemény. A könyvet mindenképpen nagy haszonnal forgathatja a második világháború iránt érdeklődő olvasó vagy szakember, a repüléstörténész könyvespolcán pedig egyenesen kötelező mű.

KISS GÁBOR FERENC

Adomák múlt századi nagyjainkról

Anekdotalincs

Az olcsó szivar

Széchenyi István grófnak szivartárcája rendszeren a legfinomabb külföldi szivarokkal volt megtömve.

Történt egy ízben, hogy a gróf, az Akadémia egyik ülésében részt veendő, felsőkabátját, melynek zsebében volt szivartárcája, az ülési terem előszobájában hagyta. Az itt ácsorgó írnok a fogasról függő kabátban megpillantván a duzzadó szivartárcát, kivett belőle egy szivart és rágyújtott, kényelmesen fogyasztván azt végig. Az ülésnek vége lévén, midőn Széchenyi gróf kilépett az előszobába, azonnal ráismert a füst illatjáról szivarjára, s mosolyogva jegyzé meg a szivar szopókáját éppen akkor az asztalra letevő írnok előtt:

– Ha orrom nem csal, uraságod ugyanabból a gyárból szerzi szivarait, amelyből én, azzal a különbséggel, hogy uraságod olcsóbban jut hozzájuk.

Kossuth és az őrszem

Debrecenben hideg, téli éjjelen Kossuth a miniszteri tanácsból éppen hazamenvén, egy ház alatt didergő honvédőrt lát.

- Te fázol? – kérdi őt.
- Oh, nagyon! Már négy órája vagyok itt, s még nem váltottak fel.
- S hány órát kellene itt állnod?
- Csak egyet.
- Fölváltlak én.
- Uram, azt nem lehet. Főbe lőnek.
- Mitől se tarts, add át fegyveredet és fővegedet, s az enyémmel menj a napos tiszthez.
- Azt nem teszem, uram, én becsületes katona vagyok.
- De én parancsolom.

S átvevé a honvédtól a puskát és csákót, s saját fővegét tette fejére. A honvéd a vártára érvén, a napos tiszt bámulva rivallt rá.

- Fickó, hogy merted helyed elhagyni?
- Fölváltottak, uram.
- Megörültél? Ki váltott föl?
- Nem ösmerem. Valami nagy úr lehetett, mert ugyancsak parancsolt.

Meglátva a tiszta főveget a honvéd fején, kérdi tőle:

- S e főveg?
- Tőle van, uram.

A tiszte eszeveszetten szaladt az őrhelyhez: s valóban nem csalódott, mert Kossuth sétált ott le s fel fegyveresen. A tiszthe belehalt a szó. Kossuth szigorúan kérde tőle:

- Ön a napos tiszte?
- Igen uram.
- Vegye a puskát. Reggeli nyolc óráig fog itt őrt állni.
- (Egykorú lapok)
- „Körülbelül”

* * *

A hatvanas évek vége felé történt. Kiment egyik este Deák Ferenc a Szabadelvű Klubból és kereste a kalapját a szögön. Nem találta. Amint keresi, ránéz egy mellette álló képviselőtársára, Besze Jánosra, akinek fején meglátja a kalapját. Azt mondja Deák Ferenc Besze Jánosnak:

- János, ez az én kalapom!
- Besze János leveszi a kalapot a fejéről, megismeri és így szól:
- Igaz, bátyám; körülbelül egyforma a mi fejünk.

Deák Ferenc erre azt mondja :
 – Körül lehet, de belül nem.
 (Széll Kálmán, a képviselőház 1901.

november 27-i ülésén a jelenet tanújának mondja magát)

– A filozófia olyan, mint a só. A só ugyanis maga nem ennyivaló; de minden eledelben benne kell lennie.

Milyen a filozófia?

Deák Ferenc a negyvenes években mondta először e tréfás, de mély szentenciát:

TÓTH BÉLA A magyar anekdotakincs (Debrecen, 1998) című művét felhasználta, az adomagazda

MÉSZÁROS CSABA

Számunk szerzői

ANDÓ JÁNOS tanár (Bugyi); BALOGH ZSUZSANNA hallgató (SZTE JGyTFK); BARICZ ÁRPÁD hallgató (SZTE BTK – JGyTFK); BARTHA KRISZTINA hallgató (SZTE BTK – JGyTFK); CSONKARÉTI KÁROLY történész (Budapest); ENGI JÓZSEF közlekedéstörténész (Szeged); ERDÉLYI MÓNICA hallgató (SZTE BTK); FORRÓ LAJOS tanár (Szeged); HOFFMANN ZSUZSANNA egyetemi docens (SZTE BTK); KISS GÁBOR FERENC tanár (Szeged); KOVÁTS ZOLTÁN c. főiskolai tanár (Szeged); NÓTÁRI TAMÁS hallgató (SZTE BTK – ÁJTK); SOMOGYI FERENC hallgató (SZTE BTK); VINCZE JÓZSEF hallgató (SZTE JGyTFK).

Rác Lajos fotóját a 110. oldalon PÁL IMRE készítette

NAGY TAMÁS

Melléklet

Néhány jámbor tanács az igényes publikációhoz

A hűséges Belvedere-olvasók a megmondhatóí annak, hogy a folyóirat tartalmi fejlődése mellett az elmúlt években milyen nagy hangsúlyt helyeztünk a cikkek szöveges és képi állományának technikai fejlesztésére. Az igényesebb megjelenésnek számos fontos kellékét ismertük meg az elmúlt évtizedben: jó minőségű szedés, a Belvedere szövegközlési elveinek betartása, közlésre alkalmas illusztrációk, kellő idő a szerkesztéshez, az anyagi és technikai háttér biztosítása a nyomdai előkészítés és nyomtatás számára. Ezek közül jelentősebb színvonalemelést az első két – személyi – feltétel javításával érhetünk el. Ennek céljából készült el technikai ismertetőnk, amelynek itt közölt első részében a kézirat elkészítésének tudnivalóit foglaltuk össze.

1. A szöveget lehetőség szerint számítógépen szedjük be.

2. A kézirat javasolt papírmérete: A4, a margók mérete: bal 35 mm, jobb 15 mm, felső 25 mm, alsó 40 mm. A szedéshez Times 12 pt.-os szövegbetűt és a korrektúrát segítő másfélszeres sorközt (18 pt.) ajánlunk.

✧ A kézirat elavult, írógépes szedésénél tartuk be a hagyományos szabályokat: egy sorban 60 ± 3 leütés, dupla sorköz, oldalanként maximum 30 sor. Az új bekezdéseket 3-6 beütéssel kell kezdeni.

3. A szöveget úgy szedjük számítógépbe, hogy egy fájlba 80 000 – 100 000 n-nél (2-2,5 szerzői ív, kb. 40-45 kézirati oldal) több karakter ne kerüljön. Ennél nagyobb terjedelemnél osszuk több fájlba a szöveget.

4. A szöveg formázása:

✧ A szerző ne formázza a szöveget, és az oldalszámozáson kívül ne használjon technikai kelleket.

✧ A szerző vagy szerkesztő emelje felső indexbe¹ (zsámolyra) a jegyzetszámokat. A jegyzetszámok elhelyezésénél arra kell ügyelni, hogy az tapad a vonatkozó szóra² és követi a tagmondatot,³ illetve a mondatot záró írásjelet.⁴ (Zárójeleket⁵) viszont – sőt, a gondolatjeleket is⁶ – mindig megelőzi a jegyzetszám.

✧ A szerző alkalmazza az általa kívánt kiemeléseket – azokat ne a szerkesztőknek kelljen elkészíteniük! A Belvedere hagyományai szerint az elsődleges kiemelés eszköze a *kurzíválás*, egyéb kiemelést csak elvétve alkalmazunk. Minden ilyen esetben a szerzőnek egyeztetnie kell a főszerkesztővel. A kívánt kiemelésekre (*kurzíválás*, tulajdonnevek KISKAPITÁLISSAL, fontos részek sorritkítással) legyen külön utasítás a kézirat elején vagy végén. • A kurzív és egyéb kiemeléseknél sajátos probléma a toldalékok formázása. Többféle megoldás létezik, a Belvedere hagyományainak a tulajdonnevek (különösen a személynevek) pusztá kurzíválása (*Hunyadi Jánostól, Szilágyi Mihállyal* [sic!]), ill. a köznevek és egyéb szófajok toldalékokkal együtti kiemelése (a *fasiszmusról, a lateráni egyezményt, 1929-ben*) felel meg. A kiemelt szövegrészt követő írásjeleket szintén formázni kell. (A zárójelek egyedi formázására később visszatérünk.)

• A történettudományi műveknél fogalmak, szakkifejezések és idegen szavak kiemelése az általános szokás. Nem emeljük ki a szakirodalom számára közzismert adatokat. Az ismeretterjesztő és publicisztikai műfajokban a személynevek első (!) említésénél is

használhatunk dőltbetűs kiemelést. A többi humán tudomány kiemelési rendszerére a folytatásban még visszatérünk.

- ✧ A szerző készítse el a belső címrendszert. Tudományos ismeretterjesztő műveknél ne, csak tudományos igényességű műfajnál sorszámozza a címfokozatokat. Az ajánlott sorszámozás: 1.2.3. *vagy* I.2.c) – A cím sorszámaiban nincs szóköz és az utolsó után is kell pontot tenni. (Vö. majd a felsorolással.)
- ✧ A szerző a kézirat szedésénél lehetőleg ne használjon szövegstílusokat. Ha muszáj, a lehető legkevesebbel érje be.
- ✧ A szerző ne használja az MS Word és más szövegszerkesztő programok automatikus láb- és végjegyzetelését. Ezeket a kiadványszerkesztő programok nem őrzik meg, és nyomtatott kézirat hiányában a tördelő szerkesztő lehetetlen helyzetbe kerül. A szerző folyamatosan gépeli a főszöveget, és annak végére vagy más fájlba gépeli a jegyzeteket.
- ✧ A szerzőnek az MS Word '97-nek és újabb verzióinak helyesírás-ellenőrző programja hasznos segítséget nyújthat. Az automatikus javítást használni tilos, ne fogadjuk el a program javítási javaslatait sem, de mindenképpen ellenőrizzük a piros vagy zöld aláhúzással hibásnak jelölt szövegrészeket. Ne szégyelljük használni *A magyar helyesírás szabályait*.
- ✧ A szerző ne használja a szövegszerkesztő program korrektúráját. Ha ez mégis elkerülhetetlenül szükséges, olyan formátumban mentse el a kéziratot, amely nem őrzi meg a számítógépes korrektúrát.
- ✧ A főszöveget bekezdésekre tagoljuk. A bekezdések terjedelmére nincs semmiféle szabály, előírás. A kezdő szerzők gyakori hibája, hogy mondandójuk fontosságát minél több bekezdéssel igyekeznek kifejezni. Ez csúnya, zavarja az olvasást, szokjunk le róla! Tudományos műveknél gyakran elkerülhetetlen a túl hosszú bekezdés: egy téma kifejtése, vagy egy szó, fogalom magyarázata oldalakon keresztül egy bekezdésbe zsúfolja a szöveget. Az ilyen szöveg, még ha szükségszerű is, tipográfiaiailag előnytelen, ugyanúgy zavarja az olvasást és megnehezíti az eligazodást, mint a rövid, kis bekezdések. Optimális megoldásnak tűnik, ha a szerzői kézíraton az egyes oldalakra legalább egy-egy bekezdés esik.
- ✧ A szerző vegye figyelembe, hogy publikációt ad le a szerkesztőségbe. Ezért tudományos jellegű témánál a TDK-, OKTV-, szakdolgozatot vagy doktori értekezést alakítsa át (rövidítse) publikációvá.
- ✧ Publicisztikai műfajokban gyakran közlünk párbeszédessé szövegeket. Ilyenkor a különböző alanyok szövegeit (pl. kérdés–felelet) új sorral választjuk el egymástól, és az egyes szövegek gondolatjellel kezdődnek. A kérdéseket már a szedéskor kurziválni lehet. (*Vigyázat! A kurzív alapszövegben a kiemelés eszköze a normál antikva betűváltozat!*) A szövegrészek elején félkövér kiemeléssel és az első említés után rövidítéssel lehet megnevezni a kommunikáció két vagy több tagját: **Belvedere Meridionale**, később **B. M.** vagy **Bíró Zoltán**, utána **B. Z.** – Interjúk esztétikus közlésére számtalan lehetőség adódik. Egy kiadványon belül azonban csak egyfajta megoldást alkalmazzunk.
- ✧ Terjedelmesebb riportokban, cikkekben szokás kiemelt indító szöveget, *lédet* vagy más néven *headet* alkalmazni. (Erre jelen munkánkban is láthatunk példát.) A léd eredeti funkciója az volt, hogy *a szerző* (és nem a szerkesztő!) néhány bevezető gondolattal (esetleg az interjúalany életrajzának közlésével) felkeltse az olvasó érdeklődését a téma iránt. A léd szerves része a szövegnek, ezért azt maga a szerző írja meg. Újkeletű (rossz)

szokás, hogy a szerkesztőségek – talán az írásművek változatosnak vélt tagolásáért – önkényesen is lídeket csatolnak a cikkekhez. Ennek mindkét formája rossz megoldás: egyik esetben a felelős szerkesztő maga ír lídet, amivel ugyanúgy sérti a szerzői jogot, mint amikor a cikk első bekezdéséből csinálnak lídet, amelynek tartalma általában egyáltalán nem felel meg annak.

5. A Belvedere – a járulékos részek hagyományos sorrendjétől eltérően – először a felhasznált irodalom jegyzékét és utána végjegyzetet közöl. Ezt a rendszert a szerző is tartsa be. Egy bibliográfiai tétel helyes szedése: SZABÓ M. ATTILA – SZABÓ M. ERZSÉBET: *Erdélyi helység-névszótár*. Bukarest, 1992, Kriterion.

A bibliográfia szedésével és szerkesztésével kapcsolatos megjegyzések:

- ✦ A tételeket a szerzők és szerkesztők nevének betűrendje szerint soroljuk a jegyzékbe. Több szerzős (szerkesztős) vagy szerző nélküli kézikönyveket, lexikonokat és forrásműveket a – névelő nélküli – cím szerint tesszük az alfabetikus sorba. Ha egy szerző több művel szerepel a jegyzékben, azok sorrendjét a megjelenés éve határozza meg.
- ✦ A háromszintű kiemelést (név: KISKAPITÁLIS, önálló mű címe és alcíme ill. folyóirati publikációban a periodika neve: *kurzív*, minden egyéb szöveg a bibliográfiában: antikva) lehetőleg a szerző, vagy a korrektúrát végző szerkesztő, végső esetben a tördelő szerkesztő készítse el.
 - Művek címeit a főszövegben is érdemes kurziválni. Ilyenkor az idézőjelekre nincs szükség. Ügyeljünk arra, hogy a toldalékkal végződő címeket ne terheljük újabb toldalékkal és a címekben szereplő kivételes mondatvégi írásjelek megmaradjanak. (Umberto Eco is megemlíti ezt *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* című művében.)
- ✦ Kiadási helyet (még Budapest nevét sem!) nem rövidítünk.
- ✦ A bibliográfiai leírásban a kiadás helye és éve minden esetben szerepeljen. A kiadó megnevezését minden szempontból indokoltnak tartjuk.
- ✦ A bibliográfiai tételek központozása: a szerző neve és a mű címe közé kettőspontot teszünk; a címet az alcímtől és a bibliográfiai leírástól ponttal választjuk el; az összetartozó könyvészeti adatokat (Budapest, 1999, Európa Könyvkiadó) vesszőkkel központosozzuk, ezekhez tartozik a vonatkozó oldalszám is: Budapest, 1999, Európa Könyvkiadó, 7–78.
- ✦ A bibliográfiában használt rövidítések: az oldalszámra semmilyen rövidítést (p., pp., old., l., o.) nem használunk. A bibliográfiai leírásban szereplő szám egyértelműen oldalszámot jelöl, minden más sorszámozott adatot kiírunk (3. tétel, 4. ábra, 5. l. stb.). Engedélyezett rövidítések a bibliográfiában: évfolyam (évf.); fejezet (fej.); idézett mű (i. m.); hely, év és kiadó nélkül (h. n., é. n., k. n. és akár latin rövidítéssel is); kötet (köt.); különnyomat (klny.); lábjegyzet (lj.); sajtó alá rendezte (s. a. r.); szám (sz.); szerkesztette és egyéb alakjai (szerk., főszerk.); ugyanaz (ua.); ugyanott (uo.); ugyanő (uő); végjegyzet (vj.); vesd össze (vö.) stb.
- ✦ A főszövegben a gyakran használt cím, című (c.), történet, történelem, történeti (tört.), ország (o.), század (száz.) stb. szavakat se rövidítsük. A publikáció nem előadásjegyzet!
- ✦ A tudományos folyóiratok, kézikönyvek, levéltárak stb. nevét – különösen a jegyzetben – rövidíteni is lehet: MNy (Magyar Nyelv), Nyr (Magyar Nyelvőr), HK (Hadtörténelmi Közlemények), TSz (Történelmi Szemle), ÁMF (Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I–IV. köt.), MOL (Magyar Országos Levéltár),

CsML (Csongrád Megyei Levéltár). Ez a tevékenység azonban nem lehet önkényes, hiszen a humán tudományokban általában minden tisztességes kézikönyv vagy lexikon a közkeletű rövidítéseket közli és használja. Ezek alkalmazásakor ne feledkezzünk meg a rövidítések jegyzékéről, és azt azon járulékos rész (vagy akár a főszöveg) elé helyezzük, amelyik ezen rövidítéseket tartalmazza.

- ✧ A félreérthetőség vagy feleslegesség miatt nem rövidíthető szavak: lásd, pont stb.
- ✧ A gyűjteményes kötetek egyes tanulmányainak bibliográfiai leírásakor a szerző neve és a tanulmány címe után in szócskával vezetjük be a gyűjteményes kötet címét. Ügyeljünk az in nagy kezdőbetűjére, mert mondatkezdő szó. A tanulmány címe helyett a gyűjteményes kötetet szedjük kurzívan, mert ez a bibliográfiai tétel (a kiskapitális kiemelés viszont mindig a szerzőt – és nem a szerkesztőt illeti): BENDA KÁLMÁN: Erdély története a fejedelemség korában. In *Tanulmányok Erdély történetéről*. Szerkesztette: Rácz István. Debrecen, 1988, Csokonai Kiadó, 77–83. • Hasonlóképp járunk el periodikai publikációnál, ilyenkor az in természetesen elmarad: HERMANN RÓBERT: Hatvany Imre szabadsapatvezér és az abrudbányai katasztrófa. *Aetas*, 1992/1–2. sz. 5–78. • Az évfolyam- és számjelölés világos legyen és egységes: 1992/1–2. sz. vagy VIII. évf. 1–2. sz. vagy VIII. évf. (1992) 1–2. sz.

6. A Belvedere – eltekintve a Kiskönyvtár és egyéb sorozatok kiadványaitól – végjegyzetelést használ. Ettől eltérni csak a főszerkesztő engedélyével lehet olyan szövegtípusoknál – pl. forrásközlés –, amelyeknél a lábjegyzetelés előnyösebb. De a kézíraton a lábjegyzet szövegét még ebben az esetben is a főszöveg végére helyezzük, és a tördelő szerkesztő az egyedi jegyzetelésre a szerkesztési forgatókönyvben kapjon utasítást.

- ✧ A felhasznált irodalom elsődleges közlésének előnye, hogy a végjegyzetekben már nem szükséges a bibliográfiai leírás. Csak a felhasznált irodalomban nem szereplő műveket kell részletesen leírni. Ha a felhasznált irodalomban a szerző utalást tesz későbbi hivatkozásra, az ilyen formában szerepeljen: ANTAL LÁSZLÓ: *A tartalomelemzés alapjai*. Budapest, 1976, Magvető. [A továbbiakban: Antal 1976.] • Ügyeljünk az utalás helyére (a leírás végén) és a szögletes zárójelre. Évszámot akkor közölünk, ha egy szerzőtől több műre is hivatkozunk, de használhatjuk a cím rövidítését is: [A továbbiakban: Antal: *A tartalomelemzés...*] Alapvető fontosságú, hogy az irodalomjegyzék utalásának és a végjegyzet hivatkozásának szövege megegyezzen.
- ✧ A végjegyzetben használt hivatkozások: Antal: *A tartalomelemzés...* 23. vagy Antal: i. m. 23. vagy Antal 1976. 23. A szerző a három megoldás bármelyikét használhatja, de döntéséhez ragaszkodjék a mű egészében. • Ha két egymást követő jegyzetben ugyanaz a mű szerepel, a másodikban csak ennyit kell kiírni: Uo. 23. • A szerző keresztnévének rövidítését csak akkor adjuk meg, ha két azonos vezetéknevű szerző szerepel a jegyzetben: Antal L.: i. m. 23. és Antal I.: i. m. 23.
- ✧ A végjegyzet szedésénél nagyon vigyázzunk arra, hogy az egyes tételek a megfelelő szöveghelyre utaljanak, az utalószámok és jegyzetszövegek ne hogy elcsússzanak egymástól.
- ✧ A szerző a sorszámok után tehet pontot, bár a Belvedere felső indexes, sorszám nélküli jegyzetszámokat használ. A tördelés már a szerző–szerkesztői munkafolyamatban megkönnyíthető a sorszámok törlésével és a jegyzetszámok felső indexbe helyezésével, illetve előtte és utána, szóközök helyett, egy-egy beállítás nélküli tabulátor beütésével. • A jegyzet és bibliográfia szedésénél különös figyelmet szenteljünk a szóközök és írásjelek szedésére.

Szofi Education CIT

Certified Information Technologist

Informatikai képzések

Amit mindenkinek tudnia kell: szövegszerkesztés, táblázatkezelés, alkalmazói szintű gépkezelési ismeretek, internetworking.

Közgazdász hallgatókunk ajánljuk: speciális táblázatkezelő kurzusainkat, ahol a gazdaságstatisztikában tanultakat a gyakorlatban is kipróbálhatják.

Informatikus hallgatóknak ajánljuk: Windows NT, UNIX, Novell Netware Adatmodellezés, SSADM, Szervezésmódszertan, Számítógép-hálózati rendszergazda, C, C++, Visual C, ORACLE kurzusainkat

Főállású oktatógárdánk, korszerű hardver és szoftver környezetünk, reprezentatív oktatótermeink garantálják képzéseink magas színvonalát. Képzéseinket a térség nagyvállalatai akkreditálták és ajánlják Önnek.

Szofi Magyar-Amerikai Informatikai Oktató- és Konzultációs Központ
Tanulmányi Osztály: Szeged, Boldogasszony sgt. 44. Tel.: 48-77-65, Web: WWW.SZOFI.HU